

Lenaneo La Basha Lesedi

Motshameko wa Redio

Ditlhophatso tsa theetso le Kabelano megopollo

Tshupetso / Kaedi ya Morutinihi

fhi360
THE SCIENCE OF IMPROVING LIVES

FHI 360 Botswana

© 2012 by FHI 360

Kaedi e e ka dirwa moriti kgotsa ya nyalanngwa le seemo sa dithuto tse di tlhokafalang, yotlhe kgotsa bontlha jwa yone, fa fela e a go anamisiwa mahala le gore go lebogiwe ba Family Health International (FHI360).

Lefelo:

Plot 730 Botswana Road
Main Mall
Gaborone, Botswana

Aterese ya Poso:

PO Box 211469 Bontleng
Gaborone, Botswana

Mogala:

+267 3191426

Fekese:

+267 3191427

ISBN:

1-933702-91-5

www.fhi360.org

Kaedi e ya thutuntsho e kgonagetse ka ntlha ya dithuso tsa madi go tswa mo President's Emergency Plan for AIDS Relief (PEPFAR), di fetisiwa ka US Centers for Disease Control and Prevention (CDC), ka tumalano ya Cooperative Agreement No. 5U2GPS000599 ya lenaneo la Basha Lesedi.

Lenaneo la Basha Lesedi**1**

1. Ketapele

1

Dintlha tsa kaedi ya motshameko wa redio**2-9**

2. Ke eng go dirisiwa motshameko wa redio le di-LDG
(ditlhophha tsa theetso le kabelano megopolo/maikutlo)
3. Batshameki ba konokono mo motshamekong wa redio
4. Botlhokwa jwa tshupetso/kaedi e
5. Ke mang yo o tshwanetseng go dirisa motshameko o wa redio?
6. Go rulaganya di-LDG
(ditlhophha tsa theetso le kabelano megopolo/maikutlo)
7. Go baakanyetsa di-LDG
(ditlhophha tsa theetso le kabelano megopolo/maikutlo)

2

5

6

6

7

9

Dikaedi tsa go tsamaisa LDG**12-114****(Theetso le kabelano megopolo ya motshameko wa redio)**

Kgaolo 1 Tsebe 12	Kgaolo 2 Tsebe 14	Kgaolo 3 Tsebe 16	Kgaolo 4 Tsebe 18	Kgaolo 5 Tsebe 20	Kgaolo 6 Tsebe 22	Kgaolo 7 Tsebe 24
Kgaolo 8 Tsebe 27	Kgaolo 9 Tsebe 29	Kgaolo 10 Tsebe 32	Kgaolo 11 Tsebe 34	Kgaolo 12 Tsebe 36	Kgaolo 13 Tsebe 39	Kgaolo 14 Tsebe 41
Kgaolo 15 Tsebe 43	Kgaolo 16 Tsebe 45	Kgaolo 17 Tsebe 47	Kgaolo 18 Tsebe 49	Kgaolo 19 Tsebe 52	Kgaolo 20 Tsebe 54	Kgaolo 21 Tsebe 56
Kgaolo 22 Tsebe 58	Kgaolo 23 Tsebe 60	Kgaolo 24 Tsebe 62	Kgaolo 25 Tsebe 64	Kgaolo 26 Tsebe 66	Kgaolo 27 Tsebe 68	Kgaolo 28 Tsebe 70
Kgaolo 29 Tsebe 73	Kgaolo 30 Tsebe 75	Kgaolo 31 Tsebe 77	Kgaolo 32 Tsebe 79	Kgaolo 33 Tsebe 81	Kgaolo 34 Tsebe 83	Kgaolo 35 Tsebe 85
Kgaolo 36 Tsebe 87	Kgaolo 37 Tsebe 89	Kgaolo 38 Tsebe 91	Kgaolo 39 Tsebe 93	Kgaolo 40 Tsebe 95	Kgaolo 41 Tsebe 97	Kgaolo 42 Tsebe 100
Kgaolo 43 Tsebe 103	Kgaolo 44 Tsebe 105	Kgaolo 45 Tsebe 107	Kgaolo 46 Tsebe 109	Kgaolo 47 Tsebe 111	Kgaolo 48 Tsebe 113	

1 KETAPELE

Lenaneo la Basha Lesedi le itebagantse le go tokafatsa mekgwa ya thibelo ya mogare wa HIV mo bananeng ba ba dingwaga tse di fa gare ga 10 le 17 mo dikgaolong di le pedi mo Botswana, e leng kgaolo ya Barolong le ya Bokone Botlhaba. Se se dirwa jalo ka go rotloetsa:

- ▶ **Boikgapho mo tlhakanelong dikobo/thobalanong** mo bananeng ba ba iseng ba simolole go tlhakanela dikobo/robalana gotlhelele
- ▶ Go rotloetsa **go nna le mokapelo a le mongwe**
- ▶ **Go fokotsa bakapelo**
- ▶ **Tiriso ya khondomo sentle, le ka nako tsotlhe**, mo bananeng ba ba setseng ba simolotse tlhakanelo dikobo/thobalano.

Basha Lesedi ke lenaneo la dingwaga tse tlhano le le thusiwa ka madi ke Centres for Disease Control mo Botswana (BOTUSA), mme le eteleletswe pele ke Family Health International (FHI) ba tshwaragane le BONASO, BONEPWA, BOCAIP, Makgabaneng le Humana People to People.

Nngwe ya ditiro tsa Basha Lesedi ke motshameko wa redio wa Basha Lesedi o o kwalwang ke Makgabaneng. Motshameko o o nonotsha banana ka go ba fa kitso le maano a ba a tlhokang go thibela mogare wa HIV, ka go ikgaphe mo tlhakanelong

dikobo/thobalanong, go nna boikanyego mo mokapelong a le mongwe, go fokotsa bakapelo, go dirisa khondomo jaaka go tshwanetse. E ruta gape boitshwaro jo bo amogelesegang mo sechabeng, puisano gareng ga ngwana le motsadi, go fokotsa nnotagi, tekatekano ya bong le gone go fetisetsa banana ko gongwe ko ba ka bonang thuso teng. Motshameko wa redio le go reetsa ka ditlhotshwana go itebagantswe le go tsisa le go tswaledisa puisano magareng ga banana le bagolo mo dikgannyeng tse go le gantsi go tsewang di le masisi mo dikarolong tse di ntsi tsa lefatshe leno. Ka go rotloetsa puisano mo dikgannyeng tse, motshameko wa redio o solofela go fapha banana ba Botswana mo mogareng wa HIV le go fa tlhokomelo mo go ba ba setseng ba tsenwe ke mogare.

Tshupetso e, e tla go thusa mo go eteleleng pele ditlhopho tsa kabelano megopolo (LDG) tsa motshameko wa redio wa Basha Lesedi. Mo karolong nngwe le nngwe, e tla go thusa ka tse di latelang:

- ▶ Tshoboko ya karolo nngwe le nngwe.
- ▶ Nankolo ya dintlhakgolo le batshameki go ya ka boitshwaro jo ba bo re supegetsang.
- ▶ Dipotso tse di tla a bodiwa go rotloetsa puisano, kabelano megopolo le gone go ithuta.

2

KE ENG GO DIRISIWA MOTSHAMEKO WA REDIO LE DITLHOPHATSA DI-LDG (DITLHOPHATSA THEETSO LE KABELANO MEGOPOLO/MAIKUTLO)?

Lenaneo la redio la Basha Lesedi ke polelo kgotsa motshameko o o golaganang ka tatelano, o bua ka motse o o itiretsweng mo Botswana, ka dipolelo tse di agang melaetsa le baanelwa/batshameki ba ba ngokang ba bo ba tshegetsang kgatlhego ya batho (mo go tshwanang le ditiragatso tsa telebishene tsa motshameko o o golaganang ka tatelano (soap opera). Motshameko o kaya ka fa batshameki ba konokono ba tshegetsang botsalano le dikgwetlho mo matshelong a bone, mme ba salwe morago mo tswelelong e e laolesegang ya go fetoga mo kitsong ya bone le boitshwaro jwa bone. Kgaolo nngwe le nngwe e godisetsa pele batshameki le dipolelo tse di agang melaetsa mme e ntshe melaetsa e mesha. Batshameki ba konokono ba tsaya ditshwetso tse di siameng le tse di duleng mo tseleng mme ba supe bokao jwa kgonagalo ya go tsisa diphetogo mo matshelong a bone.

Thutuntsho e e ntshang bodutu (Edutainment) jaaka motshameko o wa redio e e ntse e dirisiwa ka bontsi lefatshe ka bophara go anamisa melaetsa ya botsogo le dikgang tse dingwe. Thutuntsho e e lejwa e le sedirisiwa se se maatla go tsisa phetogo ya botshelo jwa setho ka e nonofisa boleng jwa go ngoka jo bo itebagantseng le tlhologanyo le kakanyo ya motho, gape e tsisa tsela e e amogelwang e bile e kgatlha ya go kanoka dikgang kgotsa melaetsa e e masisi. Maikaelelo a thutuntsho e e ntshang bodutu ke go oketsa kitso le go fetola dikakanyo le boitshwaro jwa bareetsi kgotsa ba ba amogelang melaetsa. Dikaedi tsa go fetola boitshwaro tse di tlhophilweng ke BLP tse di a go supiwang/diragadiwang mo motshamekong di agetswe mo go itebaganyeng le dintlha tse di gogang pele segajaja sa HIV mo Botswana. Dintlha tse di akaretsa:

- ▶ **Tiriso botlhaswa ya bojalwa/ditagi**
- ▶ **Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe**
- ▶ **Go itlhaganela go simolola go robalana/tlhakanela dikobo**

- ▶ **Go tlhoka go dirisa khondomo sentle le ka nako yotlhe**

Tiro kwa metseng e supile gore, ka theetso ya motshameko, bareetsi ba ithutile gore go na le kgonagalo ya phetogo le gore monana kgotsa mogolo o ka kgona e bile o nonofetse ka botlalo go laola boitshwaro jwa gagwe. Tiro ya kwa magaeng e supile supa gore motshameko wa redio o na le dipolelo tse di latelang :

- ▶ O emetse **diemo tsa mmatota** tse di lebaganeng banana mo Botswana
- ▶ O **nyalana ka mowa le maikutlo** le bareetsi ba ba nopolang batshameki ba konokono mo motshamekong mme ba ipeye mo seemong se se kaiwang
- ▶ O akaretsa **melaetsa le dintlha tse di atologileng** mo teng ga polelo e e agang melaetsa ka tatelano, jaaka, botsalano jwa thobalano/tlhakanelo dikobo, kgatelelo ya balekane (e siame/e sa siama), boimana jwa banana, tiriso botlhaswa ya bojalwa le ditagi, puisano fa gare ga motsadi le ngwana, jalo jalo.
- ▶ O fa **thuto ya seboaboane ya nako e telele** e e lebaganeng le dintlha/dikgang tse di farologaneng, gape go supa botho jo bo rileng go thusa batho go tlhaloganya ditlamorago tsa ditiro tsa bone
- ▶ O fa **seemo se se ngokang** go tsamaisa setlhophaga sa puisano ka gore bareetsi ba nna matlhagatlhaga a go buisana ka batshameki ba motshameko le ka botshelo jwa bone le balekane ba bone
- ▶ O fa **tiragatso ya bokao** jwa se se siameng, ka fa banana ba ka tshegetsang diemo tse di bokete, mme gape bokao jo bo tlhotlheletsa banana go itshwara ka tsela e e tshwanang le e e kaiwang.

Kakanyetso fela ka go ikaega ka thutuntsho e e ntshang bodutu ke gore batho ba ithuta

ka fa ba ka itshwarang ka teng – le ka fa ba ka fetolang boitshwaro ka teng – ba lebeletse batho ba bangwe. Go solofetswe gore bareetsi ba motshameko wa BLP ba tlaa inyalana le batshameki mme ba ba atamele le ka mewa, seemo se se tlaa tsisang phetogo ya maikutlo le boitshwaro. Mo godimo ga moo, motshameko o tlaa fa batho mafolefole a go tsaya karolo mo dipuisanong tsa melaetsa le dintlha tse di ntshitsweng mo karolong nngwe le nngwe. Kaedi e e fa dipotso tse di tlaa thusang morutintshi go tsamaisa dipuisano tse.

2.1 Magokonyane a MARCH a a itebagantseng le go fetola boitshwaro

Lenaneo la Basha Lesedi le ne la ikadima magokonyane a MARCH a a itebagantseng le go fetola boitshwaro. MARCH, o o emetseng Modeling and Reinforcement to Combat HIV/AIDS (Go diragatsa botho jo bo rileng le go gatelela tse di agang botho joo, go lwantsha HIV le AIDS) o ikaegile ka metheo ya konokono e le mebedi ya go fetola boitshwaro:

- a) **Tiragatso botho** - go kaetsa batho gore ba ka fetoga jang ka go ba fa batshameki ba ba kayang botho jo bo rileng
- b) **Go gatelela boleng jwa melaetsa** - go kgothatsa maiteko a batho a go fetoga ka puisano e e rulaganyeditsweng selegae.

Tiragatso botho

Motshameko o o o golaganeng ka tatelano ya bodiragatsi jwa melaetsa o bua ka dipolelo tsa se se diragalang mo botshelong di supiwa ka diemo tse di bokete tse di lebaneng batshameki ba konokono, fa ba tlhopha boitshwaro jo bo amanang le HIV

jo bo sireletsegileng. Sekai, go na le polelo e e tsamaisang molaetsa ka monana wa rre yoo tsenang mo mathateng kwa sekoleng le mo mapodiseng. Motshameko o supa ka fa batho ba ka kganelang go anamisa HIV ka teng, go kgothatsa batho ba ba nang le HIV, le go buisana mo go nonofileng le batsadi kgotsa batlhokomedi. Ka gone go diragatsa botho (jwa botshameki) jo, motshameko o solofela go kaetsa bareetsi gore ba tlhophe jang boitshwaro jo bo babalelang. Mme gape o supa gore batho ba bangwe ba palelwa jang ke go tlhopha boitshwaro jo go itebagantsweng le jone le ditlamorago tsa go palelwa mo.

Go na le mefuta ya batshameki e le meraro mo motshamekong o :

- ▶ **Batshameki ba ba diragatsang botho jo bo molemo** – ke ba ba tshegetsang boleng (jwa botho) jo bo molemo le botho jo bo babalelang. Sekai, go diragatsa botho jwa tlhakanelo dikobo jo bo/thobalano e e babalesegileng
- ▶ **Batshameki ba ba diragatsang botho jo bo duleng mo tseleng** – ke ba ba tshegetsang boleng (jwa botho) jo bo duleng mo tseleng, jo bo sa babalelang. Sekai, go nwa bojalwa phetelela
- ▶ **Batshameki ba ba diragatsang botho jo bo fa gare (ga molemo le bosula)** – ke ba ba botho bo fa gare ga molemo le bosula mme fa nako e ntse e tsamaya ba gogela kwa tshiamong mmme ba nne batshameki ba ba diragatsang botho jo bo molemo.

Batshameki ba ba diragatsang botho jo bo fa gare (ga molemo le bosula) ke bone ba ba botlhokwa thata ka gore ba supa go kgaratlha ga bone le ditshwetso tse di bokete tse ba di tsayang fa ba gogela kwa boitshwarong jo bo sireletsegileng e bile bo babalela. Bareetsi ba inyalana le batshameki ba mme ba bone gore motho yo o tshwanang le bone o kgonne go fenywa dikgoreletsi tsa go fetoga, mme se se ba rotloetsa go itshwara ka ditsela tse di tshwanang.

Moalo o o mo tsebeng 4 o supa bangwe ba batshameki ba konokono mo motshwamekong wa Basha Lesedi le phetogo ya boitshwaro e ba e diragatsang.

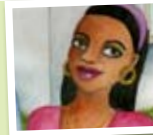
Go gatelela/tiisa melaetsa

Jaaka nngwe ntlha ya magokonyane a MARCH, go gatelela/tiisa melaetsa go diragala kwa metseng le mo bokopanong jwa motho le motho, ka dipuisano le ditiro tse di tsamaisiwang ke barutintshi ba balekane, barutintshi ba selegae le ditlhophisa tsa metshameko. Ditiro tse di gatelelang/tiisang melaetsa di diretswe go :

- ▶ **Tlhotlheletsa** puisano
- ▶ **Go inyalana/itshwantshanya** le kitso e e fiwang
- ▶ Supa tsela e e isang ditlamelo
- ▶ **Fokotsa dikgoreletsi** tse di rotloetsang phetolo boitshwaro (sekai, go tlhoka kitso kgotsa bokgoni, ditumelo, go itebela kwa tlase le ditumelo tse di tlwaelesegileng ka kakaretso)
- ▶ Go thusa ka go aga seemo le tikologo e e rotloetsang mo gae

Ka ditlhophisa tsa di-LDG (tsa theetso ya motshameko wa redio le kabelano megopolo), barutintshi ba tlaa kgona go simolodisa tsela ya go gatelela/tiisa se se setseng se ithutilwe mo motshamekong. Dipuisano di tlaa thusa bareetsi go diragatsa melaetsa e e tswang mo motshamekong mo matshelong a bone mme ba ithute go lekeletsa dikitso tse di ntsha tse di tlhokegang go simolodisa boitshwaro jo bo eletsegang, le go rotloetsa go itshekatsheka. Go tsenya seabe sa batho ba ba mo gae mo ditlhopheng tsa theetso, go solofetswe fa batho ba tlaa ngokiwa go amogela le go rotloetsa phetogo ya boitshwaro mo balekaneng ba bone, masika a bone le mo ditshwaraganong tsa setho tsa selegae. Go a tshwanela gore merafe e nne le seabe mme e bile ba rotloetse ditumelo tse di ntsha tsa selegae le boitshwaro jo bo babalelang jo bo diragadiwang mo metshamekong ya redio go thusa go tsisa phetogo e e molemo.

Motshameki

ABIGAIL

Monana wa mme O diragatsa go diegela go simolola thobalano

AMANTLE

Ngwana yo o nang le Mogare wa HIV

BASHA

Monana wa rre O diragatsa go diegela go simolola thobalano

BLACKJACK

Monana wa rre O diragatsa go diegela go simolola thobalano

BRETTS

Mogolo wa rre/ Morutabana. O diragatsa boitshwaro jo bo diphatsa

KUMBULANI

Mogolo wa rre/ Morutabana. Boitshwaro jo bo molemo/ babalelang

LETTY

Ngwanawa lesiela yo o tlhokomelang bomonnawe/ batsalwa-le-ene

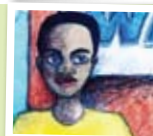
LUCRETIA

Mokapelo wa bobedi wa rre yo o nang le bakapelo ba ba ntsi

MESHACK

Rraago ngwana yo o nang le mogare wa HIV

TIRO

Monana wa rre Boitshwaro jo bo diphatsa

TJEDZA

Monana wa mme Boitshwaro jo bo Diphatsa

3

BATSHAMEKI BA KONOKONO MO MOTSHAMEKONG WA REDIO

Molaetsa	Boitshwaro jo bo eletsegang
Go itima thobalano	Go diegela go simolola thobalano/go itima thobalano go fitlhela o fetsa sekole se se golwane
Puisano gare ga mogolo/motsadi le ngwana	Go itlama go nwa di-ARV le puisano e e sosologileng e bile e tshephega le motsadi/motlhokomedi ka seemo sa HIV
Go itima thobalano	Go diegela go simolola thobalano/go itima thobalano go fitlhela o fetsa sekole se se golwane
Go fokotsa bakapelo Go ikanyega	Go emisa go dirisana le bakapelo ba le bantsi nako e le nngwe, dirisa khondomo sentle nako yotlhe e bile o ikanyege mo mokapelong a le mongwe
Go robalana le bana ba a ba fetang thata ka matsalo	Go emisa go dirisana le bakapelo ba baithuti ba ba boelwang ke matshwao a dithuto, go fokotsa palo ya bakapelo le go ikanyega mo mokapelong a le mongwe
Botsalano le tirisano mmogo e e molemo ya mogolo le ngwana	Go tswelela ka go diragatsa botho jo bo molemo jwa mogolo le go supa kgatlhego mo botshelong le pabalesego ya baithuti
Bana ba masiela ba ba mo diphatseng/ legoeleleng (OVC)	Go tsena sekole sentle, go amogela ditlamelo tsotlhe tsa masiela le go kopa thuso fa go na le seemo sa tirisano botlhaswa
Tiriso ya khondomo	Go dirisa khondomo sentle le ka nako yotlhe, go kganela go anamisa malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano
Go itlama gore go nowe di-ARV sentle le go bega seemo sa motho sa HIV	Puisano e e sosologileng e bile e tshephega le bana ka seemo sa bone sa HIV
Go dirisa bojalwa botlhaswa	Go emisa go dirisa bojalwa le ditagi botlhaswa mme a nne monana yo o nang le boikarabelo le boleng mo go se a se dirang
Go robalana le batho ba ba mo fetang thata ka matsalo/boimana jo bo sa rulaganyediwang	Go emisa go robalana le batho ba ba mo fetang

4

BOTLHOKWA JWATSHUPETSO/KAEDI E

Tshupetso e, e tla go thusa mo go eteleleng pele ditlhophha tsa kabelano megopolo (LDG) tsa motshameko wa redio wa Basha Lesedi. Mo karolong nngwe le nngwe, e tla go thusa ka tse di latelang:

- ▶ **Tshoboko** ya karolo nngwe le nngwe
- ▶ Nankolo ya **dintlhakgolo** le batshameki go ya ka boitshwaro jo ba bo re **supegetsang**
- ▶ Dipotso tse di tla a bodiawang go rotloetsa **puisano, kabelano megopolo** le gone **go ithuta**
- ▶ **Dikgakololo** tsa go rutuntsha.
- ▶ **Melaetsa** e e tlaa akanyediwang ke batsaa-karolo mo bekeng e e latelang
- ▶ **Kaedi** ya go rulaganyetsa, tsamaisa le go diragatsa thutuntsho/thuto

Se se fa godimo se, se kwadilwe ka Sekgoa le Setswana. Tshupetso/Kaedi e na le dikgaolo tsa motshameko wa redio di le masome a mane le borobabobedi (tse di gatisitsweng ka Setswana) mo papetlana-kgolokwe ya kgatiso (CD). O tlaa tlhoka go ipaakanya ka tse:

- ▶ Seletso/setshameka papetlana-kgolokwe (CD) kgotsa khomputara ya laptop tse di berekang
- ▶ Barutintshi ba ba rutilweng go tsamaisa ditlhophana tsa dithuto tsa HIV le AIDS, le tsa tlhakanelo dikobo/thobalano le botsogo mo dintlheng tsa tsholo.
- ▶ Dijonyana tsa batsaa-karolo (ga go patelediwe)

5

KE MANG YO OTSHWANETSENG GO DIRISA MOTSHAMEKO WA REDIO?

Baeteledipele ba mananeo kgotsa badiri mo mananeong, ba tswa mo maphateng a a ikemetseng ka nosi, a Sekeresete le a a ikaegileng ka ditumelo dingwe, dikole le maphata a a dirang le batho ba ba nang le HIV, banana le bagolo, botlhe ba tlaa lemoga fa motshameko wa redio o sologela molemo. Palo e ga e a felela ka ditlhophha tse dingwe jaaka, mekgatlho ya tsa metshameko, kgotsa, dikomiti tsa botshelo/botsogo jwa mo tirong, di ka lemoga gore motshameko o wela sentle mo maikaelelong a bone a a dirilweng.

6

GO RULAGANYA DI-LDG (DITLHOPHATSA THEETSO LE KABELANO MEGOPOLO/MAIKUTLO)

Ditlhophatse di ntseng di le teng ka gale kgotsa tse di sha di ka dirisa dithuto tsa LDG tsa motshameko wa redio wa Basha Lesedi. Banana kgotsa bagolo ba ba setseng ba tsenelela ditlhophatse di bopaganeng jaaka mekgatlho ya batsadi le barutabana, tsa go itima tlhakanelo dikobo/thobalano, tsa thero ya baebele, tsa dikereke, tsa metshameko ya mabala, tsa masiela, jalo jalo, ba ka dirisa motshameko o go ikopanya dinako tsotlhe go tla go buisana ka melaetsa e e setsweng morago mo motshamekong.

Lephata la gago kgotsa lenaneo le ka tswa le na le setlhophatse sa banana kgotsa bagolo ba ba kopanang kgapetsa kgapetsa, ba le batlang go ba dirisa go tlhama setlhophatse sa theetso le kabelano megopolo. Kgotsa, lephata la gago kgotsa lenaneo le ka tswa le na le badiri ba le ba ntsi go ka tsena mo magaeng mme ba ngoka go tlhamiwa ga ditlhophatse di sha go reetsa motshameko wa redio ka dinako tsotlhe (tse di rulagantsweng).

Thulaganyo e ya theetso e lebagane le ditlhophatse di le mefuta e mebedi e e farologaneng:

- ▶ **Banana** ba ba dingwaga di **lesome le bosupa**
- ▶ Bagolo sekai, batsadi, batlhokomedi le bagolo ba bangwe ba ba tshwenyengang

Le fa go ntse jalo, ope fela yo o batlang go tsaya karolo mo setlhopheng o tshwanetse go amogelesega.

Mo ditlhopheng tsa banana, fa o na le batsaa-karolo ba ba lekaneng palo, o ka nna wa tlhoka go kgaoganya setlhophatse ka dingwaga tsa matsalo le ka bong. Ditlhophatse tsa bong bo le bongwe di ka dira gore banana ba sosologe go buisana dintlha tse di masisi tse di amanang le tlhakanelo dikobo/thobalano le botsalano jo bo tsamaelanang fa ba na le balekane ba bone mme, le fa go ntse jalo, ditlhophatse di tsereng bong jotlhe di ka gogela kwa puisanong e e tlolang ditlhase. Ka tsela e e ntseng jalo gape, banana ba ba golwane (sekai, ba le magare ga 14 le

17) ba ka nna le dikarabo/dikakanyo tse di farologaneng le tsa ba ba nnye (sekai, ba le magare ga 10 le 13) mo dikgangnyeng tsa tlhakanelo dikobo/thobalano. E le gore, bana ba ba golwane ba, ba na le maitemogelo mo dingwe tsa dikgang tse kgotsa ba setse ba fetile seemo sa maaloso.

Fa o laletsa batho go tsenelela ditlhophatse, tlhalosa:

- ▶ Gore botsaa-karolo bo a **ithaopelwa**
- ▶ Gore batsaa-karolo ba tlhokiwa gore ba nne maloko sebaka sa bonnye jwa **dikgwedi di le thataro**
- ▶ Gore **batho ba tlaa boelwa ke eng** mo botsaa-karolong/bolokong jwa di-LDG, sekai, go nna le bokgoni jo bo sha le go tlhaloganya dintlha tse di ba amang kgotsa di ama morafe/motse wa bone.

Batsaa-karolo ba tshwanetse go nna kae mo setlhopheng sa LDG?

Setlhophatse se tshwanetse go nna le maloko a le 8 go ya kwa go 20. Maikaelelo ke go nna le selekanyo sa setlhophatse mo mongwe le mongwe a sosologang mme a kgona go tsaya karolo ka matlhagatlhaga. Boleng jwa dipuisano bo botlhokwa thata go na le palo ya batho mo setlhopheng.

Setlhophatse sa LDG se tlaa kopana ga kae le fa kae?

Kopa maloko a setlhophatse go dumalana ka nako ya bokopano le lefelo la bokopano tse di siametseng batsaa-karolo le morutintshi. Se se ka raya gore setlhophatse se ka tlhophatse go kopana ka mafelo a beke kgotsa bosigo morago ga dinako tsa tiro mo mafelong a setoropo. Mo mafelong a selegae, setlhophatse se ka nna sa tlhokega go dira lenaneo la bokopano go lebilwe nako ya motshegare (go bonala) kgotsa go lebilwe gore temo le tlhokomelo ya dijjwalo e dinako dife.

Letla gore setlhophatse sengwe le sengwe se itlhophele gore se kopana kae. Di-LDG di ka

tsamaisediwa mo mafelong a a farologaneng, go akaretsa malwapa, dikole, dikokelwana, dikereke, kwa tirong kgotsa mafelo a morafe jaaka ka fa tlase ga setlhare. Batla lefelo le le siameng, le babalesegile mo batsaa-karolong, e bile le katogile medumo le dikgoreletsi tse dingwe. Fa setlhophha se itlhophela go kopanela kwa ntle kwa go bulegileng, netefatsa gore o rulaganyeditse fa go ka kopanelwang teng fa seemo sa loapi se sa nna sentle.

Rotloetsa maloko a setlhophha sa gago gore ba ineele mo go tseneleleng bokopanong sentle, ka dinako tsotlhe. Setlhophha sengwe le sengwe se tshwanetse go kopana gangwe ka beke, mme se ka kopana go feta fa e le gore ke se se dumalanweng.

Di-LDG di dira sentle fa batho ba le bangwe ba tsenelela bokopano sentle ka dinako tsotlhe. Fa maloko a sa kopane sentle le ka dinako tsotlhe, bangwe ba ka tlogela boloko ka gore ga go na lenaneo le le tsepameng le le ikanyegang la go tsenelela bokopano; le gore maloko a mangwe a ka lebala se se buisantsweng mo bokopanong jo bo fetileng.

O tshwanetse go ela tlhoko gore o seka wa rulaganyetsa bokopano jwa LDG fa e se fela o rurifatsa gore o tlaa diragatsa thulaganyo e. Go senya/kgaola bokopano jo bo rulaganyeditsweng le setlhophha go ka dira gore batsaa-karolo/maloko ba tseye setlhophha motlhofo e bile go ka dira gore maloko a seka a go tsaya tsia kgotsa a seka a go tshepha. Fa e le gore o tlamega go emisa thulaganyo ya bokopano, o tshwanetse go begela batsaa-karolo ka mogala, molaetsa wa sms, kgotsa go romela molaetsa ka mongwe go sa ntse go na le nako pele ga bokopano jo bo rulaganyeditsweng.

6.1 Seabe sa Morutintshi le Dikgakololo

Seabe sa gago o le morutintshi ke go rurifatsa gore maloko/batsaa-karolo ba abelana megopolo gore ba rutane ka bobone. Selo se se pharologano le go nna morutabana yo o thusang batho go ithuta ka go dirisa thulaganyo ya ditaello le dikaedi tse di laolang thuto. Morutintshi wa LDG ga se mankge wa thuto nngwe kgotsa morutabana. Ga o tlhokiwe go dira jaaka morutabana wa mo lefelong la thutelo, o bega kitso ka go ema fa pele ga baithuti o bua kgotsa, e le go bua fela mo go sa letleng puisano.

Mo dikgaolong tse dingwe maloko a setlhophha a ka kopiwa go akanya ka maitemogelo a bone mangwe mo botshelong jwa bone a kgotsa a neng a utlwise botlhoko mme a ka tliša maikutlo a a kotlometsang pelo. O tshwanetse gore o bo o ipaakanyeditse go itebaganya le diemo tse. Sekai, fa mongwe a simolola go lela kgotsa a nna le maikutlo a a amang pelo, go botlhokwa gore se se seka sa dirwa sepe se se tona. O tshwanetse go: gomotsa setlhophha, itapolosenyana, letla gore motho yo a lele mme o mo rotloetse go sidilega maikutlo, mme, fa go tlhokega, mo tseele kwa ntle. Go botlhokwa gore o rurifatse gore ope ga a patelediwe go bua maitemogelo a gagwe, batho ba letlelelwa go bua ba sa tsenwe ganong mme e bile botlhokwa jwa sephiri sa motho le go tlotliwa ga gagwe go a rotloediwa.

Batsaa-karolo bangwe ba ka tenwa ke ditlhogo/dintlha dingwe, sekai, tlhakanelo dikobo/thobalano. Ba ka nna ba tswa ba ipelaela kgotsa ba sa sosologe go bua ka dintlha tse le batho ba bangwe. Go kgona go bua ka ditlhogo/dintlha tse, tse di masisi, o tshwanetse go:

- ▶ Bua ka ditlhogo/dintlha tse **o sa supe gore ga o a sosologa**.
- ▶ Dirisa **mafoko a a tlophogileng** mo boemong jwa a a masisi – dipuo le dingwao tsothe di na le mafoko a a ka amogelesegang botoka go a dirisa go na le puo e e tlhamaletseng jaaka “go jana” kgotsa “nnyo”.
- ▶ Dirisa dikai go tswa mo motshamekong wa redio. Go umakeng se se diragalelang batshameki mo motshamekong, batsaa-karolo **ba tlaa ikutlwa ba sa gatelelwe/tshosedilwe** mme ba tlaa fa megopolo ya maikutlo a a phuthologileng.
- ▶ Nna le kitso ka dintlha (tse di buisanngwang).
- ▶ **Bua mme o reetse** motsaa-karolo mo bothokong go batla go itse gore ke eng

motsaa-karolo a sa sosologe fa seemo se batla go nna jalo. Mo thuse go tlhaloganya o bo o mo kgothatse.

MELAWANA YA SETLHOPHA e tlaa go thusa go itebaganya le dintlha tse di ntsi tse. Bopa/dumalana melawana ya setlhopha mo tshimologong ya dikgaolo mme o rurifatse gore e a tlotliwa. Melawana e e tshwanetse go akaretse: go bue motho a le mongwe ka nako; ope a seka a tsenwa ganong a bua; o seka wa ganetsa fa mongwe a bua ka maitemogelo a gagwe; gape o seka wa bua nako e telele mo batho ba bangwe ba se nang sebaka sa go bua.

7 GO BAAKANYETSA DI-LDG (DITLHOPHATSA THEETSO LE KABELANO MEGOPOLO/MAIKUTLO)

Jaaka moeteledipele wa ditlhopha tsa theetso le kabelano maikutlo, o tshwanetse wa bo o ipaakantse sentle pele ga o etelela pele puisano. Mo godimo ga dintlha tse di latelang, ipaakanyo e raya go kokoanya ditlhopha tsa banana le bagolo gore e nne maloko a sennela ruri, e bile ba tsenelela thulaganyo nako le nako.

Ipaakanyetso thulaganyo

- ▶ Netefatsa gore o **reetse** motshameko wa redio pele ga o tsamaisa puisano.
- ▶ Ithute **diteng tsa lenaneo** le dipotso tsa kaedi ya LDG.
- ▶ Itemotshe o bo o tlhaloganye **melaetsa** ya motshameko wa radio ya thutuntsho kgotsa karolo.
- ▶ Tlhaloganya **batshameki le boitshwaro** jwa bone.

- ▶ Dira mokwalo wa **dintlha tse di botlhokwa** go go thusa go tsamaisa puisano.
- ▶ Netefatsa gore manno ke a mantle le gore batsaa-karolo ba kgona go utlwa thulaganyo sentle mo rediong, le go utlwana ka bobone. Gantsi, go dira sekele/kgolokwe ke gone go nna mo go siameng.
- ▶ Ipapane ka **pamphitshana e go ikwalwang mo go yone** e e tlaa supang go nna teng ga motsaa-karolo le dintlha tsa go itshwaraganya le en

Dinako tsa bokopano

- ▶ Rulaganya mananeo a **makhutshwane** - gantsi fa a sa fete magare ga metsotso e le 60 le 90 ke one a siameng.

- ▶ **Itsese nako** e go simololwang ka yone mme o rotloetse maloko go obamela nako.
- ▶ Nako le nako simolola puisano **ka nako e le e dumalaneng**.

Dikgato tse di latelang di tshwanetse go tsewa go tsamaisa dipuisano tsa LDG:

Kgato ya ntlha: Simolodisa puisano/thulaganyo

Mo thulaganyong ya ntlha:

1. **Dumedisa o bo o amogele setlhophha** sentle. Ipolele mme o tseye metsotso e se kae gore batsaa-karolo le bone ba ikitse mo go ba bangwe. Fa batsaa-karolo ba sa itsane, go ka nna botlhokwa go simolola ka motshameko wa pulamadibogo gore batsaa-karolo ba itsane le gone go aga tshepho le gore ba ikutlwe ba sosologile.
2. **Itsese setlhophha** ka thulaganyo e ya redio:
Thulaganyo e ke karolo ya lenaneo la Basha Lesedi...
[Lebelela karolo ya ketapele mo tsebeng 1 fa godimo go tlhophha puo e e maleba fa go tthalosiwa lenaneo la blp le motshameko wa redio].
3. **Tlhalosetsa setlhophha** gore thulaganyo e tla a tsamaya jang:
Re tla a reetsa kgaolo ya metsotso e lesome le botlhano mme morago re sekaseke se re se utlwileng mo metsotsong e e magare ga 30 le 60.
4. **Dumalana ka melawana ya setlhophha.** Sekai, go tshwara sephiri ka motho (Botsa batsaa-karolo gore a ba itumelela ka fa dithuto di tsamayang ka teng mme fetola, sekai, lefelo, fa setlhophha se kopa).

5. **Kopa maloko gore a nne le boineelo** gore ba kgone go nna teng mo thutong nngwe le nngwe jaaka go rulagantswe [Ba bolelele letsatsi, lefelo le bolelele jwa thulaganyo].
6. Mo thulaganyong ya ntlha, le mo go tse dingwe tse di latelang, **gatelela botlhokwa jwa gore mongwe le mongwe a tseye karolo**. Go atlega ga lenaneo le go laolwa ke go tsaya karolo mo go feletseng ga mongwe le mongwe. Batla maano a go leka gore batho ba ga ntsi ba didimetseng ba kgone go ntsha maikutlo a bone mo puisanong.

Mo dithulaganyong tse di latelang:

1. **Dumedisa o bo o amogele setlhophha.**
2. Ba botse gore ba **gakologelwa eng mo kgaolong e e fetileng**. Sekaseka dintlha tsa botlhokwa tsa theetso e e fetileng.
3. Kopa batsaa-karolo **go abelana megopolo** ka ditiragalo tsa matshelo a bone le gore ke eng se se dirileng gore ba akanye kgotsa ba dire jaaka go ithutilwe mo thutong e e fetileng.
4. Botsa batsaa-karolo gore a ba itumelela ka fa karolo/dithuto di tsamayang ka teng mme fetola, sekai, lefelo, fa setlhophha se kopa.

Kgato ya bobedi: Reetsa kgaolo

1. Kopa batsaa-karolo **go reetsa ka keletlhoko** e bile ba seka ba suta fa e se fela go le botlhokwa tota.
2. Kopa batsaa-karolo **go tima megala** ya bone e bile ope a seka a bua le yo mogwe.
3. Gapegape, **netefatsa gore mongwe le mongwe o kgona go utlwa motshameko sentle**.

Kgato ya boraro: Buisanang ka motshameko

1. Kopa maloko **go abelana** se se diragalang mo motshamekong.
2. Ba kope **go nankola** dintlha tse di amilweng mo polelong le gore dintlhatseo ba di utlwile mo kgaolwaneng efe.
3. **Sekaseka** dikgang tse di builweng mme o thuse setlhophha go tswa ka melaetsa ya konokono, fa e le gore e mengwe e tla a bo e sa buiwa.
4. Ka nako ya tshekatsheko ya motshameko, dintlha kgotsa melaetsa mengwe e e sa kwalwang mo tshupetsong e, e kgona go tlhaga. Letla batho **go bua ka dilo tse, ba di sekaseke**, fa e le gore di amana le maikaelelo kgotsa meono ya lenaneo.

Go thusa go tsamaisa puisano, kaedi nngwe le nngwe e na le dipotso tse di amanang le kgaolo. Botsa setlhophha sa gago dipotso, fa go tshwanetse. Tsweetswee ela tlhoko gore dipotso dingwe di itebagantse segolo bogolo le ditlhophha tsa banana, fa tse dingwe e le tsa ditlhophha tsa batsadi kgotsa bagolo. Tse tsotlhe, di tlhalositswe sentle mo dikaeding.

Kgato ya bone: Tswala thulaganyo

Jaaka fa o tswalela puisano/thulaganyo, dirisa tshoboko ya melaetsa e e tlaa fang batsaakarolo dikakanyo (tse di lebaneng) go tsena mo beke e e latelang. O ka bua wa re:

Ke solofela fa lo itumeletse thulaganyo ya gompiano, motshameko le puisano. Ke ka itumela thata go kopana le lona gape mo go e e latelang [papamatsa letsatsi, nako le lefelo]. Mme mo sebakeng se, akanya gore o ithutile eng mo bekeng e o leke go se tsenya mo botshelong jwa gago jwa tsatsi le letsatsi.

Pele ga o tswala, botsa gore a go na le dipotso kgotsa dikakgelo. Lebogela mongwe le mongwe nako ya gagwe le seabe sa bone.

Pele ga o tswala, botsa gore a go na le dipotso kgotsa dikakgelo. Lebogela mongwe le mongwe nako ya gagwe le seabe sa bone.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Mo bokopanong jwa phakela, mogokgo wa sekolo sa Mosenene ko Serobing, Rre **Tlou**, o kgadimola bana ba sekolo le barutabana go bo ba ne ba tlhakanetse dikobo ko metshamekong e e neng e tshwerwe ka matlhatso. O ba kaetsa ka fa tiragalo eo e tlitseng seriti se se sa siamang mo sekolong, o tswelela a ba lemotsha fa se ba se dirileng se ka ba tsenya mo diphatseng tsa go tsenwa ke mogare, malwetse a mangwe a tlhakanelo dikobo/thobalano le go ima.

Morago ga bokopano jo, **Carol** o tlotlela tsala ya gagwe **Tjedza** ka fa a tshwenyegileng ka teng ka tiragalo e. Tjedza ga a tsee tsia se Carol a se buang a re o dirwa ke gore ga a ratane le morutabana jaaka ene.

Fa se se ntse se diragala, morutabana **Bretts**, o biletsa ngwana wa sekolo yo a mo dirisang gore a mmatlele basetsana ba a robalang le bone, e bong **Tiro**, ka fa ntlwaneng ya dibuka. Bretts o roma Tiro go ya go bolelela Tjedza gore a name a didimetse ka go ratana ga bone, kgang ya metshameko e santse e ile magoletsa, o fa Tiro madi gore a e go rekela Tjedza bojalwa ka a itse seo se tla a mo itumedisa.

Morutabana mongwe, Rre **Kumbulani** o etetse mongwe wa bana ba gagwe ba ba dirang bontle thata mo sekolong ko lwapeng, o tshwentswe ke go lofela sekolo ga ga **Letty**. O ithela go se go ntle ko lwapeng mme fa a botsa Letty dipotso o lela fela.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano e e diphatsa*
Bana ba sekolo le
barutabana

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi le bokapelo jo bo
nang le kgokgontsho*
Tjedza le Bretts

Tiriso ya bojalwa
Tiro le Bretts

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng mogokgo a tenegetse se se diragetseng ko dikgaisanong tša metshameko? Ke eng a tshwenngwa ke go robalana ga barutabana le bana ba sekolo?
- 2 Fa o akanyina, ke eng Carol a tshwenngwa ke go ratana gareng ga bana ba sekolo le barutabana? Ke eng se se ka tswang se dirile gore Tjedza a akanye gore Carol o a boulela? A o akanya fa seo se le maleba?
- 3 O akanya gore ke eng Tjedza le morutabana Bretts ba ratana (ga go robalana)?
- 4 Ke eng Bretts a bata go rekela Tjedza bojalwa?
- 5 O akanya gore Tjedza o tla a tsaa jang kgang ya ga Bretts ya gore ba name ba emisitse go ratana

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 A tlhakanelo dikobo/thobalano magareng ga batho ba ba fetanang ka dingwaga di feta lesome e a diragala mo motseng wa gago?

Botsolotsa:

- Ke eng bana le bagolo jaaka Tjedza la Bretts, ba le mo botsaleng ja tlhakanelo dikobo/thobalano?
- Ke afe maungo a Tjedza a ka a anywang mo botsaleng jo?
- Ke afe a mongwe a tshwana le Bretts a ka anywang?

- Ke bofe bodiphatsa le ditlamorago tsa lerato la go nna jaana?
- Ditlamorago tse, di farologana jang gareng ga monana le mogolo?
- Basimane bone? A ba tsena mo leratong la go nna jaana le bamme ba ba golwane?
- Ke afe maungo a lerato le mo basimaneng; mo go bo mme? Ke dife dikotsi le ditlamorago tsa go tsena mo leratong le le ntseng jaana?

- 2 Ke eng se batho ba motse wa gago ba se dirang fa ba lemoga fa mogolo a tlhakanela dikobo/robalana le monana/ngwana?

Botsolotsa:

- A go a leteselega gore botsala jwa mofuta o bo diragale?
- A go na le ope yo a etleng a bue ka botsala ja go nna jaana?
- Fa go ntse jalo, ka goreng, le fa go sa nna jalo, ka goreng?

- 3 Morutabana Bretts o tsaya gore go rekela Tjedza bojalwa go tla a mo dia-dia? A go tlwaelesegile gore banana ba nwe bojalwa mo motseng wa gago?

Botsolotsa:

- A go motlhofo gore banana ba reke bojalwa?
- Ba bo tsaya kae?
- A go tlwaelesegile gore bagolo ba rekele banana bojalwa?
- Ke eng banana ba a nwa bojalwa mo motseng wa gago?
- A bagolo ba etle ba rotloetse bana go nwa bojalwa?
- Ke eng se se ba gwetlhang go dira jalo?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A o itse monana ope yo o kileng a batliwa dikobo/thobalano ke mogolo? Monana yo o ne a ikutlwa jang? O ne a dira jang monana yoo?
- 2 Ke eng se se ka le thusang le le banana, go ka gana dikopo tse tsa tlhakanelo dikobo/thobalano mo bagolong?
- 3 Ke eng se o ka se dirang, kgotsa se ba bangwe mo motseng ba ka se dirang go kganela bagolo go tlhakanela dikobo/robalana le banana?
- 4 A o itse fa go na le melawana mo Botswana e kganelang thekiso ya bojalwa mo baneng ba ba dingwaga di ka fa tlase ga lesome le borababobedi? Ke eng melawana eo e

sa rurifadiwe mo motseng wa gago? Ke dife diphatsa le ditlamorago tsa go nwa bojalwa o sale monana? Ke eng se se ka dirwang go itsa bana go nwa bojalwa?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O akantse go re o ka dira eng go kganela bagolo go tlhakanela dikobo/robalana le bana?
- 2 O akantse gore o ka dira eng go thusa banana go fenyha dithaelo tsa balekane ba bone tse di sa siamang?
- 3 A o itse fa go na le melawana mo Botswana e e kganelang thekiso ya bojalwa mo baneng ba ba dingwaga di ka fa tlase ga lesome le borobabobedi? Ke eng melawana eo e sa rurifadiwe mo motseng wa gago? Ke eng se se ka dirwang go itsa banana go nwa bojalwa?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Itse se o ka se dirang go kganela gore bagolo ba go dirise, go amana le mmele kgotsa le maikutlo a gago.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Lemoga bagolo mo motseng wa gago ba ba lebegang ba batla go dirisa banana. Thusa mapodise ka go ba itsese ka tiragalo epe e e sa letlelelweng mo molaong. Fa o akanya gore monana o mo bothateng jo bo patikang le moithuti yo mongwe kgotsa mogolo mongwe, leka go ba rotloetsa bo buisana le wena ka mathata a bone mme o supe fa o ka ba fa thuso.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Tjedza o bolelela tsala ya gagwe **Tiro** gore ga a itumela ka kgang ya ga **Bretts** gore ba name ba iketile ka lerato la bone. Tiro o leka go gakolola Tjedza gore ke yone tsela fela ya gore ene kana Bretts ba seka ba tsena mo mathateng.

Basha ene o tlotlela mmaagwe gore go sa direng sentle ga bone ko metshamekong go ka tswa go bakilwe ke gore barutabana le bana ba sekolo ba ne ba diilwe ke tsa tlhakanelo dikobo/thobalano. Basha o tswelelela a bolelela mmaagwe e bong **Sethunya**, gore ene o ne a se mo go rataneng le barutabana, le fa go ntse jalo, mmaagwe o mo gakolola gore a seka a tlhakanela dikobo/robalana le barutabana, le gore o ka gana jang fa morutabana mongwe a ka nna le dikgatlhego mo go ene.

Kumbulani o ko ga Bretts ko matlong a barutabana go tla go mo tsibosa ka seemo sa ko ga boLetty. O mo itsese fa a belaela gore **Letty** ke ene a tlhokometseng bomonnawe a le esi.

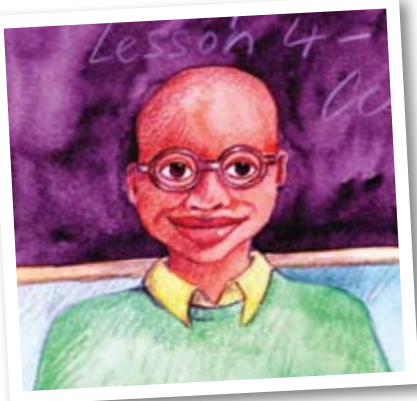
Mo tsamaong ya letsatsi, **Blackjack** o tlhola kgwebo ya gagwe ya go thatswa dikoloi mme a fitlhela Tiro a tlhatswa koloi. Blackjack o galefetse Tiro ka kgang ya tlhakanelo dikobo/thobalano ko sekolong ka a belaela e le mongwe wa ba ba e gogang ko pele. Tiro o ganela ka gore ene ga se motho wa metshameko mme ga go na ka fa a amanang le dikgang tseo ka a ne a

seo. Blackjack o dumela se Tiro a se buang mme a ntse a na le dipelaelo tsa gore Tiro o ka tswa e le ene a kopantseng bana ba sekolo le barutabana.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*
Basha le Sethunya
Blackjack le Tiro

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*
Kumbulani, Bretts le Letty

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

1 O lemogang se se pharologanyo ka fa Sethunya a buang le Basha ka teng le ka fa Blackjack a buang le Tiro ka teng?

Botsolotsa:

• *O akanya gore mefuta e e sa tshwaneng e e ama jang banana?*

2 O akanyang ka maano a Sethunya a a fileng Basha go ka iphemela fa morutabana a batla tlhakanelo dikobo/thobalano mo go ene? A go na le sepe gape se a ka bong a se buile?

2 Ke eng se se ka tswang se dira gore Tiro le Tjedza e nne ditsala? Ke eng ka go dirisana ga bone se se sa siameng? Ke eng se se sa siamang?

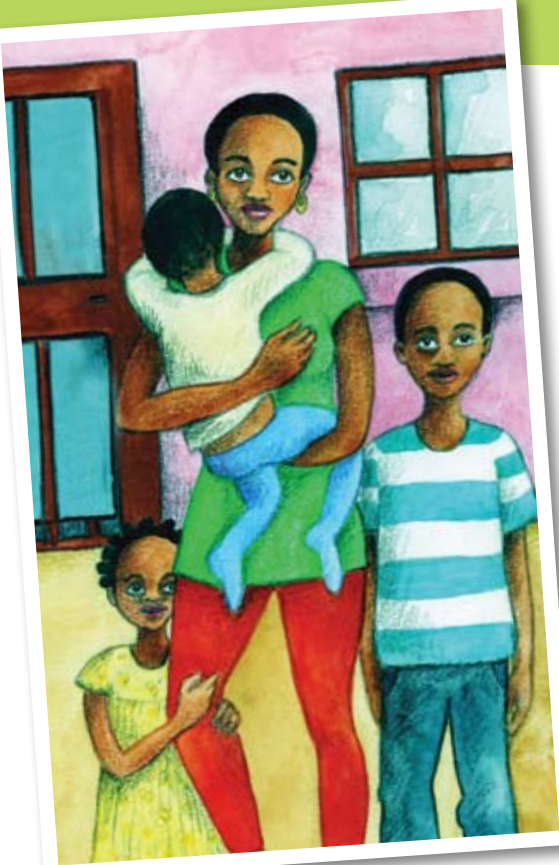
3 Ke eng se se ka tswang se beile Letty mo seemong se a leng mo go sone? Go ka tswa go diragetse eng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

1 Batsadi le bana ba bua ka ditlhogo/dintlha dife fela?

Botsolotsa:

• *Ke eng se go sa buiweng ka tsone? Ka goreng go sa buiwe ka tsone?*

- Ke eng se se ka tswang se dira gore go nne thata gore batsadi ba bue le banana ka mogare wa HIV le go gola ga bana?]
 - Ke eng se se ka dirang gore go nne motlhofo gore batsadi ba bue le bana ba bone ka dikgang tseo
- 2 A go na le bana ba ba senang tlhokomelo ya batsadi mme ba iphemela ka esi, ke ka goreng go ntse yalo? Ba kopana le dikgwetlho dife?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana**

- 1 Ke dife dilo tse o buang ka tsone le batsadi ba gago?

Botsolotsa:

- Ke dife tse o sa bueng le batsadi ba gago ka tsone? Ka goreng o sa bue ka tsone?
 - Ke eng se o eletsang go ka bua le batsadi ba gago ka sone?
- 2 Ke eng fela se batsadi ba gago ba kileng ba se bua le wena?

Botsolotsa:

- Ba reng ka tsa tlhakanelo dikobo le mogare wa HIV?
 - O eletsa ba ka bua ka ga eng gape?
- 3 Ke eng se o ka se dirang, kgotsa ba motse wa gago ba ka se dirang go thusa ngwana yo mo seemong se se tshwanang sa ga Letty?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi**

- 1 Ke eng se o buang le bana ba gago ka sone?

Botsolotsa:

- Ke eng se o ka se bueng ka sone? Ka goreng?
 - Ke eng se o kileng wa se ba bolelela ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano le mogare wa HIV?
 - Ke eng gape se o eletsang o ka bua le bone ka sone?
- 2 Ke eng se bana ba gago ba kileng ba bua le wena ka sone?

Botsolotsa:

- Bana ba gago ba kile ba botsa eng ka tsa tlhakanelo dikobo le mogare wa HIV?
 - Ba go boleletse eng ka matshwenyego kgotsa se se kileng sa ba diragalela kgotsa mo balekaneng ba bone?
 - O eletsa ba ka bua ka eng gape?
- 3 Ke eng se wena ka ba motse wa gago ba ka se dirang go thusa ngwana yo mo seemong se se tshwanang sa ga Letty?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Dira gore batsadi/batlhokomedi ba gago ba itse dilo tse o batlang go buisana le bone ka tsone. O seka wa tshaba go itebaganya le bone.

SEE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Iphe nako ya go bua le bana ba gago. Bua le bone o sa eteletse ko pele dikakanyo tsa gago ka boitshwaro ja bone.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Meshack o na le ngwana yo o bidiwang **Amantle**. O tsena sekolo se se botlana mme gape a tshela ka mogare wa HIV. Fa Meshack a tlhalosetsa barutabana ba ga Amantle ka makowa a gagwe, ga a kgone go tlamalala a ba bolelela ka seemo sa ga Amantle sa mogare. Mme, barutabana ba kopa lokwalo go tswa kwa sepatela le le tlhalosang ka makoa a ga Amantle ka botlalo.

Mo ntlheng e ngwe ya toropo, mogolowe **Tjedza** e bong **Abigail**, o goroga mo lwapeng a patilwe ke tsala ya gagwe **Kopano**. Kopana ka e le mosimane, Abigail e le mosetsana, botsala jwa bone ke jo bo golo jwa go ntshana se inong go se na tlhakanelo dikobo/thobalano. Bobedi jo, bo buisana ka ditiragalo tsa thobalano e e diragatseng ko sekolong mme bo felela bo dumalana gore banana ba motse ba tshwanetse ke go rutwa ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano ba sale ba botlana ga mmogo le gone go ikgapha mo tlhakanelong dikobo/thobalanong, le gone go diegela tlhakanelo dikobo/thobalano go fitlhelela lenyalo. Ba dumalana go buisana le Moruti ka se.

Tjedza o etela **Basha**, mme Tjedza o gakolola Basha go thanya pelo a eme ka dinao. Tjedza o gakolola Basha gore go tlhakanela dikobo/robalana ke bokwete, mme e bile o tshwanetse go ipatlela mosadi yo o mogolwanyane mo go ene, gore a mmontshe monate wa lefatshe.

Le fa go ntse jalo, Amantle o goroga bosigo a tswa go tshameka, se sa dira gore a le bale go nwa dipilisi tsa gagwe tsa mogare wa HIV ka nako. Le fa go ntse jalo Meshack o sokola go mo tlhalosetsa gore go botlhokwa gore a nwe dipilisi tse ka nako. Go a supagala gore Meshack ga a tlhalosetsa Amantle ka seemo sa gagwe sa gore o na le mogare wa HIV.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*
Meshack le Amantle

*Go nwa di-ARV sentle le go
bega/bolela seemo sa HIV*
Meshack le Amantle

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*
Basha le Tjedza

*Botsala jwa mosimane
le mosetsana (go sena
tlhakanelo dikobo/
thobalano)*
Kopano le Abigail

*Go ikgapha mo
tlhakanelong dikobo/
thobalanong*
Kopano le Abigail

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng go le boima gore Meshack a bolelele barutabana ba ga Amantle ka seemo sa gagwe sa mogare wa HIV? Gape ke eng a sa bolelela Amantle gore o na le mogare wa HIV?
- 2 Ke eng Abigail le Kopano ba tshwenyegile ka go robalana ga bana ko sekolong?
- 3 Ke eng Tjedza a akanya gore Basha ga a kgatlhe? Ke eng a pateletsa Basha gore a ipatlele mosadi yo o mogolwane mo go ene? O akanya gore Basha o ya go dira jang?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Batho ba motse ba kgothatsa bana ba ba nang le mogare wa HIV ka ditsela tse di ntseng jang? Go ka dirwang gape?
- 2 Go tsena kereke go ka tswela banana mosola ka ditsela tse dintseng jang mo botshelong?
- 3 A go tlwaesegile gore mosetsana le mosimane ba nne ditsala tse di ntshanang seinong? Bana ba bangwe ba akanyang ka se?
- 4 A go na le kgatelelo ya balekane mo go tsa tlhakanelo dikobo/thobalano? Ditsala di nna le

kgatelelo ka tsela e ntseng jang? Ba bua eng? Ba dira eng? Kgotsa ba bua jang?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO:**
Dipotso tsa banana

- 1 Ditsala tsa gago di go raela ka tsela e ntseng jang? O dira jang fa ditsala tsa gago di go raela go dira sengwe se o sa batleng go se dira?
- 2 A o itse mongwe wa selekano sa dingwaga tsa gago yo o kileng a tlhakanela dikobo?

Botsolotsa:

- *Fa go le jalo, a o bona ba ne ba itekanetse mo maikotlong go dira jalo?*
 - *A ba dirisitse itshireletso ya khondomo mo go kganeleng malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano kgotsa boimana? Fa go le jalo, ke eng fa ba ne ba dira jalo? Fa ba sa dira jalo, ke eng ne ba dira jalo?*
 - *Ditlamorago tsa go tlhakanela dikobo/robalana o sale monnye ke dife?*
- 3 Ke eng dilo tse di botlhokwa go akanngwa pele ga tlhakanelo dikobo/thobalano?
- Botsolotsa:**
- *Ke eng a pateletsa basha gore a ipatlele mosadi yo o mogolwane mo go ene?*
 - *o akanya gore basha o ya go dira jang?*
- 4 A o na le tsala ya bong jo bo sa tshwaneng le jwa gago e le sa tlhakanelang dikobo/robalaneng?
- Botsolotsa:**
- *Ke eng se se pharologanyo ka botsalano jo, go na le botsalano jwa tlhakanelo dikobo/thobalano?*

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO:**
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A o itse batsadi bangwe ba ba sa bolelelang bana ba bone ka seemo sa bone sa mogare? Ke eng go ntse jalo? O ka dira eng go thusa?
- 2 Ditsala tsa bana ba gago di ba rotloetsa ka tsela e e ntseng jang? O ka thusa jang bana ba gago go re ba seka ba rotloediwa ke ditsala ka tsela e e sa siamang?
- 3 A o akanya gore bana ba ba mo tikologong ya gago ba tlhakanela dikobo/a robalana?

Botsolotsa:

- *A o akanya gore o kabo o setse o itse fa bana ba gago ba simolotse go tlhakanela dikobo/robalana?*
- *Fa go le jalo, a o akanya gore bane ba go ipakanyeditse le mo maikutlong?*
- *A o ka rata gore ba ikgaphe mo*

tlhakanelong dikobo/thobalanong?

- *O ka dira eng go rotloetsa ditshwetso tsa bone?*
- 4 A o etle o bue le bana ba gago ka tlhakanelo dikobo/thobalano?
- Botsolotsa:**
- *Ga kae?*
 - *O ba boleletse eng?*
 - *A o akanya gore bana ba gago ba ka bua ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano ba ise ba lekeletse go tlhakanela dikobo/robalana?*
 - *O ka ba raya wa reng fa ele gore baa a dira?*
 - *O akanya gore bana ba gago batlhoka go itse ka eng mo tlhakanelong dikobo/thobalanong?*
- 5 A bana ba gago ba na le ditsala tsa bong jo bo sa tshwaneng?
- Botsolotsa:**
- *A o akanya gore bana ba tshwanetse go nna le botsala jo bogolo (bo sena dilabe) le ba bong jo bo sa tshwaneng?*
 - *O akanya gore botsalano jo bo botlhokwa jang mo go bone?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano:

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Se letlelele gore balekane ba gago ba go tsenye mo kgatelelong ya go dira dilo o ise o di ipaakanyetse. Itshephe o bo o itsetsepele mo go se o se dumelang gore o ganane le batho ba bangwe, banana le bagolo.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Bua le bana ba gago ka go kopana le bana/banana ba bangwe. Ba rurifaletse gore go siame go ganana le batho ba bangwe fa ba sa batle go dira sengwe.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Kumbulani o ile go tlhola **Letty** le bomonnawe gape mme o fitlhela bana ba le nosi e bile ba lotleletswe mo ntlong. Go lebega Letty a ile go tlhatswa diaparo ko lelwapeng lengwe gore a itirele matsananyana. Mosetsanyana yo o buang le Kumbulani fa fensetereng o mmolelela gore dijonyana tse ba neng ba na le tsone di sale di fedile maabane.

Kwa sekolong gone **Tjedza** ga a kgone go itshoka, mme o ya kwa ofising ya ga **Bretts** go gatelela gore ba tswelele ka lerato la bone jaaka gale. Bretts o leka go tlhalosa botlhokwa jwa gore ba kgaogane mme mosetsanyana o mo kopa gore bogolo a mo neele madi a go reka di-units gore bogolo a kgone go mo leletsa fa a mo tlhwaafaletse. Tjedza o gakgamalela gore ke eng Bretts a sa mo sune fa ba kgaogana, jaaka e le tlwaelo.

Fa go ntse jalo, rraagwe **Abigail** e bong **Themba** o tshwentswe ke botsala jwa morwadie le **Kopano**. O botsa mosadi wa gagwe, **Sekgele** gore ke eng bana ba ba nna ba le mmogo mme Kopano a seke a tsena mo ntlong nako le nako fa ba tswa ko kerekeng. A re se ke sesupo sa gore go diragala sengwe se se belaetsang. Sekgele o tshephisa monna wa gagwe gore Abigail ke mokeresete wa motia yo o itseng sentle gore ga a tshwanela go tlhakanela dikobo/robalana pele ga lenyalo.

Fa **Meshack** a santse a letile gore koloi ya gagwe e tlhatswiwe ko ga **Blackjack**, o botsa ka ga ditlhotlhomiso mabapi le matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano e e diragetseng mo sekolong mme o tlhalosediwa gore boeteledipele bo didimetse fela ka kgang e. Batsadi boo babedi ba supa ka fa ba sa itumedisiweng ke bonya jwa boeteledipele jwa sekolo mme ba ipotsa gape gore gone mme bone barutabana ka gore ke bone ba supiwang ka monwana mo kgannyeng e, ba ka e rarabolola jang. Blackjack o ikana gore ko bokopanong jo bo latelang o ile go pateletsa barutabana gore ba begele batsadi ka kgang e.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana
Themba, Sekgele le Abigail*

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi
Bretts le Tjedza*

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng
Kumbulani le Letty*

*Motlhokomedi yo o nang le
seabe kwa sekolong
Meshack le Blackjack*

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

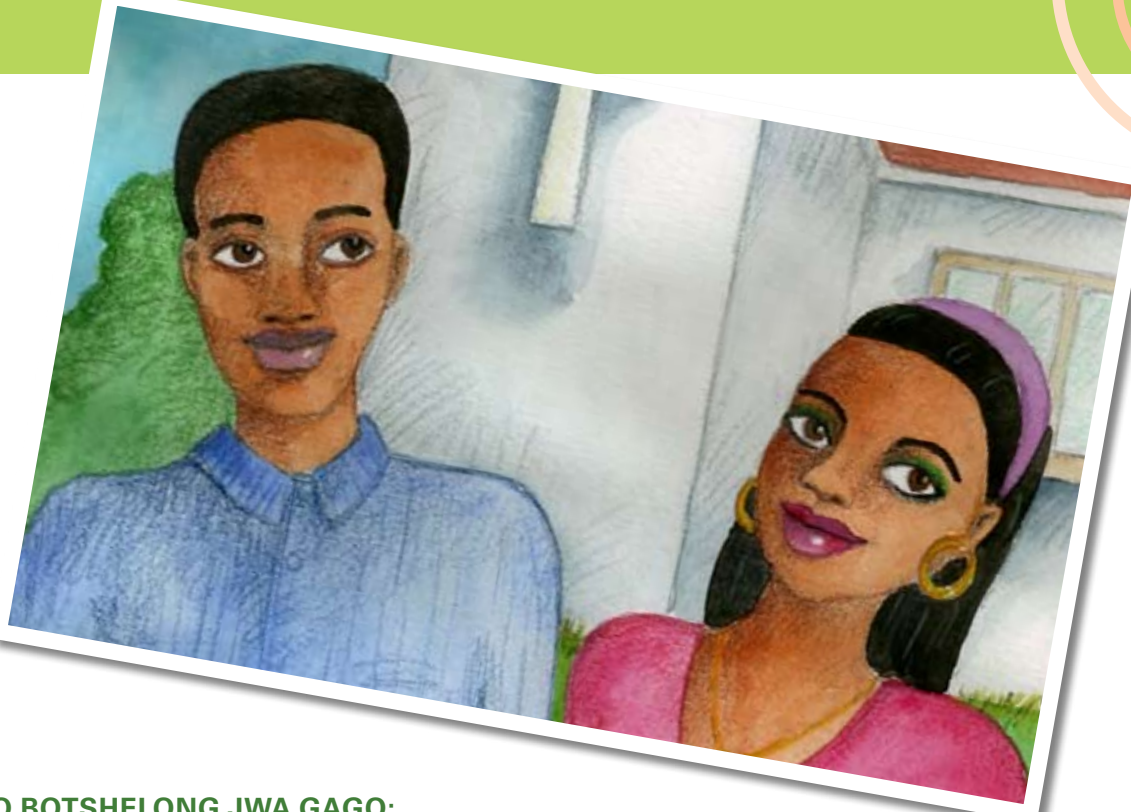
B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go diragala eng ka lelwapa la ga Letty?
- 2 Ke eng Themba a belaela gore morwadie, e bong Abigail o tshwanetse a bo a dira sengwe se se belaetsang le Kopano?
- 3 ATjedza o rata kamano ya gagwe le morutabana? Fa go sa nna jalo, ka go reng?
- 4 Ke eng Blackjack le Meshack ba tshwenyegile?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go ka dirwa jang go thusa bana ba ba itlhokomelelang bomonnaabone? Ke afe mathata a ba kopanang le one? Mathata a a ka rarabololwa jang?
- 2 Mosetsana kgotsa mosimane o ka amiwa jang ke go tlhakanela dikobo/robalana le morutabana?

b MO BOTSHelong JWA GAGO:

Dipotso tsa banana

- 1 Wena le ba kgaolo ya gago le ka thusa jang bana ba ba tshwanang le Letty le ba lelwapa la gagwe?
- 2 AThemba o tshwenyegile sentle ka morwadie?

Botsolotsa:

- *O tshwanetse go dira eng ka kgang e? A go bua le mosadi wa gagwe ka yone go siame?*
- 3 Wena le ba kgaolo ya gago le ka thusa jang bana ba ba tshwanang leTjedza?
 - 4 O ikutlwa jang ka boitshwaro jwa ga Rre Kumbulani, ka go reng?

B MO BOTSHelong JWA GAGO:

Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O ka thusa jang ngwana yo o tshwanang le Letty le ba lelwapa la gagwe?
- 2 A go siame goreThemba a bo a tshwenyegile ka morwadie?

Botsolotsa:

- *A dire jang?*
 - *A go bua le mosadi wa gagwe ke selo se se siameng?*
 - *O dira jang fa o tshwenyaga ka bana ba gago?*
 - *O ka dira jang go ba rotloetsa go nna le botsalano jo bo senang dilabe le bangwe ba bong jo bo sa tshwaneng le jwa bone?*
- 3 Ke eng se o akanyang boeteledipele jwa dikolo bo ka se dira go thibela gore barutabana ba robale le baithuti? Ke eng gape se ba tshwanetseng go se dira?

- 2 Ke eng se motsadi jaaka wena a ka se dirang go netefatsa gore barutabana ga ba tlhakanele dikobo/robalane le baithuti?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o sosologile e bile o butse pelo mo batsading ba gago, mme o ba letlelela go kopana le ditsala tsa gago, go tlaa ba thusa gore ba go tshephe, ka gore ba tlaa itse go le go ntsi ka se o se dirang le gore o nna o na le bo mang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Nna le seabe mo botshelong jwa bana ba gago. Se ga se supe fela gore o kgathala ka bana ba, mme gape go tlaa go thusa go lemoga fa sengwe se sa siama gongwe.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Morutabana **Bretts** o bileditse **Tiro** ko bothokong ko ofising ya gagwe mme o mo kgalemela a sa kgwe mathe. Bretts ene o tshwenyegile gore le fa a file Tiro madi a bo a mo kopa gore a dire gore **Tjedza** a seka a tla ko go ene, mosetsanyana ene o feleditse a mo latela ko ofising ya gagwe. Bretts o gakolola Tiro gore o na le sephiri le ene se se raya gore ene Bretts a bipe ditiro tsa ga Tiro tse di makgasa mo sekoleng, le fa jaanong a gomagometsa go emisa go tlhola a dira jalo. Tiro o kopa madi a mangwe gape, a solofetsa fa jaanong a tla a dira tiro ka manontlhotlho.

Fa go ntse jalo, **Abigail** yo o tswang sekolong a na le **Kopano**, o tshogetse gore batsadi ba gagwe ba tsile go mo omanya.

Mmaagwe **Basha**, e bong **Sethunya** o fitlhela Basha a bala bukana ka ga marato le go ratana. Fa a mmotsa ka ga se a se balang, Basha o tlhalosa fa a leka go tlhaloganya lerato le thakanelo dikobo/thobalano. Sethunya o tsaya sebaka se go tlhalosetsa Basha gore o santse a le monnye go ka tlhakanela dikobo/robalana, le gore se a ka se dirang ke lorato fela le le senang tlhakanelo dikobo/thobalano.

Fa go ntse jalo, **Blackjack** ene o ya ko semausung sa ga **Meshack** mme o botsa Meshack gore ke eng a sena *mmafifing* yo o ka mo phepafaletsang lelwapa fa e sale mosadi wa gagwe o a tlhokafala. Meshack o gana ganang, a re ga a tlhoke mokapelo ka gore o santse a batla go fa morwadie, **Amantle**, tlhokomelo e e tseneletseng.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana
Sethunya le Basha*

*Bokapelo jo bo nang le
kgokgontsho
Bretts le Tjedza
Bretts le Tiro*

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go diragala eng fa gare ga ga Bretts le Tiro?
- 2 Ke eng Basha a bala bukana ya tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 3 O akanya jang ka se mmaagwe a se mmoleletseng? A se nnile botlhokwa? O kabo a buile eng le ene gape?
- 4 O akanya jang ka go gana ga ga Meshack go nna le mmafifing? A go siametse Amantle?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A batsadi ba bua ka tshosologo le bana ba bone ka dikgang tse di amanang le marato, tlhakanelo dikobo/thobalano, tsholo le mogare wa HIV le bolwetse jwa AIDS?
- 2 A go na le dinako tse o kgonang go utlwa bagolo ba tshosetsa kgotsa ba raela bana jaaka Bretts a dira mo go Tiro? Go diragalang? Ke eng go le thata gore bana ba gane ditopo tsa bagolo, le fa go bonala gore ga di a tshwanela?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:
Dipotso tsa banana

- 1 Ngwana o ka bona thuso kae fa a gobeletwa kgotsa a tshosedwa ke mogolo? O ka dira jang go thusa tsala e e mo seemong se se ntseng jalo?
- 2 O ka bona kae dithuto ka ga tlhakanelo dikobo/thobalano le marato?

Botsolotsa:

- A o ka botsa ditsala tsa gago? Batsadi? Wa bala dibukana? Maranyane a internet?
 - Ke eng tse di mosola thata le tse di sa siamang ka go dirisa methale e?
 - Ke efe mo methaleng e e e fang kitso e e tlhomameng?
 - Ke efe e e motlhofo go dirisiwa?
 - O ikanya efe?
- 3 A o itse batho ba ba nang le di 'small house?' Mosola wa tsone ke eng? Poelo morago ya tsone ke eng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Ngwana o ka bona thuso kae fa a gobeletwa kgotsa a tshosedwa ke mogolo? O ka dira jang go thusa tsala e e mo seemong se se ntseng jalo? Kgotsa o ka raya mogolo yo o tshosetsang ngwana wa reng?
- 2 Bana ba gago ba tsaya kae kitso ka ga tlhakanelo dikobo/thobalano le marato?

Botsolotsa:

- A ba a go botsa? A ba botsa ditsala tsa bone? Ba baala dibukana? Kgotsa maranyane a internet?
 - Ke eng tse di mosola thata le tse di sa siamang ka go dirisa methale e?
 - Ke efe mo methaleng e e e fang kitso e e tlhomameng?
 - Ke efe e e motlhofo go dirisiwa?
 - O ikanya methale efe?
- 3 A o itse batho ba ba nang le di borafifing/bommafifing 'small house?' A bana ba bone ba itse ka tsone? O akanya gore go ama jang bana ba bone?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o tshwenyegile gore batsadi ba gago ba tlaa tseega jang ka go lemoga seemo sengwe, bua le bone. Fa o sosologile e bile o butse pelo ka se o se dirang, go tlaa dira gore o tshephege, e seng jalo, batsadi ba gago ba tlaa belaela gore o itshwara makgasa, mme tota, o sa dire jalo.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa sebaka sa go bua le bana ba gago ka dintlha tse di botlhokwa, jaaka tlhakanelo dikobo/thobalano, HIV kgotsa marato/botsalano, se nna teng, se dirise mme o simolodise puisano.

TSHOBOKO YA KGAOLO

Mmagwe **Abigail**, **Sekgele**, o tshwenyegile thata ka ngwana wa gagwe Abigail gore o tla bosigo mo lwapeng mme e bile a sa tle a le nosi a tla le mosimane, **Kopano**. O botsolotsa Abigail dipotso gore a mmolelele gore botsala jwa gagwe le Kopano ke jwa mohuta mang. Abigail o mmolelela gore ke bana ba Modimo e bile ga ba tlhakanele dikobo/robalane. Abigail o solofetsa gore mo nako e tlang o tla letsa fa a bona gore o tla a tshwarega ko kerekeng. Sekgele o kopa Abigail gore a rotloetse monnawe yo o sa utlweng, Tjedza, go ya kerekeng le ene.

Letty o mo lwapeng o jesa monnawe fa morutabana **Kumbulani** a goroga go tla go botsa gore tota kgang kgolo ke eng. Kumbulani o hakgamalela go utlwa Letty a re mmagwe o tlhokafetse.

Ko go tlhatswediwang dikoloi teng (Car wash) **Tiro** le **Tjedza** ba iketlile. Tiro o bolelela Tjedza gore o rekile bojalwa go mo thusa go lebala **Bretts**. Tjedza o mmolelela gore fa a nole o gopola Bretts thata e bile o ikana gore, ka gore Bretts ga a mo kgotsofatse o tshwanetse go batla monna yo a tla a nnang a mo itebatsa ka ene.

Mo go tse dingwe, rraagwe Tjedza, **Themba**, o ile ko sekolong go ya go botsa gore ditlhotlhomiso tsa makgaphila a tlhakanelo dikobo/thobalano gareng ga barutabana le bana ba sekolo di tsamaya fa kae. Rre Tlou, mogokgo wa sekolo o mmolelela gore ba tswelletse ba ntse ba sekaseka kgang mme o mo lemotsha gore go tlhoka tsebe ga bana go tlhotlholediwa ke gore batsadi ga ba bue le bana.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Mogokgo Tlou le Themba
Sekgele le Abigail

Tiriso ya bojalwa/botlhaswa ya bojalwa

Tjedza le Tiro

Masiela/bana ba ba mo legoeleleng

Kumbulani le Letty

Motlhokomedi yo o nang le seabe kwa sekolong

Themba

Go ikgapha mo tlhakanelong dikobo/thobalanong

Abigail

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b

MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B

Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 Ke eng mmaagwe Abigail a tshwenyegile?
- 2 Ke eng Tiro a batla Tjedza a a nwa bojalwa? Ke eng Tjedza ene a gana?
- 3 Ke eng Themba a tshwenyegile ka ditlhotlhomiso?
- 4 Ke eng Kumbulani a hakgamaditswe ke Letty?

b

MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B

Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A go na le bana mo motseng wa gago ba ba latlhegetsweng ke motsadi a le mongwe kgotsa batsadi botlhe ka bobedi? A go na le bana ba ba tlhokomelang bomonnaabone ba le nosi? Go diragala eng ka bana ba?
- 2 Go diragala eng fa banana ba tagiwa? A ba itshwara ka tsela e farologaneng le ya dinako tsotlhe? A batho ba ba tshwara kgotsa ba ba leba ka tsela nngwe e pharologano?
- 3 Mo motseng wa gago a banana ba phuthologile go ka bua ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano, go gola ga mmele le HIV/AIDS le batsadi ba bone?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa banana

- 1 O bua le mang fa o na le sengwe se se go tshwenyang?
- 2 A o itse gore o ka ya ko go mang fa o tlhoka thuso fa batsadi ba gago ba ka diragalelwa ke sengwe? Sekai, fa ba ne ba ka kgaogana kgotsa mongwe wa bone a ka tlhokafala.
- 3 Maikutlo a gago ke eng ka mafoko a ga mogokgo a gore, bana ba tlhoka tsebe ka gore batsadi ga ba bue le bone?

Botsolotsa:

- *Batsadi ba ka dira eng go netefatsa gore ba thusa sekolo gore boitshwaro jwa bana e nne jo bo eletsegang?*
 - *Ba ka dira eng ko malwapeng go baakanya dingongorego tsa mogokgo?*
- 4 Go tlwaelesegile go le kae gore banana mo motseng wa gago ba bo ba a nwa bojalwa?

Botsolotsa:

- *Ke eng ba a nwa bojalwa?*
- *A ba nwa bojalwa go itebatsa sengwe kgotsa go dira gore selo sa teng se tsamaele ruri, jaaka Tiro a gakolola Tjedza gore a dire?*
- *Ba nwa le mang?*
- *Ba itsenya mo diphatseng dife ka go nwa bojalwa?*

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A batsadi ka bontsi ba dira dithulaganyo tsa gore bana ba bone batlasala batlhokometswe le go godisiwa jang fa sengwe se ka ba diragalela? A ba bolela bana ka dithulaganyo tseo? Fa ba sa dire jalo, ke ka goreng ba sa dire?
- 2 Maikutlo a gago ke eng ka mafoko a ga mogokgo a gore, go bo bana ba tlhoka tsebe ke gore batsadi ga ba bue le bone?

Botsolotsa:

- *Batsadi ba ka dira eng go netefatsa gore ba thusa sekolo gore boitshwaro jwa bana e nne jo bo eletsegang?*
- *Ba ka dira eng ko malwapeng go baakanya dingongorego tsa ga mogokgo?*

- 3 Go tlwaelesegile go le kae mo motseng wa gago gore banana ba nwe bojalwa?

Botsolotsa:

- *Ke eng ba a nwa bojalwa?*
- *A ba nwa bojalwa go itebatsa sengwe kgotsa go dira gore selo sa teng se tsamaele ruri, jaaka Tiro a gakolola Tjedza gore a dire?*
- *Ba nwa le mang?*
- *Ba itsenya mo diphatseng dife fa ba a nwa bojalwa?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa sengwe se se maswe se go diragalela mo botshelong, bolelela mogolo yo o mo tshephang, o ka go thusa go bona thuso e o e tlhokang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa o tshwenngwa ke boitshwaro jwa ngwana wa gago, bua le ene. Fa e le boitshwaro jo bo pitlaganyang, thusa ngwana wa gago go lemoga bodiphatso jwa ditshwetso tsa gagwe mme dirisanang go tla ka ditsela tse di ka mo fetolang.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Blackjack le **Tiro** ba lebeletse motshameko wa kgwele ya dinao mo thelebeshineng ya bone e nnye, e bile Tiro o ngogoregela boleng ja ditshwantsho. O rapela malomaagwe go reka e kgolwane. Fa ba ntse ba le foo, **Lucretia**, mokapelo wa ga Blackjack, o kokota ko lebating a ba a ipulela a ise a tewe go twe a tsene. Blackjack o a omana gore ke eng Lucretia a tla a sa bua gore o etla, ka gore o ne a ka nna a fitlhela mokapelo wa gagwe wa sennelaruri a le teng. Lucretia o itlhokomolosa se Blackjack a se buang, a bua gore le ene o na le tshwanelo ya go tla a sa bua jaaka mosetsana yo mongwe yoo. Blackjack o leka ka bojotle go tthalosetsa Lucretia gore kana botsala jwa bone ke jwa sephiri, ba a ikutswa, ga se jwa se nnela ruri jaaka jwa mosetsana yo mongwe. Lucretia o a ngala a re go raya gore ga a amogelesega ko ga Blackjack, go raya gore a tsamaye, a dira gore Blackjack a mo kope gore a seka a tsamaya.

Ko sekoleng **Tjedza** o amogela mogala go tswa ko mosimaneng wa gagwe o mosha Fana, a santse a na le tsala ya gagwe **Carol**. Fa Carol a mmotsa gore Fana ke mang jaanong, o mmolelela gore ke mokapelo wa gagwe o mosha o o tswang ko jarateng ya bahumi, e bile ga a batle go nnela go iphitlha jaaka morutabana Bretts.

Khumbulani ene o tsene ko teng ga motse go tlhotlhomisa seemo sa kwa ga bo **Letty**. O tsena ka fa baagisanyang ba ba mo rurifaletsang gore mmaagwe Letty o tlhokafetse, fa rraagwe e le letagwa le le tlang kgwedi le kgwedi go utswa mophako wa bana. Kumbulani a lemoga fa seemo sa ga Letty le bomonnawe se batla go potlakelwa go na le jaaka a ne a akantse.

Fa re boela ko sekoleng ka kgang ya matlhabisa ditlhong ya tlhakanelo dikobo/thobalano e diragetseng teng, rraagwe Tjedza, **Themba**, o fela pelo gore mogokgo o tsaya lobaka go itsele batsadi gore kgang e tsamaya kae. Themba o tlotlela mosadi wa gagwe **Sekgele** gore o ne a kopane le mogokgo, mme o ba kgothatitse gore ba buisane le bana ba bone gore ba netefatse gore ba itshwara jaaka batho. Sekgele o dumalana le mafoko a ga mogokgo. Themba o tswelela a bolelela mosadi wa gagwe gore ene ga a kgotsofalela ditlhotlhomiso tsa sekolo ka gore barutabana ba ba neng ba dule le bana mo tseleng ke bone ba tsisang kgang ko bokhutlong.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bakapelo ba ba ntsi nako e
le nngwe*

Blackjack le Lucretia
Tjedza le Fana

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*
Sekgele le Themba

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*
Kumbulani

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng fa Blackjack a galefetse Lucretia?
- 2 Ke eng o akanya gore Lucretia o batla go tsewa jaaka mosetsana wa sennelaruri wa ga Blackjack.
- 3 Ke dife diphatsa tse Blackjack a ka kopanang le tsone ka go nna le bakapelo ba le babedi ka nako e le nngwe?
- 4 Ke dife diphatsa tse di lebaneng Tjedza ka go nna le mokapelo o mongwe?
- 5 O akanya gore go tla diragalang fa morutabana Bretts a ka itse ka mokapelo o mosha o.
- 6 Ke eng mogokgo a re puisano gare ga batsadi le bana e tla a thusa gore bana ba ikage?
- 7 Ke eng fa Kumbulani a ya ko baagisanyang ba ga Letty?

b MO MOTSENG/TIKOlogong ya gago:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A go na le bana ba bantsi mo tikologong ya gago ba ba tlhokafaletsweng ke batsadi/ kgotsa ba latlhlilwe ke batsadi ba bone. Ka go reng/ke eng se se diragala?
- 2 A go na le batho ba ba nang le bakapelo ba bantsi mo tikologong ya gago?

Botsolotsa:

- A go tlwaelesegile mo bagolong? Kgotsa mo bananeng?
 - Ke eng se se dirang gore batho ba dingwaga tse di faraloganeng ba nne le bakapelo ba ba fetang bongwe ka nako e nngwe?
- 3 Batho ba ba mo tikologong ya gago ba ikutlwa jang ka dinyatsi kgotsa bakapelo ba bantsi ka nako e le nngwe.

Botsolotsa:

- A go a letlelesaga gore botsalano jwa mofuta o bo diragale?
 - A go na le mongwe mo tikologong ya lona o a tleng a eme kgatlhanong le botsalano jwa mofuta o? Ka go reng/Go reng go sena ope?
- 4 A go tlwaelesegile gore banana ba nne le bakapelo ba ba tona mo go bone le balekane ba bone nako e le nngwe jaaka Tjedza a dira?

Botsolotsa:

- Ke eng monana a ka nna le bakapelo ba babedi ba dingwaga tse di farologaneng?
 - Ke eng mogolo a ka nna le mokapelo wa dingwaga tse di nnye?
- 5 Mogokgo o akanya gore fa batsadi ba ka buisana le bana ka tsa thobalano go ka thusa thata, wena o akanya jang ka kgang e?

Botsolotsa:

- Ke eng se se ka dirang gore go nne bonolo gore batsadi ba kgone go buisana le bana ba bone?
- Fa batsadi ba buisana le bana ba bone ka boitshwaro jwa bone ba dira jang go le gantsi?
- Ke tsela efe e e ka nnang le maduo a mantle kgotsa ya tsisa molaetsa sentle?

b **Mo botshelong jwa gago:**
Dipotso tsa banana

- 1 O akanya gore batho ba ba mo tikologong ya gago, kgotsa wena le ka dirang go thusa bana ba dikhutsana/masiela kgotsa ba ba tlogetsweng ke batsadi?
- 2 O akanya gore go ka dirwa eng go thusa banana jaaka wena go ikgaphe mo go nneng le bakapelo ba bantsi?
- 3 O akanya gore go ka dirwang go itsa bagolo, jaaka barutabana, go itsa go batla tlhakanelo dikobo/thobalano mo bananeng?
- 4 A o tlhologanya gore ga go ka fa molaong gore barutabana ba tlhakanele dikobo/robalane le bana ba sekolo?

Botsolotsa:

- A mme molao o o a tshegediwa mo tikologong ya ga lona?
 - Fa go sa nna jalo, o ka dirang go natefatsa gore se se a dirwa?
- 5 Batsadi ba rotloetsa jang ka boitshwaro a bone banana gore ba heme dilo tse di sa siamang jaaka go nna le bakapelo ba le bantsi, kgotsa ba seka ba nna le bakapelo ba le bantsi.

Botsolotsa:

- O akanya gore batsadi ba tshwanetse ba itshwara jang kana ba nna sekao se se ntse jang go itsa gore bana ba bone ba seka ba tlhakanela dikobo/robalana le bakapelo ba bantsi.

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO:**
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O akanya gore go ka dirwang go thusa bana ba masiela/dikhutsana kgotsa ba ba latlhilweng ke batsadi?
- 2 O akanya gore go ka dirwang go itsa banana le barutabana go tlhakanela dikobo/robalana?
- 3 A o itse gore ga go ka fa molaong wa Botswana gore barutabana le bana ba sekolo ba tlhakanele dikobo/robalane.

Botsolotsa:

- A mme molao o o a tshegediwa mo tikologong ya lona?
- Fa go sa nna jalo, o ka dirang go natefatsa gore se se a diragala?

- 4 Batsadi ba ka rotloetsa jang ka maitshwaro a bone gore ba heme dilo tse di sa siamang, jaaka go nna le bakapelo ba le bantsi?

Botsolotsa:

- O akanya gore batsadi ba tshwanetse ba itshwara jang kgotsa ba nna sekao se se ntse jang go itsa gore bana ba bone ba seka ba tlhakanela dikobo/robalana le bakapelo ba le bantsi.

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Ela tlhoko bodiphatsa le ditlamorago tsa go nna le bakapelo ba le bantsi o bo o gakologelwa gore go ikanya mokapelo yo o itseng seemo sa gagwe go fokotsa go tsenwa ke mogare wa HIV.
- b** Fa o na le mathata kgotsa o akanya gore o tlhoka thuso e e rileng, bua le mongwe o o ka go thusang, e ka nna batsadi, ba losika kgotsa barutabana. Se didimale!

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Batsadi ba tshwanetse go buisana le bana ka tse di botlhokwa ka kgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano ka go nne dikgang ko ntle tse e seng boamaruri di dintsi le kgatelelo ya ditsala le balekane ba bone.
- B** Nna sekao se se rileng mo baneng ba gago. O ba bontshe gore o eletsa ba itshwara jang.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Tiro o ya ko ga **Tjedza** mme a bo a fitlhela **Abigail** fela. O simolola go batla Abigail marato mme a bo a ganwa. O simolola jaanong a ikgatla ka botlhokakitsa jwa ga Abigail a mmolelela fa go sena lebaka la gore bana ba ba kana ka ene ba bo sa tlhakanele dikobo/robalane ka mongwe le mongwe o tlhakanela dikobo/a robalana, barutabana ba tlhakanela dikobo/robalana le bana ba sekolo le bagolo ba tlhakanela dikobo/robalana le ba bangwe. Abigail o gana kgatelelo ya teng a bo a mmolelela gore ke ene a tlhokang kitso.

KgabagareTjedza o na le **Fana** mokapelo wa gagwe o mosha kwa ga gagwe, o ikgogomosa ka gore o na le kamore e tona e e leng ya gagwe a le nosi le dilotlolo tsa koloi. O rotloetsaTjedza go robala le go iketla ka mofine mo kamoreng ya gagwe morago ga go bua thata ka dikhumo tsa bone. Fana o feletsa a kgonne go tlhakanela dikobo/robalana leTjedza.

Kwa sekolong **Letty** o tsile, **Kumbulani** o mmiletsa kwa ofising ya gagwe go buisana le ene ka seemo sa gagwe le go se rarabolola.

Go mo maitseboeng jaanong mmaagweTjedza, e bong **Sekgele**, o simolola go ngongorega ka gore o kae. FaTjedza a tsena ka kgoro, Abigail o botsa mmaagwe gore a o utlwa monko wa bojalwa o o utlwalang mo goTjedza le fa a ganetsa gore o nole. MoragoTjedza a ikopa maitshwarelo a go tla morago mo lwapeng. Sekgele o bua le bone ka ditlamorago tse ba ka kopanang le tsone ka go tla morago mo lwapeng jaaka go nwa bojalwa le go tlhakanela dikobo/robalana.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*
Sekgele, Abigail leTjedza

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*
Kumbulani le Letty

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*
Tiro le Abigail
Tjedza le Fana

*Tiriso ya bojalwa/botlhaswa
ya bojalwa*
Tjedza le Fana

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG** – *go diragala eng? Dipotso*
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Fa o akanya, Tjedza ke eng a tsere tshwetso ya go tlhakanela dikobo/robalana le Fana?

Botsolotsa:

- O akanya gore go nwa bojalwa go nnile le seabe sefe mo ditshwetsong tsa gagwe?

- 2 O akanya gore ke eng se se dirileng gore Abigail a kgone go ganaTiro?

- 3 Ke eng Sekgele a tsere tshwetso ya go bua le bana ba gagwe ba basetsana ka bodiphatsa jwa go tla lwapeng bosigo?

Botsolotsa:

- Ke dife diphatsa tsa go tla lwapeng thari?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:** *Dipotso*
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go tlwaelesegile go simolola kgang jaaka Sekgele a dirile le bana ba gagwe?

Botsolotsa:

- Ke eng fa motsadi a ka dira jalo?
- Ke eng se se ka itsang motsadi gore a dire jalo?
- Ke eng dilo tse di etleng di buiwe?
- A puisano e, e na le mosola?

- 2 A go na le banana bag a ntsi ba rotloetsang ba bangwe go dira dilo dingwe go feta ba bangwe?

Botsolotsa:

- Ke batho ba ba ntseng jang?
 - O akanya gore ke eng ba na le thotloetso (ya phetolo maikutlo)?
 - Ke ka ditsela dife tse motho a ka ba thibelang go nna le thotloetso?
- 3 A go tlwaelesegile gore mosimane kgotsa monna a neele mosetsana bojalwa fa a batla go tlhakanela dikobo/robalana le ene?

b MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Ke dilo dife tse o buang le batsadi ba gago ka tsone?

Botsolotsa:

- Ke eng tse di o sa bueng le bone ka tsone? Ka go reng
 - Ke eng dilo tse o eletsang gore o ka bua le batsadi ba gago ka tsone?
- 2 Ke dilo tse di ntseng jang tse batsadi ba gago ba buang le wena ka tsone?

Botsolotsa:

- Ba reng ka dikgang tsa botsogo jwa tlhakanelo dikobo/thobalano le mogare wa HIV?
 - Ke eng gape se o eletsang ba ka bua ka sone?
- 3 O etle o tsiboge jang fa tsala ya gago e go kopa gore o dire sengwe?

Botsolotsa:

- O tsibogela jang go farologana ga ditsala tse di farologanyeng?
- Ke eng se se gwetlhang tsibogo e e farologaneng?
- A ke yo o botsang? Ba botsa jang? Ba go kopa gore o dire eng?
- Go thata go le kae go gana tsala?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A o etle o bue le bana ba gago ka tlhakanelo dikobo/thobalano le tiriso botlhaswa ya ditagi?

Botsolotsa:

- Ke eng dilo tse o sa bueng ka tsone? Ka go reng?
- O ba boleletse eng ka tsa botsogo le tlhakanelo dikobo/thobalano le dikgang tsa mogare wa HIV.
- Ke eng gape se o eletsang gore o ka bua ka sone?

- 2 Ke dilo dife tse bana ba gago ba buang le wena ka tsone?

Botsolotsa:

- Bana ba gago ba ba go boditseng ka dikgang tsa botsogo le tlhakanelo dikobo/thobalano le mogare wa HIV?
- Ba go boleletse eng ka ditiragalo kgotsa

dingongorego tsa bone kgotsa tsa ditsala tsa bone?

- Ke eng gape se o eletsang gore ba ka se bua?
- 3 O ela tlhoko jang gore bana bag ago ba dira eng?

Botsolotsa:

- A o itse kwa bana ba gago ba teng? Go re ba na le mang; ba tla a dira eng; ba tla a boa leng?
- Go thusa ka enggo itse dilo tse?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Banana ba lebane ke dikgwetlho tse dintsi jaaka go tlhakanela dikobo/robalana, kgotsa go nwa bojalwa.
- b** Tsaya kgato. Se dire dilo ka gore ba bangwe ba go rotloetsa gore o di dire, kgotsa ba go raya ba re o sematla ga o sa dire jalo.
- b** Buisana le mogolo mongwe o o mo tshephang go tshegetsatsa ditshwetso tsa gago.
- b** Go nwa bojalwa go ka go dira gore o dire dilo tse o ka tsogang o di ikotlhaela ka moso.
- b** Go nna le madi ga go dire motho gore ke mokapelo wa nnete. Tlhakanela dikobo/robalana ka mabaka a a siameng.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Banana ba lebane ke dikgwetlho tse dintsi jaaka go tlhakanela dikobo/robalana, kana go nwa bojalwa.
- B** Bana ba utlwa melaetsa ka tsela tse di farologaneng, jaaka mo balekaneng ba bone le bogasi ja dikgang. Netefatsa gore le wena ba tsaya molaetsa mo go wena.
- B** Batsadi le batlhokomedi ba bana ba tlhoka go abelana le bana dithuto tse di botlhokwa go netefatsa gore ba ba tshegetsatsa gore ba dire ditshwetso tse di lebaneng.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Mongwe wa bakapelo ba ga **Blackjack, Lucretia**, o robetse le ene mme Blackjack o mo itlhokomolositse fela ga a batle tlhakanelo dikobo/thobalano jaaka gale, Fa Lucretia a mmotsolotsa o mmolelela ka mmereki ka ene yo o tlleng tirong a na le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano. Lucretia ga a tllaloganye Blackjack sentle e bile o tsaya gore Blackjack o belaela fa a na le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano. Blackjack o tlhobosa dipelaelo tsa gagwe.

Meshack o boa gape a tshwanelwa ke go bolelela ngwana wa gagwe ka seemo sa gagwe sa mogare fa a ya ko kokelwaneng ya diritibatsi go okeletsa morwadie dipilisi. O tllalosetsa mooki fa Amantle a simolotse go botsa dipotso tse di thata go arabiwa mme mooki o mmolelela fa a tshwanetse go bolelela ngwana wa gagwe nako nngwe le gore fa a tlhoka thuso o ka ikgolaganya le kokelwana gore ba mo thuse.

Ka nako ya fa **Carol** le **Basha** ba ya ko lwapeng ba buisana ka dilo tse di maswe tse **Tjedza** a e tleng a leke gore ba di dire. Carol o bolelela Basha ka fa Tjedza a tleng a re o mo pateletsa go ikgolaganya le morutabana ka teng. Basha le ene o kaya fa a sa tllaloganye gore ke eng fa Tjedza a re a batle mosadi yo mo tona gore a ratane le ene. Ba dumalana gore ba seka ba tlhola ba reetsa Tjedza le dikakanyo tsa gagwe tse di duleng mo tseleng.

Sontaga se se latelang **Kopano** le tsala ya gagwe **Abigail** ba buisana ka thero phatalatsa e e tla dirwang ke moruti. Le fa Abigail a supa ngongora ya gore batho bangwe ba ka nna ba tla ba nole mme ba tlhoka botho moruti o tllalosa fa batho ba ba sa tshwanela go kelekwa mme ba amogelwe gore ba rotloetse go dira dilo tse di siameng.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Blackjack le Lucretia

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Meshack le Amantle

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Basha, Tjedza le Carol

Go nwa di-ARV sentle le go bega/bolela seemo sa HIV

Amantle le Meshack

Botsala jwa mosimane le mosetsana (go sena tlhakanelo dikobo/thobalano)

Carol le Basha

Abigail le Kopano

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

B 1 Ke eng fa o akanya gore Blackjack ga a gwetlhege go tlhakanela dikobo/robalana le Lucretia?

Botsolotsa:

- O tshaba eng? Maduo a go ikgapha mo tlhakanelong dikobo/thobalanong ke eng?

2 Ke eng fa go le thata gore Meshack a bolelele Amantle gore o na le mogare wa HIV?

Botsolotsa:

- A Meshack o akanya gore Amantle o monnye go ka itse? O akanya gore ngwana o tshwanetse go bolelelwa ka seemo sa gagwe sa mogare a le dingwaga di le kae?

3 Ke eng fa moruti a akanya gore go siame fa batho ba ba tagilweng le ba ba senang botho ba tla ko thero phatlalatseng?

4 Carol le Basha ba akanyang ka Tjedza?

Botsolotsa:

- A ba akanya gore Tjedza ke tsala e e siameng?
- A o akanya gore bone ke ditsala tse di siameng mo go ene?

- Fa o akanya gore ga se ditsala tse di siameng mo go Tjedza, ba ka fetoga jang go nna tse di siameng?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:
B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A mo motseng/tikologong ya gago go na le bana ba ba nang le mogare wa HIV?
Botsolotsa:
 - Sechaba se ba rotloetsa ka tsela e e ntseng jang?
 - Go ka dirwa eng gape?
- 2 Go tsena kereke go ka fetola jang botshelo jwa banana ka tsela e e letlelesegang?
- 3 A go na le batho mo motseng/tikologong ya lona ba nako nngwe ba rotloetsang ba bangwe ka tsela e e sa siamang jaaka fa Tjedza a leka go dira ka Basha le Carol?
- 4 A go na le kgatelelo e ntsi mo bananeng go tsena mo tlhakanelo dikobong/thobalanong? Ditsala di gatelela tse dingwe ka tsela e ntseng jang? Ke dilo dife tse ba di dirang kgotsa ba di bua?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Ke ka ditsela dife tse ditsala tsa gago di go rotloetsang? O dira jang fa ditsala tsa gago di go gatelela go dira sengwe se o akanyang gore ga se a siama kgotsa o sa batle go se dira?
- 2 A o itse mongwe wa molekane wa gago yo o kileng a tlhakanela dikobo/robalana?
Botsolotsa:
 - Fa go ntse jalo a o akanya gore ba ne ba ipaakanyeditse go dira seo mo maikutlong?
 - A ba ne ba dirisa khondomo go thibela boimana le malwetse? Fa go le jalo ka go reng? Fa go sa nna jalo ka go reng?
 - Ditlamorago tsa go tlhakanela dikobo/robalana o le monnye ke dife?
- 3 Ke dilo dife tse di botlhokwa tse o tshwanetseng wa di akanya fa o tsaya tshwetso ya go tlhakanela dikobo/robalana?

Botsolotsa:

- Fa o baakanyetsa go tlhakanela dikobo/robalana a o ka bua le batsadi ba gago ka gone pele? Fa go le jalo ka go reng? Fa go sa nna jalo ka go reng?
 - O batla go itse eng?
- 4 A o na le ditsala tse di bong bo farologaneng le jwa gago mme le sa tlhakanele dikobo?

Botsolotsa:

- Go farologanang ka botsalano jo go na le jo go tlhakanelwang dikobo/robalanwang?
- 5 A o akanya gore o ka nna le mokapelo wa mosimane kgotsa mosetsana mme le sa tlhakanele dikobo/robalane? Fa go le jalo ka go reng? Fa go sa nna jalo ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 A o itse batsadi bangwe ba ba sa bolelelang bana ba bone gore ba na le mogare wa HIV? Ke eng fa go ntse jalo? O ne o ka dirang go thusa?
- 2 Ke ka tsela efe e ditsala tsa bana di ba rotloetsang ka teng? O ka thusa ngwana wa gago jang go emela kgatelelo e e sa siamang?
- 3 A o tle o bue le bana ba gago ka tlhakaneko dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- Ga kae? O ba boleletse go reng?
- A o akanya gore bana ba gago ba tla a bua le wena ka tlhakanelo dikobo pele ba lekeletsa?
- O ne o ka ba bolelela eng fa ba ne ba ka dira?
- O akanya gore bana ba gago ba tlhoka go itse eng ka tlhakanelo dikobo/thobalano?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go nna le bakapelo ba le bantsi go go tsenya mo diphatseng tsa go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano mmogo le HIV.
- b** Fa mokapelo wa gago a nna a sa nna sentle ka sengwe tsaya nako go buisana le go tlhaloganya kgang sentle.
- b** Lebelela mo ditsaleng tse di kgonang go emela kgatelelo ya balekane go go rotloetsa.
- b** Go na le mefuta e le mentsi ya botsalano magareng ga banna le basadi. A go a kgonagala go nna le botsalano jo e seng jwa tlhakanelo dikobo le motho wa bong bo sele.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go na le mefuta e le mentsi ya botsalano magareng ga banna le basadi. A go a kgonafala gore e nne botsalano hela jo bo senang tlhakanelo dikobo/thobalano.
- B** Go nna le bakapelo ba le bantsi go ka dira gore o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano le yone HIV.
- B** Fa mokapelo wa gago a nna a sa nna sentle ka sengwe tsaya nako go buisana le go tlhaloganya kgang sentle.
- B** Jaaka motsadi o tshwanetse o nne le kitso e e popota ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano ka gore bana ba na le go botsa dipotso tse di thata tse ka nako dingwe o sa ipaakanyetsang go di araba.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Batsadi ba tsile bokopanong jwa batsadi le barutabana kwa sekolong sa Mosenene ka makatlanamane ka ba solofetse gore bokopano jo bo tla a ama dikgang tsa matlhabisa ditlhong tsa tlhakanelo dikobo/thobalano, mme ba fitlhela di se mo lenaneong. **Meshack** o botsa ka se, a engwe nokeng ke **Themba** yo a akanyang gore fa kgang ya teng e sa tshwarwe, batsadi ba gane go tsenelela bokopano jo. Batsadi ba dumalana le ene, ba re barutabana ba ba dirisang bana botlhaswa ga go a tshwanela gape e ka bo e le bone ba tswang ka bonnete mabapi le kgang e. Batsadi ga se bone fela ba ba tshwenyegileng ka dipatlisiso tsa matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano.

Bretts o botsa **Kumbulani** gore a o utlwile dikgang dipe ka fa dipatlisiso di tsamayang ka teng. Bretts o simolola kgang ka go botsa gore **Letty** o kae, mme la bofelo o fetola kgang. Kumbulani o lemoga matshwenyago a ga Bretts a bo a didimala.

Fa ba le mo tseleng ya go ya lwapeng, ba tswa bokopanong, **Blackjack** le **Meshack** ba bua ka matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano. **Blackjack** a re, **Meshack** o molato ka go tlhoka go gatelela gore batsadi ba bolelelwe sengwe ka dipatlisiso le gore di tsamaya jang.

Meshack o tlhalosa gore kgang e santse e le ko lephateng la thuto mo go rayang gore **Blackjack** a lete jaaka motsadi mongwe le mongwe.

Maitseboa, bana ba Mosenene ba ya maitisong. **Tiro** o batla **Basha** a a nwa bojalwa. Basha o a gana, o bidiwa sematla ke ditsala tsa ga **Tiro**.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Tiro le Basha

Tiriso botlhaswa ya bojalwa le ditagi

Tiro le Basha

Tlhakanelo dikobo/thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Batsadi le barutabana

Bretts le Kumbulani

Motlhokomedi yo o nang le seabe kwa sekolong

Themba

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG** – go diragala eng? *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

B

1 O akanya gore ke eng batsadi ba gatelela gore go buiwe ka matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- Ke eng ba tshwenyegile gore ga ba ise ba bolelelwe sepe ka dipatlisiso?
- A ba ntse ba tshepa barutabana ba Mosenene?

2 Ke eng Basha a gana go nwa bojalwa?

Botsolotsa:

- A o akanya gore go thata gore a dire jalo?
- O ka ikutlwa jang fa ditsala tsa ga **Tiro** di mo tshega ba mmitsa sematla?
- A se se dira gore go nne thata mo go ene gore a gane?
- A o akanya gore go gana ga gagwe go mo dira sematla?

3 O akanya gore ke eng **Bretts** a batla go itse ka dikgang tse disha tsa matlhabisa ditlhong a

tlhakanelo dikobo/thobalano? O akanya gore ke eng Bretts o tshwenyegile ka eng?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 Fa bana ba sekolo ba ya maitisong maitseboa, a ba a nwa?

Botsolotsa:

- *A go na le bana ba ba sa nweng mme ba pateletswa go dira jalo?*
- *Ba pateletswa jang? Ba kgona jang gore ba seka ba feletsa ba a nwa ka ntata ya pateletso eo?*

- 2 A batsadi le barutabana ba etle ba kopane ba bue ka dikgang tse di amang bana ba sekolo?

Botsolotsa:

- *Fa go ntse jalo, ke eng tse ba buang ka tsone?*
- *Dipuisano tse di rotloetsa jang di tsamaiso kwa sekolong, botshelo jwa sekolo?*

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 A wena kgotsa ditsala tsa gago le kile la pateletswa go nwa?

Botsolotsa:

- *Go diragetse eng, wena kgotsa ditsala tsa gago le tsibogetse jang tiragalo e?*

- 2 A o itse barutabana ba ba nang le botsalano jwa tlhakanelo dikobo/thobalano le bana ba sekolo? Go diragalang ka barutabana ba ba tshwarwang ba dira jalo? O akanya gore go ka dirwa eng go kganela barutabana go tlhakanela dikobo/robalana le bone. O akanya gore go ka dirwa eng go emisa bana ba sekolo go dumela go tlhakanela dikobo le barutabana?

- 3 Ke mang yo o ka batlang a nna morutabana wa gago? Bretts kgotsa Kumbulani? Ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Boeteledipele jwa sekole bo dira eng fa bo lemoga gore morutabana mongwe o tlhakanetse dikobo/robalane le ngwana wa sekolo? Boeteledipele jwa sekole bo ka dira eng go kganela gore barutabana ba seka ba tlhakanela dikobo/robalana le bana ba sekolo

- 2 Batsadi ba dira eng fa ba utlwa gore morutabana o tlhakanela dikobo/robalana le bana ba sekolo? Ba ka dira eng go itsa barutabana go tlhakanela dikobo/robalana le bana ba sekolo?
- 3 O akanya gore go ka rotloediwa bana ba sekolo jang go ba kganela go dumela go tlhakanela dikobo/robalana le barutabana?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Ditiro jaaka tsa go tlhakanela dikobo/robalana le bana di na le ditlamorago, batho ba boitshwaro jo bo ntseng jalo ba tshwanetse go otlhaelwa se ba se dirileng.
- b** Kgatelelo ya ditsala go re o nwe bojalwa le go dirisa ditagi, go sa kgathalesege go re o ba itsile lebaka le le kae. Batla ba bangwe, jaaka ditsala tse disha, masika, kgotsa batsadi ba ba ka go emang nokeng go re o eme kgatelelo le kgatelelo.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Ditiro tse di tshwanang le go tlhakanela dikobo/robalana le bana di na le ditlamorago, batho ba ba nang le boitshwaro jo bo ntseng jalo ba tshwanetse go tsaya boikarabelo.
- B** Ditsala tsa banana, le ba ba tswang kgakala, ba kgona go go rotloetsa go dirisa dino le ditagi. Bua le bana ka se ditsala tsa bone di se dirang o ba eme nokeng gore ba eme kgatelelo le kgatelelo go tsenelela ditiro tse di ka ba tsenyang mo diphatseng.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Kwa tirong ya ga **Blackjack** go dirwa ditshupetso tsa tiriso ya khondomo. Blackjack le badiri ka ene ba botsa dipotso mme se se dira gore ba fiwe dikitso tse di tlhamaletseng ka itshireletso.

Tjedza o lofela sekolo, mme mokapelo wa gagwe yo o mosha, **Fana**, o mo isa ko nngweng ya dibara tse ba lelwapa la gagwe ba nang le tsone. Fa baratani boo babedi ba santse ba sunana e bile ba itumelela go nna mmogo ga bone, **Tiro** o a goroga, mme o gwetlha Fana ka dipuo. Go ya ka ene Tjedza ke mokapelo wa ga **Bretts**, jaanong o batla gore Fana a tswe mo go Tjedza. Ntwa e a tsoga mme Fana o bitsa modisadikago go tla go latlhela Tiro kwa ntle ga bara.

Mo tsamaong ya letsatsi **Meshack** o isa **Amantle** ko kokelong ya dipilisi tse di ritibatsang mogare wa HIV, mme mogakolodi o bolelela Amantle gore o tshwanetse go nwa dipilisi gore a gatelele "Bad guy" yo o mo go ene. Amantle o botsa gore a dipilisi ga di kgone go bolaya "Bad Guy", le gore ke eng a tshwanetse go di tsaya ka nako e e tshwanang tsatsi le letsatsi. Mogakolodi o mmolelela gore dipilisi di dira gore "Bad Guy" a robale mme o tlaa tsoga fa dipilisi di sa tsewe ka nako tsatsi le letsatsi.

Morago ga tiro Bretts a tsaya tshwetso ya go ya go itisa ko nngweng ya dibara tsa gagwe tsa mmamoratwa, fa a tsena teng o fitlhela Tiro a ntse kwa ntle ka sefatlhego se se tlhontseng. Tiro o mmolelela gore bara e ke ya gaabo mosimane o mosha wa ga Tjedza, le gore o ne a latlhelwa kwa ntle fa a ne a leka go kganela Tjedza go sunana le mosimane wa teng, a mmolelela gore Tjedza ke motho wa ga Bretts. Dikgang tsa ga Tiro di dira gore Bretts a tenege. O botsa Tiro gore ke eng a ka bua selo sa go tshwana le seo mo phatlalatseng a ntse a itse gore ene le Tjedza ke baratani ba ba mo sephiring. O tswela ka go tlhagisa Tiro gore fa a ka ntsha dikgang tsa botsalano jwa gagwe le Tjedza, Bretts o tlaa emisa go mo sireletsa, mo go rayang gore, botshelo jwa gagwe jwa go tlhola a lofela sekolo mme a sa tshwarwe, le go neelwa dipampiri tsa ditlhatlhobo pele ga nako, bo tla a ema.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

**Bokapelo jo bo nang le
kgokgontsho**
Bretts le Tjedza
Bretts le Tiro

Tiriso ya khondomo
Blackjack

**Go nwa di-ARV sentle le go
bega/bolela seemo sa HIV**
Amantle le Meshack

**Bakapelo ba ba ntsi nako e
le nngwe**
Tjedza

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG** – *go diragala eng? Dipotso tsa
bagolo/batsadi le banana*

- B**
- 1 Ke eng Meshack a isitse Amantle go ya go bona mogakolodi?
Botsolotsa:
 - 'Bad guy' yo mogakolodi a buang ka ene ke mang?
 - O akanya gore ke eng mogakolodi a tlhalosetsa Amantle ka HIV/AIDS ka tsela e?
 - O akanya eng ka tsela e ya go bolelela bana seemo sa mogare?
 - 2 Ke eng se se diragalang fa gare ga Bretts le Tjedza?
Botsolotsa:
 - A o akanya gore Tjedza o kgaogane gotlhelele le Bretts, go re a nne le mosimane yo o mosha?
 - Fa go sa nna jalo, ke eng a ratana le motho o sele jaanong?
 - Fa Tjedza a tswela ka bakapelo ba le babedi ke dife diphatsa tse a ipayang mo go tsone?
 - 3 Ke eng Bretts a tenegetse Tiro?

Botsolotsa:

- O akanya gore Tiro o ikutlwa jang?
- O akanya eng ka tlhaloso ya ga Tiro: "Tjedza ke motho wa ga Rre Bretts"?
- A basadi ba direletswe go ruiwa ke banna? Go akanya gone mo; go tsisa ditlamorago dife tse di sa siamang?

4 Ke eng Tiro a ineetse mo go Bretts?

5 Go diragala eng kwa tirong ya ga Blackjack?

Botsolotsa:

- O akanya gore ditshupetso tse di tlaa thusa Blackjack jang?
- O akanya gore o tlaa dira jang ka dikitso tsa gagwe tse di ntsha?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

1 A go na le bana ba sekolo ba ba tlhakanelang dikobo/robalanang le barutabana ga mmogo le balekane ba bone ka nako e le nngwefela?

Botsolotsa:

- Dipoelo tsa go nna le bakapelo ba feta bongwe mo moithuting yo ke eng? Bodiphatsa jwa teng ke eng?

2 A go na le dinako tse mongwe a tle a tle go ruta ka tiriso ya khondomo?

Botsolotsa:

- A ba ruta sengwe le sengwe se o ka ratang go se itse?
- Fa go sa nna jalo ke eng se sengwe se o ka ratang go se itse ka dikhondomo kgotsa mefuta e mengwe ya thibelo go tsenwa ke mogare wa HIV le tlhatlologanyo ya tsholo le thibelo boimana?

3 Banana ba ka ya kae fa sekole se tswa kwa go nang le bagolo ba ba etseng tlhoko?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

1 O ne o ka dira eng fa ditsala tsa gago di go rotloetsa go dira sengwe se o sa batleng go se dira mme ele wena fela o sa batleng go se dira?

2 O ne o ka dira eng fa o ne o patelediwa kgotsa o gatelelwa ke mogolo, jaaka se se diragalang fa gare ga ga Bretts le Tiro?

3 A o itse mongwe yo o mo botsalanong le morutabana mme go sa mo tseye sentle?

Botsolotsa:

- A o kile a tla ko go wena go tla go kopa kgakololo?
- A o ne wa ba thusa kgotsa wa ba romela ko mongweng yo o mogolwane?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso go bagolo/batsadi

1 A wena o le mogolo o kile wa lebananwa ke seemo sa gore o buisane le mongwe yo o mo

tlhokomelong ya gago ka mathata a bone a botsogo?

Botsolotsa:

- A o itse gore o ka kopa thuso ko go mang fa o sa kgone go buisane le ngwana wa gago kgotsa motho yo o mo tlhokomelong ya gago?

2 A o rutilwe sengwe le sengwe se o ka batlang go se itse ka tiriso ya khondomo le mefuta e mengwe ya thibelo boimana?

Botsolotsa:

- A o akanya gore go botlhokwa gore bana ba gago ba itse ka dikhondomo?
- A o kile wa utlwalela ka dikhondomo tsa bomme?
- A o a itshepha gore o ka ruta bana ba gago?
- Fa go sa nna jalo, o tlhokana le eng gore o dire jalo?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go dirisana le bagolo mo go sokameng go ka go baya mo seemong se se thata.
- b** Fa o sa tlhomamisa karabo, kopa thuso ya moitseanape. Baitseanape ba ka tlhalosa diemo tse di thata ka tsela e e motlhofo go tlhologanyesega.
- b** Go lofela sekolo le go tsietsa mo ditlhatlhobong go raya gore ga o kake wa nna le dithuto tse o di tlhokang gore o tswelele mo botshelong.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Ela tlhoko bagolo ba ba dirisang bana botlhaswa le go ba kgokgontsha mme tsaya kgato go ba sireletsa.
- B** Fa o sa tlhomamisa karabo, kopa thuso ya moitseanape. Ba ka tlhalosa diemo tse di thata ka tsela e e motlhofo go tlhologanyesega.
- B** Go baya bana leitlho, go ka fokotsa bokgoni jwa bone jwa go dira dilo tse di ka ba senyetsang botshelo gompiano le mo isagong jaaka go nwa bojalwa le go lofela sekolo.

TSHOBOKO YA KGAOLO

Basha o ko lwapeng le mmaagwe, **Sethunya**, o mmolelela ka se se diragetseng ko maitisong bosigo jo bo fetileng. Sethunya o itumeletse gore Basha o kgonne go emelelana le ditsala tsa gagwe mme ga a nwa; le fa go ntse jalo, Basha o supa fa a tshwenngwa ke ka fa tsala ya gagwe ya go tloga bonnyennyanyeng, **Tiro**, a mo tsereng ka teng.

Abigail o ya lwapeng ka dinao pula e na. Morutabana **Bretts** o mo fa lifiti a bo a mo kopa marato. Abigail o gana go mo fa nomore ya gagwe a bo a gatelela gore o batla go tlhoafalela dithuto tsa gagwe.

Le fa go ntse jalo kwa ga **Blackjack**, Blackjack o batla go dirisa khondomo. Fa **Lucretia** a lemoga gore Blackjack ga a itse ka fa khondomo e dirisiwang ka teng o ikgatlha ka ene.

Ko bonnong joora Thutego, **Tjedza** o a tenega fa a bona Bretts a folosa Abigail. O a mmelaela fela thata a bo a mmotsa gore a ga a re o ikgapa mo tlhakanelo dikobong /thobalanong: 'Fa ele gore ga o ise o tlhakanele dikobo, o dira eng le morutabana Bretts, fa a go tlisitse lwapeng?' Maikutlo le tsela ya go botswa dipotso go dira gore Abigail a tenege le ntsa a ne a tlhalositse gore e ne e le lifiti fela, Tjedza o gatelela gore go na le sengwe se se diragalang fa gare ga bone.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Go ikgapa mo
tlhakanelong dikobo/
thobalanong*

Abigail

*Bokapelo jo bo nang le
kgokgontsho*

Bretts le Abigail

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi*

Bretts le Abigail

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*

Sethunya le Basha

Tiriso ya khondomo

Blackjack le Lucretia

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Mmaagwe Basha o itumedisitswe ke eng?
- 2 Basha o tshwenngwa ke eng le ntsa a kgonne go emelelana le kgatelelo ya ditsala tsa gagwe ya go nwa?

Botsolotsa:

- A o tshwenngwa ke gore o latlhegelwa ke tsala ya gagwe ya bogologolo?
- O akanya gore o ikutlwa jang ka go patelediwa go dira sengwe se a sa se batleng, ke motho yo a ithayang a re ke tsala e e siameng?

- 3 Ke eng Tjedza a lebega a tennwe ke gore Bretts a bo a file Abigail lifiti?

Botsolotsa:

- A Tjedza o na le mona/poulelo?
- Tjedza o tshwenngwa ke eng fa e le gore Bretts o na le bakapelo ba bangwe ka gore le ene o ratana le Fana?
- Go ratana le batho ba le babedi ka nako e nngwefela go ka nna thata jang mo maikutlong a motho?

- 4 Ke eng Blackjack a sokola go dirisa khondomo?

Botsolotsa:

- A o ka tswa e le lantlha a dirisa khondomo?
- O akanya eng ka fa Lucretia a mo tsibogetseng ka teng?

- O akanya gore ka fa a tsibogileng ka teng go dira Blackjack gore a ikutlwe jang?
- A go tlaa rotloetsa kgotsa ga thibela Blackjack go dirisa khondomo?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 O akanya eng ka maikutlo a poulelo a ga Tjedza?

Botsolotsa:

- A batho ba na le go boulela fa bakapelo ba bone ba na le bakapelo ba bangwe kwa ntleng ga bone?
 - A selo se ke poelo morago e e gogelang kwa go nneng le bakapelo ba feta bongwe ka nako ele nngwe?
- 2 Mo tikologong/motseng wa gago a go buisanngwa thata ka go alela banana maikaelelo le diphitlhelelo kgotsa boikgapho mo tlhakanelong dikobo/thobalanong? A go na le batho ba malebela mo tikologong/motseng wa gago?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana**

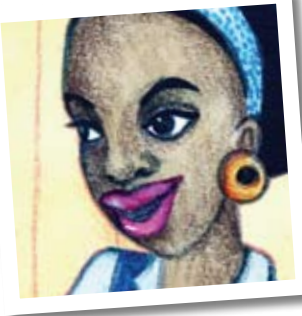
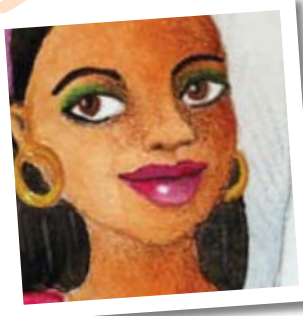
- 1 O akanyang eng ka go buisana ga ga Basha le mmaagwe?

Botsolotsa:

- O akanya gore ke selo se se siameng ka ditsela dife? O akanya gore ga go a siama ka ditsela di feng- botsolotsa go feta fa, e le gore go bonwa go sa siama.
 - A o bona golo mo go dira Basha sematla?
 - A golo mo go mo dira gore ga se "monna tota"?
 - Go raya eng gore o bo o le "monna tota"?
- 2 A o kile wa nna le tsala e e gaufi thata le wena e e neng e go pateletsa go dira sengwe se o neng o sa batle go se dira?

Botsolotsa:

- Golo mo go ne ga dira gore o ikutlwe jang?
- O ne wa dira jang?
- A o ne wa kgona go gana? Ka go re eng?

- 3 Go dirisa dikhondomo nako le nako ka fa tshwanelong ke tsela nngwe ya go ikgapha mo go tsenweng ke mogare wa HIV, ditsela tse dingwe tsone ke difeng?

Botsolotsa:

- *O akanya eng ka ditsela tse dingwe tse? (sekai, go nna le mokapelo a le mongwefela, go ikgapha mo tlhakanelo dikobong/thobalanong?)*
- *A o akanya gore banana (basetšana le basimane) ba ka dirisa ditsela tse dingwe tse? Ka go reng?*

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Abigail o ne a kopiwa lerato ke Bretts, fa a ne a mo file mosepele pula ena. O ka dira eng go thibela bana ba ba mo tikologong ya gago gore ba seka ba iphitlhela ba le mo seemong se se tshwanang le se? A o akanya gore go aga go sosologa le go ikemela mo ngwaneng go ka mo thusa go emelana le go batliwa marato mo go tshwanang le mo go itemogetsweng ke Abigail?
- 2 A batsadi ba ikutlwa ba siame fela go ka bua le bana ba bone ka maitemogelo a bana ba ba a bolelelang?

Botsolotsa:

- *Ke a fe maitemogelo a a thata go ka buisanngwa ka one go na le a mangwe?*
 - *Ke eng se se ka dirang bagolo/batsadi gore ba ikutlwe ba siame?*
- 3 Go dirisa dikhondomo ka nako yotlhe e bile di dirisiwa sentle ke nngwe ya ditsela tsa go iphalotsa HIV?
- Botsolotsa:**
- *O akanya eng ka ditsela tse dingwe tse? Sekai, go ikanyega, go itima tlhakanelo dikobo/thobalano)?*
 - *Ke eng se se ka dirang gore motho a seka a dirisa ditsela tse?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Jaaka monana bua le batsadi/ batlhokomedi ba gago ka nako tsotlhe ka diemo tse di sa go tseyeng sentle tse o ka iphitlhela o le mo go tsone kgotsa o belaela o tlaa nna mo go tsone.
- b** Go tsaya tshwetso ya go ikgapha mo tlhakanelong dikobo/thobalanong ga go reye gore o ka se ratane. Le fa go ntse jalo, fa mongwe a go kopa lerato mme o sa mmatle, mmolelela fela ka maitseo. Fa a go pateletsa, bolelela mongwe yo o ka go thusang jaaka motsadi wa gago kgotsa mogolo mongwe.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go bua le banana ka dikgang tse di ba diragalelang, jaaka tiriso ya nnotagi, go letlelela puisano go feta foo e bile go ka tokafatsa bokgoni jwa go ba ema nokeng fa ba tsena mo dikgwethong.
- B** Go botlhokwa go ema ba losika, ditsala kgotsa bakapelo nokeng fa ba ithuta sengwe se sesha. Go botlhokwa gape gore o lemoge dipoelo tse dikitso tse disha tse, kgotsa se boitshwaro jo bosha bo tlaa di tlisang mo go lona ka bobedi.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Go mo maitseboeng mo **Serobing**, mme **Tiro** o gakgamaditswe ke loeto la ga ntsalae, **Temana**, le a sa le solofelang. Morago ga madume a makhutshwane, Temana o bolelela Tiro gore o mo Serubing ka gore ba mo malatsing a boikhutso le gore o tlhoafaleitse rraagwe.

Re sa le foo, **Kumbulani** o kgonne go latedisa rraagwe **Letty** mme a palelwa ke go mo thibela go emisa go utswa dijo tsa bana tsa mophako wa kgwedi le kgwedi. Rraagwe Letty ene o ganeletse mo go reng Kumbulani ga a na bana le gore ga a itse tshokolo e borraabone ba kopanang le yone go jesa bana ba bone; go ya ka rraagwe Letty, ene se a se dirang ke go abela bana ba gagwe dijo ka go ba di kgaoganya.

Ko gaabo **Thutego**, **Tjedza** o tenegetse **Abigail** gape, o tswelletse ka go pateletsa mogoloe gore o ratana le Morutabana **Bretts**. Mme le fa go ntse jalo, Abigail o tswelletse ka go ganetsa se, go fitlhela mmagwe, **Sekgele** a patelesaga go ba kgalemela a bo a gakolola Tjedza gore Abigail ke mogoloe. Sekgele o ba rotloetsa go tlhokomologa tsa marato ka ba santse ba tsena sekolo.

Blackjack ene o ntse o tswelletse ka go pateletsa **Meshack** go batla mokapelo yo o tla a nnang nyatsi ya gagwe, yo a tla a mo thusang le ko semausung. Fa Meshack a mo gakolola ka mogare wa HIV, Blackjack o gakologelwa ka maitemogelo a a nnileng le one fa a ne a leka go dirisa khondomo. O bolelela Meshack gore a seka a re o leka go dirisa khondomo ka gore e ne ya mo fedisa maikutlo nako e a ne a leka go e dirisa. Meshack o gakolola gore Blackjack a seka a kgobega marapo ka go dirisa khondomo. Go ya ka ene fa mongwe wa bakapelo a amilwe ke mogare wa HIV, khondomo ke yone fela e e ka thibelang mogare gore o seka wa fetela ko go yo mongwe le go thibela boimana jo bo sa tlhokafaleng.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Tiriso ya khondomo

Blackjack le Meshack

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Sekgele, Tjedza le Abigail

Masiela/bana ba ba mo legoeleleng

Kumbulani le Rraagwe Letty

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Blackjack le Meshack

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Morutabana Kumbulani o leka gore rraagwe Letty a dire eng?
- 2 Ke eng o akanya gore Tjedza o tenegetse Abigail?
- 3 Ke eng fa Tjedza a tswelletse ka go pateletsa Abigail le fa a mmolelela gore ga a ratane le morutabana Bretts?
- 4 Mmaagwe Tjedza le Abigail, o patelesaga go tshereganya bana ba gagwe go emisa go omana. Ka go reng a re ba emise go ratana?
- 5 Ke eng fa Blackjack a kganela Meshack go dirisa khondomo?
- 6 Thotloetso/Kgatelelo go tswa balekaneng e ka siama kgotsa e seke e siame. Magareng ga ga Meshack le Blackjack ke mang yo o rotloetsang yo mongwe sentle gape ke mang yo o sa rotloetseng yo mongwe sentle? Ba dira jalo jang?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go na le bana ba ba tlhokafaletsweng ke bommaabone mo motseng wa lona? Ba masika ba ba setseng le bone ba ba tlhokomela jang?

Botsolotsa:

- *A karabo e ka farologano go tswa mo go reng motsadi yo o setseng ke wa bong bofe?*
- 2 Fa bana e le masiela mo motseng wa lona ba ya kae? Ba bona mang fa ba tlhoka thuso fa e le gore ba a sotlwa kgotsa ba latlhelelwa ke batlhokomedi ba bone?
 - 3 A go tlwaelesegile gore banana ba thusiwe ke barutabana ka dilo tse dingwe ko ntle ga tiro ya sekolo, jaaka go ba pega mo dikoloing tsa bone fa ba tswa sekolong? A batsadi ba amogela se kgotsa nnyaa?

Botsolotsa:

- *A selo se se tsewa se amogelesega ke: baeteledipele ba sekolo? Baithuti? Batsadi? Fa go le jalo, ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?*

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:**Dipotso tsa banana**

- 1 O akanya gore wena le ba bangwe mo motseng wa gago le ka dira eng go thusa bana ba masiela kgotsa ba ba latlheletsweng ke batsadi ba bone?
- 2 Ke eng se se dirang gore bana ba ratane le bagolo?

Botsolotsa:

- *A ba solofetse go fiwa dimpho tse di kgatlhang?*
 - *A ba a bo ba rata bathoba? Kgotsa ba a patelediwa?*
- 3 Ditiro tsa batsadi di kganela kgotsa di rotloetsa jang boitshwaro jo bo diphatsa jaaka go nna le bakapelo ba ba ntsi?

Botsolotsa:

- *O akanya gore batsadi ba ka fa banana sekao sefe go itsa gore ba seka ba itshwara mo go ba tsenyang mo diphatseng?*

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:**Dipotso tsa bagolo/batsadi**

- 1 O ka dira eng go thusa bana ba masiela le ba ba latlheletsweng ke batsadi ba bone?
- 2 Ditiro tsa batsadi di kganela kgotsa di rotloetsa jang boitshwaro jo bo diphatsa jaaka go nna le bakapelo ba ba ntsi? ith teachers or multiple concurrent partners?

Botsolotsa:

- *O akanya gore batsadi ba ka fa banana sekao sefe go itsa gore ba seka ba seka ba nna le bakapelo ba le ba ntsi nako e le nngwe?*
- 3 Jaaka motsadi o ka reng fa o ka fitlhela ngwana wa gago a dirisa madi a o sa mo a fang

Botsolotsa:

- *O ka ikutlwa jang e bile o ka dira eng fa o ka lemoga gore motho yoo tlhakanelang dikobo/robalanang le ngwana wa gago o mo fa madi?*
- 4 O akanya gore batsadi ba tshwanetse go dira eng fa ba akanya gore bana ba bone ba tlhakanela dikobo/a robalana.

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go thata go ganana le ditsala le bagolo ba ba go gatelelang go dira dilo tse o sa batlang go di dira, mme supa ka botlalo se o se batlang o bo o itsetsepele ka sone.
- b** Fa o tsaya tshwetso ya go tlhakanela dikobo/robalana, dirisa khondomo ka nako tsothe go sa kgathalesege gore go thata kgotsa go sulafatsa go le kae. Dikhondomo di sireletsa mo go amiweng ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, HIV e le mo teng, le go iphitlhela o imile mo o sa go rulaganyetsang.
- b** Fa o itse mongwe yo e leng lesiela a nna le masika kgotsa bathokomedi ba ba mo sotlang, begela bommaboipelego gore a bone thuso.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Le fa dikhondomo di le dingalo go di dirisa, ke tsone fela tsela e e rurifatsang go sireletsega mo malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, HIV e le mo teng, le go iphitlhela o imile mo o sa go rulaganyetsang. Gakologelwa gore dikhondomo le mofuta e mengwe ya thibelo tsholo ga se dilo tsa banana fela
- B** Nna le puisano le bana ba gago ka nako tsothe gore e nne wena wa ntlha go ba thusa mathata a ba kopanang nao.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Sekgele le **Themba**, ba tsena mo koloing go ipaakanyetsa go ya kerekeng, morago ga go ema metsotsonyana ba re ba emetse **Abigail**, go itshupa sentle gore ga a na maikaelelo a go tsamaya le bone. Themba o tshwenyegile thata mo a kopang mosadi wa gagwe gore a tlhokomele gore Abigail ga a nne 'setoutonyana' jaaka **Tjedza**. Themba o mo itsese gore malatsi a o lemogile gore **Kopano** le Abigail ke ditsala, mme selo se se mo tshwenya thata. Mmaagwe Abigail, Sekgele, o raya monna wa gagwe Themba a re a seka a tshwenyega thata ka Abigail.

Fa go ntse jalo, **Meshack** o na le bokopano le mosidila-maikutlo wa ga **Amantle**. Meshack o itsesewe gore Amantle o tlhoka go itse ka seemo sa gagwe gore a tlhologanye gore ke eng a tshwanetse go nwa molemo ka nako tsatsi le letsatsi; Meshack ga a dumalane a re go tla a tshosa Amantle. Mosidila-maikutlo o tlhalosetsa Meshack gore go na le tsela e go ka dirwang ka yone e e ka sekeng e mo tshose.

Kwa gaabo Abigail, **Tiro** o lemoga gore batsadi ba ga Abigail ba ile kerekeng mme ene (Abigail) o setse; o tlolela ka fensentere mme a feta a raya Abigail a re o a mo rata. Abigail o bolela Tiro gore a tswe mo go ene, e seng jalo o tla a kua, kgotsa o tla a bitsa mapodise. Tiro o mmolela fa a le sematla ka gore o ne a tla a nna a mo rekela diunitsi le dibiri ka madi a a dirang ko kgwebong ya go tlhatswa dikoloi.

Blackjack o tla ko lwapeng go tswa ko tirong mme a kopantshiwa ke **Temana** yo o tsileng gae ka go bo dikolo di tswetswe. Morago ga go dumedisana ba simolola go ja ditlotlo ba iketlile. Temana fa a tswa foo o ngongorega mo go Blackjack gore ga a sa tlhole a ba tlhola ga ntsi jaaka a kile a bo a dira.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana
Blackjack le Temana

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang
Tiro le Abigail

Go nwa di-ARV sentle le go bega/bolela seemo sa HIV
Meshack le mosidila-maikutlo wa ga Amantle

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Themba ke eng a tshwenyegile thata ka Abigail?
- 2 Ke eng Meshack a tshwenngwa ke kgang ya gore Amantle o tshwanetse go itse seemo sa gagwe?
- 3 O akanya eng ka ka fa Abigail a arabileng Tiro ka teng?

Botsolotsa:

- O ka dira eng fa o iphitlhela o le mo seemong se se tshwanang le sa ga Abigail?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A batho mo tikologong ya ga lona ba dumela gore botsalano jwa baratani bo ka nna teng ntleng le tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 2 Bana ba tshwanetse go itse ka seemo sa bone sa HIV ba le dingwaga di kae? Ke mang yo o tshwanetseng go ba bolelela? A go na le ditlamelo tse di thusang batsadi ba bana ba ba nang le HIV?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO:**
Dipotso tsa banana

- 1 Fa mosimane a go batla lorato, e re o gana a bo a go bitsa seso/sematla, o ka ikutlwa jang?
- 2 Ke afe mafoko kgotsa ditsela tse o ka di dirisang go ganana le kopo ya tlhakanelo dikobo/thobalano go tswa mo mosimaneng/mosetsaneng?
- 3 O ka dira jang fa batsadi ba gago ba ka go pateletsa gore o a ratana e bile o tlhakanela dikobo/a robalana, mme o sa dire jalo?
- 4 A o tlhaloganya gore "go itlama go obamela se se tlhokegang mo go go thuseng" (adherence) ke eng?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO:**
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A o dumela gore ngwana wa gago o ka nna le botsalano le molekane wa gagwe go sena tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 2 Fa o ka nna le dikanyo tsa gore ngwana wa gago o tlhakanela dikobo/robalana le mongwe yo o ka tswang a mo ntsha mo tseleng o ka dira jang?
- 3 Jaaka motsadi, o dumela gore ngwana yo o nang le mogare wa HIV o tlhoka go bolelelwa a le kana kang ka seemo sa gagwe.
- 4 A o etle o buisane le bana ba gago le iketlile fela jaaka ditsala, go sena phoso epe e ba e dirileng?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Banana ba gompiano ba lebanwe ke dikgwetlho tse di ntsi; jaaka go tlhakanela dikobo/robalana kgotsa go nwa bojalwa.
- b** Dirisa mafoko a a tsepameng o a gatelela go supa gore o raya tota se o se buang.
- b** Buisana le motsadi yo o mo tshephang o bo o batle kemonokeng ya gagwe mo ditshwetsong tsa gago.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Bana ba lebanwe ke dikgwetlho tse di ntsi jaaka go nwa bojalwa le go goga motsoko, mme ba ka kgona go tila diemo tse ka dikgakololo tse di tswang mo batsading.
- B** Fa o na le ngwana yo o nang le HIV mme o palelwa ke go mo itsese ka seemo sa gagwe kopa thuso mo baitsaanapeng. Bua le mooki mo kokelong kgotsa ya gago kokelwaneng fa o sena ope yo o ka buisanang nae.
- B** Fa o tshwenyegile maikutlo ka mabaka a gore o na le dipelaelo tsa gore ngwana wa gago o na le botsalano jo bo mmayang mo diphatseng, bua le ene ka gore ke yone tsela fela e o ka itseng bonnete.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Meshack le **Amantle** ba ko lwapeng. Sesupanako sa gagwe se mo tsibosa fa e le nako ya gore Amantle a nwe melemo. Meshack o bolelela Amantle, mme o dira jalo ntleng le dingalo dipe, selo se se itumedisang Meshack thata.

Ka fa **Kumbulani** ene, o santse a tshwenyegile ka Letty le bomonnawe mo a ileng a tsaya tshwetso ya gore a tshwarise rraabone ko go mmaboipelego.

Kwa sekoleng, diemo di senyegela kwa pele ka fa letlhakoreng la ga **Bretts**. Fa a santse a le mo phaposing ngwana wa sekolo yo o ratanang nae, **Tjedza**, o nwenweela mo phaposing go mmotsa ka mosepele o a neng a o tsere le **Abigail**. Le letshogo le le foo gore mongwe o ka nna a bona Tjedza jaaka a le mo phaposing ya gagwe, a tsaya sebaka se go mo gakolola gore a ipatlele mokapelo wa molekane wa gagwe. Ko pheletsong le fa Tjedza a tsile ka dipelaelo kgaatlanong le Bretts, o tswa foo a tsietsegile le go feta, jaaka o kare jaanong o dirile phoso mo go Bretts.

Fa go ntse go tswelletse mo letsatsing, ntleng le kitso ya ga **Temana**, **Tiro** o tsena mo ntlong Temana a tlhapa. Temana o mmolelela gore a boe, o tla a tla morago a sena go fetsa. Tiro o a gana. Bobedi jwa bone ba simolola go omana. Temana o dumela gore o godile ene o tshwanetse a fiwa tlotla ya sephiri e e riling. Tiro ene ga a tlhaloganye gore mosetsanyana yo a neng a tlhola a mo tlhapisa o mo koba jang.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Bretts le Tjedza

Go nwa di-ARV sentle le go bega/bolela seemo sa HIV

Amantle le Meshack

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Amantle le Meshack

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Bretts le Tjedza

Tiro le Temana

Masiela/bana ba ba mo legoeleleng

Kumbulani

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go diragala eng fa Amantle a tewa go twe a nwe melemo? Meshack o itumetse thata, o akanya a itumedisitse ke eng?
- 2 Ke eng Tjedza a tswa mo ofising ya ga Bretts ka kakanyo ya gore o kare o dirile sengwe se se phoso?

Botsolotsa:

- Ke eng o akanya gore Bretts o kgona go laola dikakanyo tsa ga Tjedza?

- 3 Ke eng Temana a tenegetse Tiro?

Botsolotsa:

- Ke eng Temana mo nakong ya gompiano a sa tseege sentle fa a sa apara fa pele ga Tiro, go na le fa a ne a sa le mo nnye?

- 4 Morutabana Kumbulani o etse eng kwa diofising tsa bommaboipelego. O ile go dira eng teng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke dife ditlamelo tse di fiwang ke ba lephata la bommaboipelego?
- 2 Bokapelo magareng ga batho ba ba nnye le ba ba tona bo farologana jang le jwa batho ba lekana ka dingwaga?

- 3 O akanya eng ka gore ngwana a kope go fiwa tlotla le sephiri ke mogolo kgotsa mongwe yo mo golwane mo go ene?

Botsolotsa:

- A go utlwala go le maleba?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:
Dipotso tsa banana

- 1 Fa o akanya gore o tlhoka sephiri mo mongweng yo mo golwane kgotsa mo batsading ba gago, a o ka ba bolelela?

Botsolotsa:

- Fa o akanya gore ga o kake wa ba bolelela, ka go reng go ntse jalo?
 - O ka dira eng mo boemong jwa seo?
- 2 Tjedza jaanong o ratana le Bretts le Fana, o akanya gore se se mo tsenya mo diphatseng dife?

Botsolotsa:

- Megare/malwetse? Boimana? Dikgoka?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O akanya eng ka batsadi ba ba dirisang kgatelelo go bona se ba se batlang mo monaneng?
- 2 A o dumela gore bana ba tshwanetse go nna le sephiri?

Botsolotsa:

- A o akanya ba tshwanetse go fiwa sephiri fa go rileng e bile ba le dingwaga di kae?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go nna le bakapelo ba ba ntsi go ka go tsenya mo diphatseng tsa go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano (STI's), ga mmogo le mogare wa HIV.
- b** Go nna le mokapelo o mo tona thata mo go wena go ka go tsenya mo diphatseng tsa gore o dirisiwe botlhaswa.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Tlhaloganya gore ngwana wa gago o na le tshwanelo ya sephiri, bana ba ka tswa ba le ba nnye, mme ba fe tshono ya sephiri gore ba kgone go ikemela ka nosi.
- B** Go dira gore ngwana wa gago a tlhaloganye, leka ka bojotlhe go tlhalosetsa ngwana wa gago se o se mo isetsang bongakeng ka nako tsotlhe. Se se tla a thusa gore ngwana a kgone go tlhaloganya gore ke eng a tshwanetse go nwa melemo.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Morago ga kereke ka letsatsi laTshipi, **Kopano** o bua le Moruti ka matshwenyego a gagwe a go tlhoka go tla kerekeng ga ga **Abigail**, mme Moruti o mo solofetsa gore a seka a tshwenyega thata ka gore Abigail ke motho yo o siameng thata. Moruti ene a re o dumela fa Abigail a ka tswa a tshwerwe ke tiro ya sekolo. Kopano o a tsietsega. Kopano o tlhalosetsa moruti gore Abigail o tsaya tiro ya gagwe ya sekolo le kereke ka go tshwana, ga a ke a batla sepe sa tsone se ka mo tlola ka nako epe, mme e bile o tshepisa gore o tla a go tlhotlhomisa gore matsapa di ka tswa di a tsaya kae.

Kwa sekoleng sa Mosenene, **Basha** o tswela ka go jewa ditshego ke bana ba sekolo. Mosetsanyana o mongwe o tla ko go Basha a itira o kare o a mo rata, a bo a tloga a sia. Bana ba bangwe ba bo ba mo tshega ka go ne go lebege a gogomogile maikutlo a keletso ya tlhakanelo dikobo/thobalano.

Temana o felets a tsaya tshwetso ya go bolelela rraagwe gore **Tiro** ga a batle go mo fa nako ya gore a tlhape a le nosi a sa mo tsenelele. **Blackjack** ga a e tseye ka tlhoafalo ko tshimologong, mme ko morago o lemoga gore Temana o tlhoafetse, mme a bona go tshwanela gore a tle a lemotsheTiro gore a emise go dira jalo.

Mo motshegareng **Tjedza** o tsamaela ka ko go tlhatswiwang dikoloi teng. O fitlhelaTiro a setse a tswala, mme o simolola go bua ka Abigail, gore o belaela gore o tla mo tseela **Bretts**. Morago ga go mo fa motsoko le dibiri, Tiro o botsaTjedza gore o tshwenngwa ke eng ka o na le mokapelo wa gagwe e bong **Fana**.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Basha le bana ba bangwe ba sekolo
Tiro leTjedza

Tiriso botlhaswa ya bojalwa le ditagi

Tiro leTjedza

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Bretts leTjedza

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana

Blackjack leTemana

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng Abigail a lofela kereke? Ke eng fa Kopano a ka tshwenyega?
- 2 Basha o tswelletse ka go kgobiwa ke bana ba bangwe ba sekolo ka gore o ikaelela gore a seka a nwa e bile a seka a tlhakanela dikobo/robalana. A o akanya gore a ineele a itshware jaaka bone?
- 3 O akanya gore mabaka a ga Basha a go tlhoka go nwa bojalwa le go tlhakanela/dikobo/robalana ke afe?

Botsolotsa:

- *A o akanya gore ke mabaka a a siameng?*

- 4 O akanya eng ka seTiro a se rayangTjedza fa a bua le ene ka Bretts?

Botsolotsa:

- *ATiro o itshupa e le tsala ya nnete?*

- 5 Ke eng faTiro a bua ka Fana faTjedza a ngongorega ka Bretts le Abigail?
- 6 Temana o ikaeletse go bua le rraagwe kaTiro. O akanya eng ka go itebaganya le rraagwe mo? O akanya eng ka karabo ya ga rraagwe?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Mo sekolong sa lona bana ba ba itlamileng gore ba ema kgatlhanong le go dirisa dino le diritibatsi, le go tlhakanela dikobo/robalana ba tsewa ka tsela e e ntseng jang ke ba bangwe mo sekolong?
- 2 A go tlwaelesegile mo motseng wa lona gore bana ba ikopele go fiwa sephiri mme ba se fiwe?

Botsolotsa:

- *Fa e le selo se se sa tlwaelesegang, ke ka go reng go ntse jalo?*
- *A go nna le sephiri go raya gore bana ba fitlhela batsadi ba bone sengwe?*

- 3 Basetsana kgotsa basimane ba motse wa gago ba tsaya bogakolodi mo go mang?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 A o akanya gore go botlhokwa gore monana a fiwe sephiri sa gagwe?

Botsolotsa:

- *Fa o akanya gore ga o fiwe sephiri sa gago mo lwapeng la gago, a o ka kopa sephiri se?*
 - *O ka ikutlwa jang fa batsadi kgotsa mogoloo wa rre kgotsa wa mme ba gana go go fa sephiri sa gago?*
 - *O ka ikuela ko go mang gore ba gana go go fa sebaka sa go nna le sephiri?*
- 2 A o itse mongwe yo o gatelelwang ke balekane go dira dilo tse a sa di rateng? (Ba kope go fa dikai tsa dilo tse ba gatelelwang go di dira)
 - 3 O ka thusa jang ditsala tsa gago gore di seka tsa fekeediwa ke kgatelelo ya balekane?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Fa mongwe wa bana ba gago a ka emisa go dira sengwe se o ne o itse gore o a se rata tota, sekai, jaaka Abigail a ne a emisa go ya kerekeng, a o ka tshwenyega mo o ka batlang go buisana le ene ka gone?
- 2 Balekane ba ga Basha ba ikgatlha ka ene ka go mo ja setshego gore ga a dirise dinotagi e bile o ikgaphe mo go tsa tlhakanelo dikobo/thobalano. O akanya gore o tlhoka thotloetso ya mofuta mang gore a tshegetse maikaelelo a gagwe.

Botsolotsa:

- *Sethunya o tshwanetse go mo rotloetsa jang?*
 - *Ke mang gape, kwa ntle ga ga mmaagwe, yo o ka mo thusang? Jang?*
- 3 Tjedza o nwa bojalwa e bile o goga motsoko nako yotlhe fa a kopana le Tiro, e bile

jaanong o na la bakapelo ba babedi ba ba mo dirisetsang tlhakanelo dikobo/thobalano. O akanya gore ke thuso efe e ngwana yo o tshwanang le Tjedza a ka e fiwang?

- 4 Batsadi ba ga Tjedza ba mo itse a sa utlwe, mme ga ba itse gore sentlente ditiro tse a di dirang ke tsa mofuta mang. Batsadi ba gagwe ba ka dira eng go mo ntsha mo mathateng?

Botsolotsa:

- *A e ka nna go oketsa go mo ela tlhoko le go mo tsenya mo taolong?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

b O tshwanetse gore nako yotlhe o ele tlhoko ditsala tse di nnang di na le madi a mantsi mme e bile ba rata go go laletsa mediro ya bagolo le go ya kwa dijarateng tsa bagolo.

b Fa o ntse o gola o simolola go tlhoka go nna mo bonosing jwa gago kgotsa sephiri. Ka dinako tsotlhe buisana le botsadi kgotsa ba o tshelang nabo. Le go ntse jalo o tshwanetse wa itse gore go nna le sephiri go tla ka boikarabelo, ka gore ga se gore fa batsadi ba gago ba go fa kamore ya gago go raya gore jaanong o ka simolola wa biletsa bakapelo ba gago mo kamoreng, kgotsa wa tsenya bojalwa ka bokukuntshwane kgotsa wa gogela motsoko mo teng.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

B Go botlhoka go buisana le ngwana wa gago ka tshosologo. Go letla puisano e e phuthologileng gareng ga gago le ngwana wa gago go thusa gore o kgone go lemoga fa ngwana wa gago a dira sengwe kgotsa botoutu jo bo sa siamang, ka gore ke wena wa ntlha go lemoga fa go na le boitshwaro bongwe jo bo belaetsang, jo bo tlhokang gore o bo tseele kgato.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Kopano o etetse **Abigail** go tlhotlhomisa gore ke eng a ntse a sa ye kerekeng. Rraagwe Abigail, **Themba**, o ba fitlhela ba iketlile mo ntlong. Themba o a shakgala, o koba Kopano. Go ya ka ene Abigail le **Tjedza** ga ba na tlotlo. Kopano o patelesenga go tsamaya ka gore Themba o a mo tshosetsa, mme o tla a felela a mo dira sengwe se a tsileng go se ikotlhaela. Fa Kopano a sena go tsamaya, Themba o ikana go gagamatsa molao mo lwapeng la gagwe go ba ruta gore tlhogo ya lolwapa ke mang.

Mmaboipelego le **Kumbulani** ba goroga ko gaabo **Letty**, ba fitlhela Rraagwe Letty a betsa bana. Rraagwe Letty o gana go ba bulela, Kumbulani le Mmaboipelego ba tlamega go ya ko mapodiseng. Fa ba tsamaya jana, rraagwe Letty o ba botsa ka fensetere gore a ba akanya gore mapodise ba ka mo otlhaela go kgalemela bana ba gagwe, le fa Mmaboipelego a mmolelela gore se a se dirang ke molato; rraagwe Letty o tswela fela a betsa bana.

Mmaagwe **Temana** e bong **Puleng**, o tsile go tsaya mosetsana yo o tswang Broadklep. Mme o tsile fela a sa itsisa **Blackjack**, e bile Blackjack o gakgamaletse go mo fitlhela mo lwapeng a tswa tirong. O mmotsa gore ke eng a tla fela a sa mo itsese pele gore o etla. Mmaagwe Temana ene o bona go se molato ka ke mmaagwe bana ba gagwe. Blackjack o gatelela gore a bolelelwe pele fa Mmaagwe Temana a mo etela gore a ipaakanye. Mmaagwe Temana o botsa gore

Blackjack o fitlha eng. Blackjack o mo gakolola gore o bua ka dituelo tsa tlhokomelo ya bana e seng mosadi yo mongwe. Blackjack o mo itsese ka gore Temana a re o batla go nna le sebaka sa go dira di-tsa-gagwe a sa bonelwe. Mmaagwe Temana o fetola kgang, mme o mo gakolola Blackjack go rekela bana dilwana tsa mariga le ditlhako tse disha.

Go mo maitsiboeng, **Tiro** o ile ko ga Morutabana **Bretts** go mmolelela ka puisano e a nnileng le yone le Tjedza. Bretts o tshogetse gore mongwe o ka tswa a bone Tiro a tsena ka ntlo ya gagwe mme se, se ka mo tsenya mo mathateng. Fa Bretts a sena go wela maikutlo, o tenegela Tiro a mmotsa gore ke eng Tjedza a dule mo tseleng. Go ya ka Bretts, o neetse Tiro madi gore a siele Tjedza bojalwa, a mo itumedise mme ga go sepe se se diragetseng jaaka a ne a rulagantse ka gore Tiro o tswelletse ka go nwa madi a teng. Tiro o mo digela maikutlo ka go mmolelela gore o itse go kgaoganya Tjedza le **Fana**, go re Tjedza a boelane le Bretts. Bretts o mo reetsa ka kelotlhoko. Tiro o mo tshalosetsa gore mathata ke gore Tjedza o tshosediswa ke gore Bretts o kgatlhegela Abigail. Bretts o rurifaletsa Tiro gore o tla a lekola Tjedza go mo rurifaletsa le go mo tlhomamisetsa gore a tshephe botsalano jwa bone gape.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Bretts le Tiro
Rraagwe Letty, Letty le bomonnawe

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana

Themba, Kopano le Abigail
Rraagwe Letty, Letty le bomonnawe

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Tiro le Bretts (go nyalana le Tjedza)

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Bretts, Fana le Tjedza

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

B 1 Ke eng Themba a tenegile mo go kana kana?

Botsolotsa:

- A o akanya gore boitshwara jwa gagwe bo tla a dira gore bana ba ikutlwe jang?

- A ba tlaa mo tlotla kgotsa ba tlaa mo tshaba?
- A boitshwaro jwa gagwe bo tlaa godisa kgotsa go koafatsa botsalano jwa gagwe le bana ba gagwe ba basetsana?

2 Ke eng Kumbulani le Mmaboipelego ba ya mapodiseng?

Botsolotsa:

- A ba na le ngongorego e e utlwalang kgotsa a go siame gore batsadi ba iteye bana ba bone?
- 3 Ke eng Bretts a tenegetse Tiro?
- 4 O ka tlhalosa jang botsalano fa gareng ga ga Bretts le Tiro?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

1 Mo motseng wa gago, a basimane ba letlelelwa go etela basetsana ko malwapeng a bone?

Botsolotsa:

- Fa go sa nna jalo, ka go reng?
 - Ke ka go reng motsadi a ka seke a letle se?
 - Motsadi o tlaa bo a tshaba kgotsa a tshwenngwa ke eng?
- 2 E ka nna ka go reng bana mo motseng wa gago ba batlela baithuti ka bone barutabana gore ba ratane le bone? O ka raya bana ba wa reng?

b MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 A batsadi ba gago ba go letlelela go etelwa ke motho wa bong jo bo farologaneng? Fa go ntse jalo, ka go reng? Fa go sa nna jalo, ka go reng?
- 2 Go diphatsa ka ditsela dife go tlhakanela dikobo/robalana le motho yo o go fetang ka dingwaga tse di ntsi?
- 3 O ka itshireletsa jang fa motho yo o tlhakanelang dikobo/robalanang le ene a go kgokgontsha ka tsela nngwe?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Themba o tenegetsa go bona Kopano a bua le Abigail. O akanya eng ka boitshwaro jo jwa gagwe? A bo maleba?

Botsolotsa:

- O ka dira eng se se pharologanyo?
- 2 Blackjack ke motho yo o ntshetsang Tiro malebela a a ntseng jang?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go tlhakanela dikobo/robalana le motho yo o go fetang ka dingwaga tse di ntsi go go baya mo diphatseng tsa go kgokgontshiwa ka gore wena ga o na thata epe.
- b** Itse ka nako tsotlhe ko o ka yang teng fa o ka kgokgontshiwa ke batsadi kgotsa batlhokomedi ba gago. O seka wa didimala fa o belaela gore o a kgokgontshiwa. Go na le batho (mapodise, ba boipelego, barutabana, baruti, ba losika) ba ba ka thusang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go tenegetsa bana ba gago ka sengwe se o se belaelang ga go a siama. Ka nako tsotlhe nna le botsalano jo bo phuthologileng le bana ba gago gore o kgone go bua le bone ka dilo tse o di belaelang. E tlaa re morago lo age tharabololo mmogo.
- B** Le fa go ka bolaisa bodutu go tlhoka go nna le monna, mosadi kgotsa mokapelo wa gago, se nne le mokapelo yo mongwe. Go dira jalo go tsenya wena le mokapelo wa gago wa nako yotlhe mo diphatseng tsa malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go akarediwa le HIV.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Morutabana **Kumbulani**, mapodise, mmaboipelego le rraagwe **Letty** ba ko ofising ya mapodise. Ba tlhotlhomisa rraagwe Letty mabapi le bosupi jo ba bo filweng ke morutabana le mmaboipelego. Lepodise le bolelela Rraagwe Letty gore se a se dirang ke kgokgontsho mo baneng ba gagwe, e bile lepodise le tshosetsa go mo latsa mo kgolegelong. "Go na le pharologanyo fa gare ga go otlhaya ngwana le go betsa ngwana o bo o mo utlwise botlhoko mo mmeleng," lepodise le bua jaana. Rraagwe Letty o itatola go betsa bana ba gagwe mme o simolola go ikopa maitshwarelo fa a bona lepodise le ntsha dihaka. Lepodise le mo tlogela ka tthagiso e e mashetla, a bo a mo gakolola gore ba tlaa tswelela ka go mmaya leitho.

Basha o tsoga morago ga nako, mme o fitlhela borokgwe jwa gagwe jwa ka ko teng bo kolobile, selo se se a mo tsietse mme fa mmaagwe, **Sethunya**, a lemoga se, a bo a mo tlhalosetsa gore o a gola. Mmaagwe Basha o mo tlhalosetsa gore o tlaa itemogela diphetogo tse dingwe jaaka go nna kodu le go fetoga ga maikutlo a gagwe mabapi le basetsana.

Fela fa **Temana** le mmaagwe e bong **Puleng** ba sena go tsamaya, **Lucretia** o tsena kwa ga **Blackjack**, mme o ngongoregela gore Temana le mmaagwe ba tsere lebaka le le leele mo go sa tlhokafaleng. Blackjack o bolelela Lucretia gore o tshwanetse go tlhaloganya gore Temana le Puleng ke bone lelwapa la gagwe e bile ba tla pele.

Bretts o kopana le **Tjedza** bosigo mo motseng. O mmolelela gore go lebege ditlhotlhomiso tsa matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano di fedile, jaanong ba ka tsweledisa fa ba neng ba eme teng. Tjedza o dumalana le gore ba boelane ka gore le ene o ne a setse a sa kgone go itshwara. Fela jaaka ba simolola go iketla, mogala wa ga Tjedza o a lela mme o fitlhela e

le gore go leditse mokapelo wa gagwe yo mosha, **Fana**. Le fa a leka go fitlhela Bretts se, Bretts o tsaya mogala mo go ene go rurifatsa gore ke mang yo o leditseng. Bretts o lemoga gore Tjedza o ne a sa mmolelele nnete fa a ne mo raya a re botsalano jwa gagwe le Fana bo fedile.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Blackjack, Lucretia le Puleng
Bretts, Tjedza le Fana

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Bretts le Tjedza

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana

Sethunya le Basha

Kgokgontsho ya bana

Rraagwe Letty le Kumbulani
(mo go lekeng go sireletsa Letty)

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG** – go diragala eng? *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

B

1 Ke eng rraagwe Letty a ne a isiwa kwa mapodiseng?

Botsolotsa:

• Mapodise ba re go na le pharologano fa gare ga go laya bana le go ba betsa/itaya. O akanya eng ka se?

2 Lucretia o ngongoregela gore Temana le Puleng ba tsere lebaka le le leele mo lwapeng. Ke eng a sa kgone go etela Blackjack fa Temana le Puleng ba le teng?

3 Basha o tsoga a fitlhela seaparo sa gagwe sa ka fa teng se kolobile. O akanya gore o diragalelwa ke eng?

4 Ke eng se se diragalang fa mogala wa ga Tjedza o lela? O akanya gore ke eng Bretts a tseega jaaka a tseega?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Fa bana ba ntse ba gola mo tikologong ya gago ba bua le mang ka diphetogo tse ba di bonang di diragala mo mebeleng ya bone?
- 2 Ke mang yo o tshwanetseng go simolodisa kgang ka diphetogo tsa mmele, e bile, mo dingwageng dife tsa kgolo?
- 3 A o akanya gore ofisi ya mapodise ke lefelo la dikgang tsa borukutlhi fela kgotsa le wena o ka ya teng fa o na le mathata kwa lwapeng?
- 4 A go tlwaelesegile gore banna ba ba nang le basadi, ba boe ba nne le dinyatsi mo motseng wa gago?

Botsolotsa:

- Batho ba bangwe mo tikologong ya gago ba leba jang banna ba le dinyatsi tsa bone?
- O akanya jang ka basadi ba e leng dinyatsi ba?

b

MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 O bua le mang fa o bona diphetogo mo mmeleng wa gago?
- Botsolotsa:**
 - A o bua le batsadi ba gago? Fa go ntse jalo, ka go reng? Fa go sa nna jalo, ka go reng?
- 2 A o akanya eng ka go boTjedza a le mo bokapelong le mongwe wa dingwaga tse di lekanang le tsa gagwe, le Bretts gape nako e le nngwe?

Botsolotsa:

- Tjedza o itsenya mo diphatseng dife?
 - Ke eng a ka amogela Bretts gape a ntse a ratana le Fana?
 - A o akanya gore o ratana le Bretts ka gore o mo rekela diyunitsi, biri le motsoko?
- 3 Lucretia o kopa Blackjack gore a seka a dirisa khondomo. Ke ka go reng basadi ba ka kopa gore go tlhakanelwe dikobo/robalanwe go sa dirisiwe khondomo?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Ke ditsela dife tsa go laya bana?

Botsolotsa:

- A o akanya gore go itaya bana ke tsela e e maleba ya go ba otlhaya?
- A tsela e ke kgokgontsho?

- 2 A bana ba gago ba go botsa dipotso mabapi le diphetogo tse di diragalang mo mebeleng ya bone?

Botsolotsa:

- Fa go ntse jalo (e bile o sosologile go abelana) ke dife dipotso dingwe tse o di boditsweng, e bile, o ne wa araba jang?
- A o ne o sosologile?
- Fa go sa nna jalo, a o ne o simolodisitse puisano? Ka go reng? Fa o ne o sa e simolodisa, ka go reng?

- 3 A o akanya gore o ka kgona go araba dipotso tsotlhe tsa bana ba gago ka diphetogo tsa mmele kgotsa o ka tlhoka go oketsa kitso? **Botsolotsa o itebagantse le dintlha tse di maleba.**

- 4 A go tlwaelesegile gore bagolo ba seka ba dirisa dikhondomo ka lebaka la gore ga ba rurifatse gore a ba itse go di dirisa sentle?

Botsolotsa:

- Ke eng se se ka dirwang gore bagolo ba tlwaele go dirisa dikhondomo?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o lemoga diphetogo mo mmeleng wa gago, bua le batsadi ba gago kgotsa mongwe yo o mo tshephang go botsolotsa ka se se diragalang le gore o solofele eng.
- b** Botsalano jwa tlhakanelo dikobo/thobalano le batho ba ba tona bo ka go tlwaetsa dilo tse wena o sa kgoneng go di ithekela. Mo tsamaong ya nako se se ka go kgoreletsa go fitlhelela maikaelelo a gago.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa bana ba gago ba bua le wena ka diphetogo tse ba di bonang mo mmeleng wa bone, ba reetse, o seka wa ba tshega le fa e le go ba tenegela. Tlhalosa se se diragalang o sa ba nyenyafatse. Fa ngwana wa gago a sa botse, simolodisa puisano.
- B** Go bua le ngwana go na le go mo itaya/mmetse, go tlaa lo atamelanya. Mme e ka nna tsela e e nang le maduo a mantle ya go fetola boitshwaro go nna jo bo batlegang.
- B** Nna sekao se sentle, go nna le nyatsi ke go nna sekao se se sa siamang. Lucretia ke nyatsi ya ga Blackjack, mmeTiro o itse se. Mo isagongTiro o tlile go akanya gore go siame go nna le bakapelo ba feta bongwe ka nako e le nngwe.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Kwa sekolong sa Mosenene se se golwane, **Mma Mogapisi** o ile go bona mogokgo **Rre Tlou** mabapi le kgang e e tsentseng tsebetsebe ya thobalano ya bana ba sekolo. Mma Mogapisi o bolelela mogokgo fa a lapolisitswe ke go leba fela bana ba dirisiwa botlhaswa. O bolelela mogokgo fa a itse batho ba ba neng ba le mo dithobalanong tse.

Fa se se diragala, **Letty** o ile go bona Mmaboipelego gore ba bue ka thulaganyo e e tla a nnang teng ka a boela sekolong. Mmaboipelego o gakolola Letty gore gongwe ke nako ya gore ba bue le ba masika a bone ene le bomonnawe, gore ba ba fe boroko ka rraabone a paletswe ke go ba tlhokomela nako e yotlhe.

Meshack o tsile thari mo lwapeng, mme e bile o lebetse nako ya ga **Amantle** ya molemo. Mme Amantle a mo wetsa dibete ka go mmolelela fa a nole melemo ka nako, o mmolelela gore o itse gore fa dikgang di tsena, ke nako ya molemo. Meshack o itsese ngwana wa gagwe fa a le motlotlo ka ene, e bile gore ga a kake a tlhola a fosa nako ya gagwe ya melemo. Ka nako eo, Amantle o gakolola rraagwe fa melemo ya gagwe e fela mo go rayang gore nako ya gore a ye go e tsaya kwa sepateleng e gaufi.

Morutabana **Bretts** o na le **Tjedza** ba bua ka fa Tjedza a ka emisang go ratana ga gagwe le Fana.

Bretts o pateletsa Tjedza go leletsa **Fana** a mmolelele fa go fedile. Tjedza o itsese Bretts fa

a sena madi a go ka leletsa Fana mo mogaleng wa gagwe.

Bretts o fa Tjedza lesome gore a leletse Fana go fedisa lerato

la bone. Tjedza o felela a ineela a bo a leletsa Fana mme Fana

ga a dumele sepe se Tjedza a se mmolelelang. Tjedza o leka ka

bojotlhe go itsese Fana fa go fedile a bo a tima puisano ya bone

ya mogala. Mme Fana o leletsa Tjedza a mo itsese fa e le ene a

mo kopileng lerato mme e le ene a tla le emisang.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi*

Bretts le Tjedza

*Go nwa di-ARV sentle le go
bega/bolela seemo sa HIV*

Amantle le Meshack

*Puisano fa gare ga motsadi/
mogolo le ngwana*

Amantle le Meshack

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*

Tjedza, Bretts le Fana

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*

Letty le bomonnawe

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Mma Mogapisi o ile go bonela eng mogokgo Rre Tlou?
- 2 Ke eng Meshack a futsafaditswe ke go tla thari mo lwapeng?
- 3 Bretts o kopile Tjedza go dira eng? Ke eng a kopile se? Ke eng Tjedza a mo reetsa?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke dife dikitsiso kgotsa dikgang tse batho ba motse wa gago ba ka tshabang go di ntsha?
- 2 Bana ba motse wa gago ba dira jang fa ba sena motsadi kgotsa motlhokomedi yo o ba tlhokomelang? Ba leba kwa go mang?
- 3 A go na le basetsanyana ba ba kana ka Tjedza ba ba nang le bakapelo ba ba ntsi, ba bangwe e bile ba ba feta ka dingwaga?

b MO BOTSHelong JWA GAGO:
Dipotso tsa banana

- 1 Fa o lebile, a o ka bolelela morutabana, motsadi, kgotsa mongwe yo mo tona mo go wena fa o kile wa bona tsala ya gago e dira sengwe se se maswe?
- 2 Fa o ka bo o se mo tlhokomelong ya batsadi ba gago, o ne o ka batla tlhokomelo ko go mang, ka go reng?
- 3 Fa o lebile, ngwana o tshwanetse gore a nne le dingwaga tse kae gore a tshephiwe go ka itshiela melemo ya gagwe?
- 4 Ke a fe mabaka a a ka feletsang a go gwetlhile go ka ratana le motho yo mo tona mo go wena?

Botsolotsa:

- Ke dife dikgoreletsi tse di ka go diragalelang mo loratong lo?

B MO BOTSHelong JWA GAGO:
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A o ka itsese ba molao fa o kile wa bona tsala ya gago e dira sengwe se se phoso?

Botsolotsa:

- Ke eng se se ka go rotloetsang kgotsa sa go kganela?

- 2 Fa o lebile, ngwana o tshwanetse go nna le dingwaga tse kae gore a tshephiwe go ka itshiela melemo ya gagwe?

Botsolotsa:

- Ke eng se motsadi a ka se dirang go thusa ngwana go ka laola go tsaya melemo ya gagwe sentle ka fa ditaelong?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o na le bothata ko lwapeng kgotsa mo botshelong, o tshwanetse go nna o kopa thuso. Go na le bommaboipelego, baoki le barutabana ba ba ka go thusang gore o seka wa sotlega o le nosi.
- b** Go nna le bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe, e bile bangwe ba go feta ka dingwaga, go oketsa diphatsa tsa go ka tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano jaaka HIV. Gape o ka oketsa le diphatsa tsa go ka dirisiwa botlhaswa mo mmeleng, le go sotliwa mowa.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa o na le ngwana kwa lwapeng mme o sa kgone go araba dipotso tsa gagwe, kopa thuso mo go ba bongaka kgotsa bommaboipelego, gore ba go thuse.
- B** Se nne mmogedi, o na le boikarabelo o le motsadi go ka itsese puso ka kgokgontsho epe. Fa o bona mogolo o mongwe a leka go tsietsa, a kgokgontsha kgotsa a leka go dirisa ngwana, itsese ba ba tshwanetseng ka tiragalo e gore e eme.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Basha o tlile ko go morutabana **Kumbulani**, a tla go bolela ka fa basetsana bangwe ba mo kgokgontshitseng ka teng. O tswela gape a mo tlhalosetsa ka mongwe wa bone yo a neng a ntse mo seropeng sa gagwe, mme bangwe ba mo tshega ka a ne a na le 'mathatanyana'. Ka se morutabana a dumela fa a tla a bua le bana botlhe mo mophatong wa gagwe gore ba emise boitshwaro jwa go nna jalo. O tswela a gakolola Basha gore a nne le maatla a go bolelela balekane ba gagwe fa a sa rate sengwe se ba se mo dirang. Fa morutabana Kumbulani a ntse a botsolotsa a fitlhela e le gore mathata a ga Basha ke gore o ne a tsogelwa fa pele ga bana ba bangwe mme ba mo tshega.

Meshack o tsile go tlhola tsala ya gagwe **Blackjack** mme o fitlhela a sa tsoga. Blackjack o mo tlhalosetsa gore go nna botlhoko fa a leka go tlhapologa ko ntlwaneng ya boithomelo. O mo tlhalosetsa gore go tlhota mo a neng a go dira fa Meshack a tsena e ne e le gore o tswa go ithoma. Meshack o gakolola Blackjack go tlhola ba bongaka, mme e bile gore a tsamaye le mokapelo wa gagwe gore fa e le gore ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano ba kgone go bona thuso. Blackjack o fetola seo a ganela gore ga se bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano.

Abigail le **Kopano** ba itumeletse go bonana ko kerekeng fa e sale rraagwe Abigail a koba Kopano ko ga bone. Abigail o mo tlhalosetsa fa a ne tshwenyegile gore Kopano o a mo iphitlhela fa e sale tiragalo ya ko ga bone. Kopano o mo solofetsa gore a ka seke a dire jalo. Abigail o kopa boitshwarelo ka boitshwaro jwa ga rraagwe. O tswela a tlhalosetsa Kopano gore rraagwe o bogale, mme e bile se a se dirileng ga se a mo hakgamatsa gotlhelele. Kopano o botsa Abigail gore a rraagwe o kile a bua sepe ka kgang ya teng, mme a mo tlhalosetsa fa rraagwe a santse a tenegile.

Tjedza o tsena mo lwapeng o fitlhela **Fana** a mo emetse mo kgorwaneng ya jarata. O leka go gakolola Fana gore go ratana ga bone go fedile, mme Fana o gana go dumela e bile o mo pateletsa go palama koloi, a tlhalosa gore o tsile go mo tsaya.

MAIN EPISODE THEMES & CHARACTERS MODELING THEM

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Basha le baithutimmogo

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Blackjack, Lucretia le Puleng

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Fana le Tjedza

Botsala jwa mosimane le mosetsana (go sena tlhakanelo dikobo/thobalano)

Abigail le Kopano

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Abigail le Themba
Kumbulani le Basha

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng Basha a kgopisegile?
- 2 Rre Kumbulani o akanya go thusa Basha jang?
- 3 Ke eng Meshack a belaela fa Blackjack a na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 4 Abigail o ikopa maitshwarelo ka a tlabasisitse ditlhong ke boitshwaro jwa ga rraagwe. Fa o lebile, ke eng rraagwe Abigail a le bogale mo baneng ba gagwe ba basetsana?

Botsolotsa:

- A o akanya fa a le bogale jalo mo go kgaityadiabone?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 A go na le batho ba ba tshwanang le Blackjack mo motseng wa gago ba ba akanyang gore ga ba kake ba tsenwa ke malwetse a tlhakanelo

- dikobo/thobalano le fa ba sa ikgaphe mo boitshwarong jo bo makgaphila?
- 2 A batho ba motse wa gago ba amogela mogopolo wa gore go dirisa khondomo dinako tsotlhe go ka thibela malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, le mo bakapelong ba nako yotlhe tota?
 - 3 Basha o kgeriswa ke balekane ba gagwe ka gore o gana go tlhakanela dikobo/robalana le go nwa majalwa jaaka bone. A go na le ope mo motseng wa gago yo a etle a leke go dira se?

Botsolotsa:

- A Basha a ineele mme a golagane le bone gore ba emise go mo tshwenya?

b MO BOTSHelong JWA GAGO:
Dipotso tsa banana

- 1 O ka ikutlwa jang fa o ka bo o le mo seemong sa ga Basha? O ka tsaya jang seemo se?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa go ka diragala gore o nne le go fisega kgotsa wa nna le matute a a tswang mo dikarolong tsa gago tsa mmele tsa tlhakanelo dikobo/thobalano kopa thuso go ba bongaka, o netefatse le gore mokapelo wa gago o ikopanya le bone.
- b** Fa balekane ba gago kwa sekelelong ba go kgokgontsha, bua le morutabana yo o kgonang go mo phuthologela, gantsi morutabana wa gago wa setlhophla, kgotsa morutabana wa dikgakololo, kgothatso le tshidilo maikutlo.
- b** Go nna le tsala ya bong jo bo sa tshwaneng le ja gago le sa tlhakanele dikobo/robalane go a imela; batsadi ba ka nna ba seke ba le dumela, ka fa ditsala di tla a le rumola, mme fela le tla a ikgaphe mo malwetseng a tlhakanelo dikobo/thobalano le go ima.

- 2 O ka kgonang go phuthologa wa kopa thuso mo morutabaneng wa gago ka se se go diragaletseng? Ko ntleng ga ene, ke mang gape yo o ka kgonang go kopa thuso mo go ene?
- 3 A go a tle go nne le nako e o akanyang gore batsadi ba gago ga ba dumele se o se buang – gongwe ba sa tshephe gore ga o thakanele dikobo/robalane? Fa go ntse jalo, o tsaya jang seemo sa teng?

B MO BOTSHelong JWA GAGO:
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Ke mang yo eletsang ngwana wa gago a ka mo kopa thuso kgotsa dikgakololo mabapi le diphetogo tsa mmele, tlhakanelo dikobo/thobalano, HIV/AIDS le tse dingwe fela jalo?

Botsolotsa:

- Fa batsadi ba re bone, botsa gore mang gape.
 - Ke eng o tlhophile motho/batho bao?
- 2 Fa monana a ne a ka tla mo go wena a botsa ka diphetogo tse di mo diragalelang, a o sosologa go mo tlhalosetsa gore go direga eng mo go ene? O tlhoka go okelediwa botsipa bofe le kitso efe gore o sosologe, le gore, o ka tsaya kae kitso e?

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa go ka diragala gore o nne le go fisega kgotsa wa nna le matute a tswang mo dikarolong tsa gago tsa mmele tsa tlhakanelo dikobo/thobalano kopa thuso go ba bongaka, o netefatse le gore mokapelo wa gago o ikopanya le bone.
- B** Se tshege ngwana kgotsa o mo galefela fa a go boletse ka mathata mangwe a a ka tswang a na le one, mo akgole o bo o leka ka bojotlhe jwa gago go ka mo thusa.
- B** Rutang bana ka diphetogo tsa mebele ya bone tse ba tshwanetseng go di solofela fa ba goroga mo seemong sa go gola sa maaloso.
- B** Bua le bana bag ago ka tsela e e ka ba dirang gore ba sosologe go bua le wena. Sekai, fa ngwana a dirile sengwe se se go kgopisang, mmolelele gore se go kgopisitse o wetse makgwago, e bile o mo fe sebaka sa go itlhalosa kgotsa go bua se a se akantseng.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Meshack o tsile go bona morutabana wa ga **Amantle** go bua ka dithuto tsa gagwe. O mo tlhalosetsa fa a tshwanetse go mmaya leitho thata mo dithutong tsa gagwe. Morutabana o mo fetola ka go mmolelela fa sengwe le sengwe se tsamaya fela sentle. Meshack o itumelela seo le fa a itse gore morutabana ga itse seemo sa botsogo sa ga Amantle. Morutabana o mo gakolola gore a nne a mo itsese fa Amantle a tlhokega ko kokelong go sale nako gore a itse.

Basha le mmaagwe, **Sethunya**, ba tlotla ka tlhakanelo dikobo/thobalano le ditoro tsa go rokotsa maikutlo. Fa a mmotsa gore a o santse a e tle a nne le tsone, Basha ka go tlhabiwa ke ditlhong o gakolola mmaagwe gore o rile ga di tle malatsi otlhe. Basha o tlotlela mmaagwe gore o utlwile go twe fa motho a sa tlhakanele dikobo/robalane madi a gagwe a ema go tsamaya mo ditshikeng. Sethunya o e tlhatswa ka go mmolelela fa go na le magatwe a ma ntsi mabapi le tlhakanelo dikobo/thobalano, mme a seka a nna a dumela sengwe le sengwe se ditsala di se buang. O mo gakolola gore a nne a mmotsa kgotsa a botse morutabana wa gagwe go netefatsa tse a di utlwang gore a kgone go tsaya ditshwetso tse di nonofileng.

Fa ko Mosenene morutabana **Kumbulani** a rutuntsha ngwana wa sekolo ka tsa dikgakololo, kgothatso le tshidilo maikutlo. Ngwana wa sekolo o ne a tsile ka maikaelelo a go itsese Kumbulani fa a ne a ratana le morutabana mongwe mme o felela a sa bue sepe.

Kwa kgwebong ya go tlhatswa dikoloi ya ga **Blackjack**, Rre **Bretts** o ile go tlhatswa koloi ya gagwe. O tlotlela **Tiro** gore o boelane le **Tjedza** mme **Fana** o mo tsenya dingalo. Tiro o tsaya sebaka se go supa boikanyego jwa gagwe ka go solofetsa Bretts gore o tla a mekamekana le Fana, kgotsa mathata ape a Bretts a ka kopanang nao.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi*

Bretts le Tjedza

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*

Basha le Sethunya

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*

Bretts le Tiro

*Motlhokomedi yo o nang le
seabe kwa sekoleng*

Meshack

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Meshack o itumeletse maiteko a morutabana wa ga Amantle, Ka go reng?
- 2 Mosetsanyana wa sekolo o boile gaufi le go bolelela Kumbulani ka go ratana le morutabana. O feletse a mmolelela eng? Fa o bona, ke eng a sa mmolelela ka go ratana le morutabana?
- 3 Ke eng se se dirang gore Bretts a itlhaganele go ntsha Fana mo go rataneng ga gagwe le Tjedza?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go na le bana ba masiela/dikhutsana le ba ba sa sireletsegang ba le ba ntsi mo metsaneng ya rona. Fa o bona, a ba a amogelwa e bile ba engwa nokeng mo dikolong?
- 2 Mo motshamekong, Basha le mmaagwe, Sethunya, ba bua ka 'magatwe' a tlhakanelo dikobo/thobalano. Go na le magatwe afe a batho ba motse wa gago ba a dumelang?

Botsolotsa:

- *Magatwe' ao, a ama jang ka fa batho ba itshwarang le ka fa ba dirang dilo ka teng?*

- 3 A banana ba motse wa gago ba bua ka tshosologo le bagolo ka mathata a ba ka tswang ba na le one? Fa go ntse jalo, ka go reng, kgotsa fa go sa nna jalo, ka go reng?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 Baithuti ba bangwe ko sekolong sa gago ba tsaya jang bana ba masiela ba ba beileng mo go goromente go ba tswa thuso?
- 2 A o kgonang go bua le batsadi ba gago ka tlhakanelo dikobo/thobalano o phuthologile?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompieno.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Mmele wa gago o nna le diphetogo tse di ntsi. Fa o na le dipotso dipe mabapi le diphetogo tse, kgotsa tsa tlhakanelo dikobo/thobalano, bua le mongwe yo mo golwane yo o mo tshephang. Go bua le balekane go ka nna ga go phadimosa ka gore go na le 'magatwe' a mantsi ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano.
- b** Se nne mmogedi fela. Fa go na le mogolo mongwe yo o dirisang balekane ba gago botlhaswa, bolelela mogolwane yo o mo tshephang gore motho yo a emisiwe.
- b** Fa o tlhakanela dikobo/robalana le morutabana kgotsa mogolwane mongwe mme o tshaba go bolelela ba sekolo, bolelela mogolwane mongwe yo o mo tshephang gore ene a kgone go bua le ba ba lebaneng.

Botsolotsa:

- *Fa go ntse jalo, ka go reng, fa go sa nna jalo, ka go reng?*
- *Ke eng ka tlhakanelo dikobo/thobalano se o kgonang go bua ka sone o phuthologile?*

- 3 Fa o ka bo o ne o diragaletswe ke se se diragaletseng ngwana o neng a tile go bona morutabana Kumbulani, a o ka bo o buile nnete? Fa go le jalo, ka goreng, fa o ka seke, ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 A o tseega sentle o bua le ngwana wa gago ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- *Fa go ntse jalo, ka go reng? fa go sa nna jalo, ka go reng?*
- *Ke eng se o phuthologileng go se bua?*

- 2 O dira jang o le motsadi go netefatsa gore ngwana wa gago ga a dumele 'magatwe' a tlhakanelo dikobo/thobalano?

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Tsaya nako go itse barutabana ba ngwana wa gago. Ba ka go tsibosa ka dilo tse di ka go thusang go ema ngwana wa gago nokeng gore a tswelele mo sekolong. E bile ba ka thusa go mo tshegetsatsa fa a tlhoka kemo nokeng ko sekolong.
- B** Bana ba gago ba ba golang ba na le diphetogo mo mmeleng wa bone. Bua le bone ka diphetogo tse le maikutlo a bone a ba sa a tlwaelang gore ba seka ba nna le letshogo, le gore ba nne le dithuto tse di nnete.
- B** Dira gore go nne le tikologo e e phuthologileng le e e sireletsegileng gore bana ba gago ba kgone go bua le wena ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano.
- B** Itse tsotlhe ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano gore o kgone go tlhatswa 'magatwe' ape a bana ba gago ba ka a utlwang ka balekane ba bone.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Mo maitseboeng rraagwe **Letty**, o tshwarwa ke moagisanyi **Mma Lorato**, a leka go utswa dijo tsa bana. O leka go mo emisa mme rraagwe Letty o itira yo o sa tweng sepe. O ema fela Mma Lorato a sena go mo tshosetsa a re o tla a leletsa mapodise. O leka ka bojotlhe go bolelela Mma Lorato fa a romilwe ke bana go tla go tsaya dijo, mme Mma Lorato ga a dumele, o tswelela a mmolelela gore fa a sa buse dijo o tsile go bitsa mapodise.

Meshack o buile gape go tla go tlhola tsala ya gagwe **Blackjack**, mme o fitlhela ba sa ikgabetsa le **Lucretia**. Lucretia o ema ka fa morago ga letsela le le kgaoganyang ntlo gore a apare sentle. Fa a fetsa o ba feta fela ba sa solofela a sa bue sepe. Morago ga moo Meshack o tswelela a gakolola tsala ya gagwe ka botlhokwa jwa gore Lucretia a e go bona ba bongaka ka o ka tswa a na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano le ene. Blackjack o kgaphela mogopolo wa ga Meshack ko thoko, a re fa go na mathata e bile a seka a itshwenya.

Mmaboipelego o tsisitse **Letty** sekolong gore a tle go ikwadisa gape. O tswelela a tlhalosetsa morutabana **Kumbulani** gore ba thusitse Letty le bomonnawe ka mathata a ko lwapeng gore ba kgone go tsena sekolo. Se se itumedisa Kumbulani go bo Letty a bone thuso e e tshwanetseng mo go bo Mmaboipelego. Rre Kumbulani o tswelela a tlhalosetsa Mmaboipelego ka letshwenyego la gagwe mo baneng ba sekolo, le gore go a mo ja gore ga a kgona go thusa Letty nako e santse e le teng. Go tsweng foo a ikana fa a tla a tlhokomela Letty le bana ba bangwe ba ba tlhokang thuso ya gagwe. Mmaboipelego o kgothatsa Kumbulani go dira ka natla go thusa Letty gore a tshware ba bangwe mo dithutong.

Fa ntse sekolo se ntse se tswelletse kwa Mosenene, **Tjedza** le **Tiro** ba ngwegetse ko morago ga sekolo go ya go goga motsoko mo sephiring. Tjedza o tlotlela Tiro gore **Fana** o leka go mo senyeletsa le **Bretts** ka go gana ba kgaogana. O bolelela Tiro gore o bona Bretts fela mme e bile ga a bate Fana. Tiro o rotloetsa Tjedza gore ene a fe Bretts lerato le le mo siametseng, a bile a netefatsa fa a tla a bona gore o dira jang ka Fana.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*
Letty le bomonnawe

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*
Tjedza le Tiro

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*
Tjedza, Fana le Bretts
Blackjack le Lucretia

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Mme wa mmaboipelego o tlhalosa ka fa ba kgonneng go thusa Letty le bomonnawe ka teng, ke dife ditselana tse a di umakang a re ba di dirile?
- 2 Ke eng Meshack a gatelela gore Lucretia le ene a tlhatlhobe malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 3 Tiro a re o tla a direla Tjedza eng, le gone ka go reng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go na le barutabana ba ba tshwanang le Kumbulani ba ba kgathalang ka bana ba ba rutang mo motseng wa gago?

- 2 A go na le batho ba ba tshwanang le rraagwe Letty mo motseng wa gago. Go dirwang ka bone fa e le gore ba teng?
- 3 Mo motseng wa gago, a borre ba a tle ba bolelele bakapelo ba bone fa ba na le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, kgotsa ba itidimalela fela jaaka Blackjack?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa banana

- 1 A o itse mongwe yo o tshwanang le Mma Lorato mo motseng wa gago yo o ka go thusang fa o tlhoka thuso? Fa a seo o kopa thuso/kgothatso kae?
- 2 Fa o ka bo o le mo seemong sa ga Blackjack, a o ne o ka tsaya kgakololo ya tsala ya gago wa ya go itlhatlhobela malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- *Ke eng se se ka go emisang go itlhatlhoba?*
 - *A o ka bolelela mokapelo wa gago gore le ene a itlhatlhobe?*
- 3 Tjedza o ratana le banna ba le babedi. Fa e ne e le tsala ya gago, o ne o ka mo raya o reng? Ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O ka dira eng fa o ka fitlhela mongwe a utswa mophako wa bana?
- 2 O ka re rraagwe Letty ke motho yo ntseng jang o le motsadi? Fa o lebile bana ba gago le ka fa le tshedisanang ka teng go go dira gore o ikutlwe jang ka se rraagwe Letty a se dirang?
- 3 Fa o ka bo o le mo seemong sa ga Blackjack, a o ne o ka tsaya kgakololo ya tsala ya gago wa ya go itlhatlhobela malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- *Ke eng se se ka go emisang go itlhatlhoba?*
- *A o ka bolelela mokapelo wa gago gore le ene a itlhatlhobe?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o tsenwe ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, netefatsa gore mokapelo wa gago a alafiwe gore le seka la bo tshelana gape.
- b** Fa o na le dipelaelo tsa gore tsala ya gago e na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, mo kgothatse go bona ba bongaka.
- b** Fa gongwe ditsala tse o di tshephang di ka go gogela mo thaelong. Kopa thuso mo batsading kgotsa mogolo mongwe yo o mo tshephang, jaaka morutabana.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa o tsenwe ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, netefatsa gore mokapelo wa gago o a alafiwa gore le seka la bo tshelana gape.
- B** Fa o na le dipelaelo tsa gore tsala ya gago e na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, mo kgothatse go bona ba bongaka.
- B** Ela tlhoko bana ba ba ka tswang ba kgokgontshiwa, mme o dire sengwe go ka thusa.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Themba o ile go buisana le moruti ko kerekeng ka boitshwaro jwa ga **Abigail**. O bolelela moruti matshwenyego a gagwe ka Abigail. O mmolelela gape le ka ntwaga ya ga Abigail le **Tjedza**. Moruti o amogela matshwenyego a gagwe, mme a mmolelela gore motsadi mongwe le mongwe o na le lerato le tlhokomelo mo baneng ba gagwe. Themba o kaela moruti ka sebopego sa mosimane yo a tlohang a na le Abigail, **Kopano**. Mme moruti o mo tlhalosetsa fa e le mosimane yo o maitseo, le fa go le seo, Themba o bolelela moruti gore o belaela ba ratana le Abigail. Mme moruti o netefatsa gore Kopano ke ngwana yo o siameng.

Fana o isitse Tjedza ko ntlong ya gagwe, go maitseboa. Fana o leka go tlotla nae mme o mo araba a sena kgatlhego ka dikarabo tse di khutshwane. Fana o ikutlwa go tlhakanela dikobo/thobalano, mme e bile o batla gore Tjedza a dumele seo. Fana o gakolola Tjedza gore madi a a mo a fileng e ne e se a mahala, mme e bile Tjedza o tshwanetse gore a mo duele ka go tlhakanela dikobo/robalana le ene. Fa Tjedza a mmotsa gore a o tshwere dikhondomo, Fana o mmolelela fa di sa tlhokafale. Tjedza o leka go gana go tlhakanela dikobo/robalana, mme Fana o mo tshosetsa ka go bolela ko sekolong gore Tjedza o ratana le morutabana **Bretts** fa a gana.

Sethunya le **Stanley** ba iketlile ba ja dikgang mo kamoreng ya ga Sethunya. Stanley o lemogile fa **Basha** a godile e bile le lentswe la gagwe le dule kodu. Sethunya o mo tlotlela ka toro ya ga Basha e e mo rokoditseng maikutlo. O akgola Sethunya gore a bo a kgonne go ka tlhalosetsa

Basha ka se se diragetseng, le se se mo diragalelang. Mme Sethunya o tlhalosa fa a beile mo go ene gore a tle a tlhalosetse Basha ka diphetogo tse dingwe tse di santseng di tla a mo diragalela.

Mo go kopaneng ga ga **Letty** le **Mma Lorato**, moagisanyi yo o bolelela Letty ka fa a fitlhetseng rraabone a leka go utswa mophako wa bana ka teng. Letty o leboga Mma Lorato, mme o supa kutlo botlhoko gore rraagwe o ntse o tshwana fela le fa a kile a tshwarwa ke mapodise. Le go ntse jalo, Mma Lorato o supa boitumelo gore Letty o boetse sekolong.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bokapelo jo bo nang le
kgokgontsho*

Fana le Tjedza

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano e e ikaegileng
ka go fa le go fiwa sengwe/
dimphe*

Fana le Tjedza

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le mogolo/motsadi
Sethunya le Stanley
(Go ama Basha)*

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*
Letty

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Ke eng Themba a tshwenyegile thata ka morwadie Abigail?
- 2 Ke eng se se diragetseng magareng ga ga Fana le Tjedza?

Botsolotsa:

- Tjedza o leka go dira eng?
- Fa o lebile, Tjedza o tlile go dirang morago ga go tshosetsa ga ga Fana?

- 3 Ke eng Sethunya a beile mo go Stanley go thusa Basha ka dikgang tsa go gola ga gagwe?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A go tlwaelesegile mo motseng wa gago gore monna a batle tlhakanelo dikobo/thobalano go duela madi a a kileng a a fa mosadi kgotsa a rekela mosadi sengwe?

Botsolotsa:

- *A mme tiriso ya khondomo e ka dumalanwa mo seemong sa go nna jalo?*

- 2 A ke tlwaelesego gore rre a bue le mosimane ka diphetogo tsa mmele wa gagwe?

Botsolotsa:

- *A go a letlelesega gore mme a rute morwa wa gagwe?*
- *A monna ene o ka ruta morwadie wa gagwe?*

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:

B Dipotso tsa banana

- 1 Tjedza o mo seemong se se thata. O ne o ka dira eng fa o ne o le mo seemong se se tshwanang se a leng mo go sone?
- 2 A o akanya gore go maleba go bo Fana a batla go tlhakanela dikobo/robalana le Tjedza?

Botsolotsa:

- *Ke eng o rialo?*
- *Why was it a challenge?*

- 3 A o ka tlhakanela dikobo/robalana gore o fiwe madi kgotsa dimphonyana?

Botsolotsa:

- *Why do you say so?*

- 4 Would you expect to give or get sex in return for money or gifts?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Fa o ka fitlhela gore ngwana wa gago o mo seemong se se tshwanang le sa gaTjedza, o ka dira eng?
- 2 O akanya gore o ka dira eng o le motsadi go lemotsha bana ba gago bodiphatla jwa ditshwetso tseTjedza a di dirileng?
- 3 O le mme, a o phuthologile go ka bua le morwa wa gago ka dikgang tsa go gola le ditoro tse di rokotsang maikutlo?

Botsolotsa:

- *O le rre, a o phuthologile go bua le morwadio ka diphetogo tsa mmele?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go tlhakanela dikobo/robalana le motho fela ka gore o go fa dimpho le madi go kgona go nna diphatla. Motho wa teng o na le kgatelelo mo loratong la lona, e bile o ka go kgokgontsha, le go ka go pateletsa go tlhakanela dikobo/robalana o sa batle. Selo se ke petelelo.

- b** Mo go rataneng, o tshwanetse go netefatsa gore wena le mokapelo wa gago le dirisa khondomo sentle ka nako tsotlhe go thibela malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, HIV, le boimana jo o sa bo batleng.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Leka go tshepha ngwana wa gago ka gore ga se ngwana mongwe le mongwe yo e leng gore o tlhakanela dikobo/robalana le tsala e seng ya bong jwa gagwe. Banana ba kgona go nna le botsala jo bo senang tlhakanelo dikobo/thobalano. Fa o sena bosupi, bua le ngwana wa gago ka matshwenyego a gago.

- B** Nna le kgatlhego mo go se bana ba gago ba se dirang le gore ba tsalana le bo mang.

- B** Tsaya nako ya go bua le bana ba gago ka dilo tsa malatsi otlhe jaaka sekolo, go gola le diphetogo tsa mmele, le ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano.

- B** Go tsaya karolo mo matshelong a bana ba gago go ka tiisa botsala jwa lona, e bile go ka ba ntsha mo diphatleng.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Carol o tshwenyegile gore ga a ise a bone **Tjedza** mo bogaufing. MmeTjedza ene o itumetse thata go mo tlotlela ka botsala jwa gagwe le morutabana wa gagwe **Bretts**. O mmolelela ka fa botsala jwa bone bo godileng ka teng mme e bile go se sepe se se ba tsenang gare. Tjedza o bolelela Carol gore o file Bretts sebaka sa go itshupa gore ke ene ke ene. Carol o batla go itse sengwe le sengwe mme, o tlaselaTjedza ka dipotso tse dintsintsi, mme moo go dira gore Tjedza a mo tshege. Carol o tshwenyegile kaTjedza gore o itsentse mo maratong a kgokgontsho le baratani ba babedi, thata thata o tshogetse gore ga a na go kgona go ikinola mo mathateng a.

Mo tseleng ya go ya gae, **Basha** o bona **Abigail**. Basha o lebogisa Abigail go bo e le mosetsana yo o nang le maikarabelo le botho. Basha o mo fa tlhompho ya gore ga a dire dilo tse di maswe jaaka banana ba bangwe ba dira. Abigail o mmolelela gore e bile o dira seo ka tlhompho ya kereke le lerato mo Modimong. Basha o batla go mmolelela maikutlo a gagwe ka ene, jaanong o leka go itsolopanya. Fa a fetsa o bolelela Abigail gore o a mo rata. Abigail o mmolelela gore ene ga a batle botsalano jo bo nang le tlhakanelo dikobo/thobalano, go raya gore o tla ema go fitlhelela a nna mo tona go ka ratana a bo a nyalwa. Abigail o laletsa Basha go tla kerekeng, gore a tle a ithute go le gontsi.

Fa re boela ko ntlong ya ga **Blackjack**, Blackjack le **Lucretia** ba gaufi le go tlhakanela dikobo/robalana. Ka fa Lucretia a lebang dilo ka teng, Blackjack o tshwara kwa le kwa, mme o ipotsa gore o tshwentswe ke eng. Blackjack o mmotsa gore a mme o tlhoafetse gore a ka tlhakanela dikobo/robalana le ene a sa dirise khondomo. Lucretia o a dumalana, mme e bile o mo gakolola gape gore ba kile ba leka go dirisa khondomo mme gone ga pala. Blackjack ga a tshephe mme e bile o ipotsa gore, a Lucretia ga a tshogela ditlamorago tsa teng. Blackjack o botsa gape gore a o tlhoafetse gore ba ka tswelela mme Lucretia o ntse o a dumalana.

Rre **Kumbulani** o tsile go fa Mogokgo **Tlou** mokwalo wa bokopano jwa gagwe le ngwana wa sekolo ka kgang ya tlhakanelo dikobo/thobalano gareng ga barutabana le bana ba sekolo sa Broadklep. MogokgoTlou o na le kgatlhego e ntsi go itse gore ngwana wa sekolo a reng ka kgang e. Rre Kumbulani o simolola go tlokolola se ngwana a se buile mme mogokgo Tlou ene o bolelela Kumbulani ka fa a tshwenyegang ka teng, fa bana ba diegela go bua bonnete jwa kgang, ka go bo go diya ditlhotlhomiso.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bakapelo ba ba ntsi nako e
le nngwe*

Tjedza, Fana le Bretts
Blackjack le Lucretia

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*

Abigail le Basha

*Go ikgaphe mo
tlhakanelong dikobo/
thobalanong*

Blackjack le Lucretia

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Ke eng Carol a kgathala kaTjedza?
- 2 Basha o kopile gore Abigail a ratane le ene. Abigail o mo raya a reng, ka go reng?
- 3 Ke eng Lucretia a rotloetsa tlhakanelo dikobo/thobalano go sena khondomo?
- 4 MogokgoTlou o tshwentswe ke eng?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go na le bomme ba mo tikologong ya gago ba ba kopang bakapelo ba bone gore ba seka ba dirisa khondomo? Ba direla eng jalo?

Botsolotsa:

- *A go ba dira bakapelo ba ba siameng thata?*
 - *A o akanya gore go supa mowa wa boineelo?*
- 2 Lucretia le Blackjack ba lekile go dirisa khondomo mme go padile. Ke dikitso kgotsa dithuto dife tse baagedi ba gago, o akanyang gore ba a di tlhoka, go netefatsa gore khondomo e ka dirisiwa sentle?
 - 3 Abigail o bolelela Basha gore ditshwetso tse a di tsereng tsa gore a seka a tlhakanela dikobo/robalana, ke ka mabaka a go tlotla kereke le Modimo. A go na le batho ba ba tshwanang le Abigail mo tikologong ya gago?

Botsolotsa:

- *Ke dife dikgwetlho tse dingwe tse ba kopanang le tsone?*

b MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 Ke eng se se ka dirwang go thusa gore banana ba ba tshwanang le wena ba itlhophela gore ba seka ba dirisa dikhondomo le bakapelo ba bone?

Botsolotsa:

- *Ke eng se se ka dirang gore ba fetole mogopolo?*
 - *Ba ka kgothadiwa jang go dira jalo?*
- 2 Abigail o na le boleng jwa boitshwaro jo bo ntseng jang jo bo mo dirang gore a emelane le maikaelelo a gagwe a botshelo?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Batsadi ba ka dira jang go thusa banana go ikgaphe mo tlhakanelong dikobo/thobalanong le bakapelo ba le bantsi?

Botsolotsa:

- *Batsadi ba ka nna jang dikgantshwane tsa malebela mo bananeng?*
 - *Ba ka tlhoka go dira eng?*
 - *Ba tlhoka go tla eng?*
- 2 Ke dikitso kgotsa dithuto dife tse di tlaleletsang tse o di tlhokang go ruta bana ka go dirisa khondomo sentle?

- 3 O ka tlhoka kitso kgotsa kgothatso efe go phuthologa mo go ruteng ngwana wa gago ka go dirisa khondomo sentle?

TSHOBOKO

- 1 What have you learned from this session?
- 2 Think about what you can change in your own life to apply these lessons.
- 3 As you leave, keep in mind these key messages from today's session:

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o akanya go re o ka tswa o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, itlhatlhobe mme o gakolole mokapelo go itlhatlhoba le ene.
- b** Dirisa khondomo sentle nako tsotlhe fa o tlhakanela dikobo/robalana, e seng jalo wena le mokapelo wa gago le tshwanetse go bo le itlhatlhobile e bile le tshephana.
- b** Fa o ka belaela kgotsa o itse mongwe wa molekane wa gago a dirisiwa botlhaswa ka tlhakanelo dikobo/thobalano ke mongwe yo mo tona mo go ene, bolelela mongwe yo mogolwane yo o mo tshephang.
- b** Fa o ise o tle mo seemong sa go ratana, thamalatsa puo ya gago, gore motho a kgone go thaloganya gore o tlhoafetse go le kae.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa o akanya go re o ka tswa o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, itlhatlhobe mme o gakolole mokapelo go itlhatlhoba le ene.
- B** Dirisa khondomo sentle nako tsotlhe fa o tlhakanela dikobo/robalana, e seng jalo wena le mokapelo wa gago le tshwanetse go bo lo itlhatlhobile e bile lo tshephana.
- B** Bulelang bana dipelo. Go ka thusa bana kgotsa banana bangwe fela go buisana le ka sengwe le sengwe le wena. Sekai e ka nna, gongwe ngwana a kgokgontshiwa mo loratong, kgotsa a ratana le batho ba ba tona mo go ene.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Tjedza o etetse kwa ga **Bretts** ka maikhelelo a gore o tsisitse dibuka ko ga gagwe. Bretts o batla gore go lebege e kete o ne a tsisitse dibuka fela. O kopa Tjedza gore a apole diaparo tsa gagwe ka pela gore ba tlhakanele dikobo/robalane ka pela ka go sena nako gore go seka ga nna le pelaelo epe.

Ka fa, **Lucretia** o etetse kwa ga **Blackjack** gore a mo direle mo a sa go solofelang ka go mo apeela dijo tsa maitseboa pele ga a golola ko tirong. Fa a ntse a apeile Tiro o goroga a tagilwe a tswa ko sekolong. Tiro o simolola go bua ka fa a sa bolong go elets a go robala le ene. O bolelela Lucretia gore o tlhola a ba reeditse fa ba tlhakanela dikobo/robalana ene le malomaagwe, mme seo se mo tswisa pelo, mme e bile fa a ka fiwa tshono o ka diragatsa botoka go na le malomaagwe. Go ise go ye gope Tiro o gomagometsa go mo fa 'tladimothwana'. Ka go tenega, Lucretia o mo gasa ka 'mpama'.

Kwa ga **Meshack** mo tshokologong, **Amantle** o goroga a tswa go tshameka le ditsala tsa gagwe, mme o fitlhela rraagwe a apeile selalelo. Ka go nka monate wa dijo tse a di ratang, Amantle o setse a batla go ja. Mme e bile ga a na nako ya go ka emela merogo go butswa. Meshack o mo gakolola gore merogo e botlhokwa thata mo mmeleng wa gagwe go lwantsha 'BadGuy' gape e thusa go aga mmele o o nonofileng. Amantle o a etsaetsega, mme o felela a ya go tlhapa mmele pele ga a ja selalelo.

Kwa ga **Thutego** gone, **Themba** o mo lwapeng o lebeletse ditshwantsho tsa motshikinyego. Mosadi wa gagwe, **Sekgele**, o mo lemotsha gore basetsanyana ba bone ga ba yo mo lwapeng, mme ga go itsege gore ba ile kae. Themba o bolelela mosadi ka matshwenyego a gagwe gore malatsing a, o kare ga ba bone nako ya go nna le bana ba bone. O mo gakolola gape gore go botlhokwa thata go itse gore bana ba bone ba kae, ba na le mang le gore ba ba dirang ka nako tsotlhe. O gatelela gore go borai go re ba tsamaye bosigo ka go ka ba tsenya mo diphatseng. Sekgele o dumalana le ene mme o mo tshepisa gore o tla a bua le bone thata fa ba goroga.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Tjedza le Bretts

Tiriso ya bojalwa/botlhaswa ya bojalwa

Tiro

Go nwa di-ARV sentle le go bega/bolela seemo sa HIV

Amantle

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana

Themba le bana ba gagwe

PUISANO KA MOTSHAMEKO

Y **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

A *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Tjedza o felela a le kwa ntlong ya ga Bretts jang?
- 2 Tiro o batla eng mo go Lucretia?
- 3 Meshack o dira eng gore Amantle a dumele go ja merogo?
- 4 Ke eng Themba a tshwenyegile ka basetsanyana ba gagwe?

Y **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

A *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Mo tikologong ya gago, a go tlwaelesegile gore basetsana ba romiwe ko matlong a banna ba ba tona go ba thusa tsa mo ntlong?

Botsolotsa:

- *Bogolo jang barutabana ba roma bana ko matlong a bone?*

- 2 A go na le bana ba ba ipuelelang le banna ba ba tona go robalana le bone? Ba direla eng jalo?

- 3 Dijo tse di nang le dikotla di botlhokwa fa o tsaya dipilisi tsa di-ARV. Ke dikitso dife, mo motsaneng wa gago, tse batho ba di tlhokang go itlhokomela ka tsa botsogo le go ja sentle fa o na le mogare wa HIV?
- 4 A go tlwaelesegile mo motsaneng wa gago gore batsadi ba nne ba sa itse gore bana ba bone ba kae, mme e bile ba sa itse gore ba na le bo mang fa ba seyo mo lwapeng?

Y MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 A o kile wa romiwa ke morutabana wa gago wa bong jo bo sa tshwaneng go mo isetsa kgotsa go mo tseela sengwe ko ga gagwe?

Botsolotsa:

- *O akanya gore go diphatsa jang go dira jalo?*
- *O ka dira jang go fokotsa diphatsa tsa go nna jalo?*

- 2 Ke eng se se ka dirang gore o tlhakanele dikobo/robalane le motho yo mo tona mo wena?

Botsolotsa:

- *O tla a bo o batla eng?*
- *O solofela eng mo go ene?*

- 3 Fa o ka fitlhela o le mo maratong a kgokgontsho, o ka ya kae? O ka buisana le mang?
- 4 Bojalwa bo dirile goreTiro a bue le Lucretia dilo tse a ka sekeng a di bue le ene a sa nwa. A o kile wa ikotlhaela sengwe o se dirile ka go bo o ne o nole?

A MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Tjedza o tshwengwa ke monna yo ba robalanang mmogo, mme go na le kgonagalo ya gore a seka a lemoga seo. O ka dira jang gore bana ba gago ba tsibogele kgokgontsho e, go tsaya ditshwetso tse di tshwanetseng go itshireletsa?

- 2 A o akanya gore go botlhokwa go itse ko ngwana wa gago a leng teng ka nako tsotlhe?

Botsolotsa:

- *O ka rurifatsa jang gore o itse ntlha ya go nna jaana?*

- 3 O ka tsenya letsogo, kgotsa wa ruta bana ba gago jang go itseela ditshwetso tse di maleba le fa o seo?
- 4 Bojalwa bo dirile goreTiro a bue dilo tse a ka sekeng a di bue le Lucretia a sa nwa. A o

kile wa ikotlhaela sengwe o se dirile ka go bo o ne o nole bojalwa?

Botsolotsa:

- *O tshwenngwa ke eng fa bana*
- *ba gago ba a nwa bojalwa?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Kenya ka se o ka se fetling mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o ka iphitlhela o le mo botsalanong jo bo nang le kgokgontsho, bolelela mongwe yo o ka mo tshephang kgotsa ba sepodise.
- b** Go nwa bojalwa go ka go raela go dira dilo tse o ka di ikotlhaelang morago. Itshireletse o nne le taolo mo ditshwetsong tse o di tsayang, se nwe bojalwa.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Tlhokomela bana ba gago mme o itse gore ba ko kae ka nako tsotlhe. Itse gore ba dira eng, ba na le mang le gore ba tla a boa leng. Buisana le bana ba gago ka botlhokwa jwa go itse ko ba leng teng ka nako tshotlhe.
- B** Go nwa bojalwa go ka go raela mo dilong tse o ka di ikotlhaelang. Netefatsa go re bana ba gago ba tlhaloganya se, mme o ba thuse go re ba ikgaphe mme e bile ba nne le kelelelo mo ditshwetsong tse ba di tsayang.
- B** Rotloetsa batho ba ba tshelang ka mogare wa HIV go ja dijo tse di nang le dikotla.
- B** Bua le bana ba ba botlana ka go robalana, le ditlamorago tsa teng, gore ba kgone go nna le puisano e e lolameng le balekane ba bone, fa ba bua ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Abigail o kopana le **Tiro** mo tseleng a ya gae. Tiro o ntse o batla fela gore ba nne ditsala ba tle ba tlhakanele dikobo/robalane. Abigail o mo gakolola gore o santse a le mo nnye thata go ka tlhakanela dikobo/robalana, mme o tshwanetse go dirisa nako e ntsi mo dilong tse di ka mo tswelang mosola kgotsa a tshwana le **Basha**, yo o nang le tswelelopele le maitemogelo.

Fa go ntse jalo, ko sekolong se se golwane sa Mosenene, **Letty** o na le **Carol** ba bua ka tiro ya bone ya sekolo, mme Letty o mo tlhalosetsa ka fa go leng thata go tshwara fa ba tsamayang teng ka tiro ya sekolo. Carol o mmolelela gore go tla a nna botoka ka o tla a mo adima buka ya gagwe ya tshoboko ya se se rutilweng (notes) go bala fa a sa tlhaloganyeng teng. Carol ko bofelong o mmotsa gore ke eng fa a ne a sa tle sekolong mo lebakeng le le kanakana.

Sethunya o na le **Basha** ba tswa ko kerekeng, mme Sethunya o a mo galaletsa, e bile o batla go itse mabaka a gore ke eng se se mo gwetlhleng gore a ye kerekeng. Sethunya o rotloetsa Basha go ya kerekeng ka nako tshotlhe le gore a tlhoe tsebe thata mo go se se rutiwang ko kerekeng. Basha o bolelela mmaagwe gore ona le tsala ko kerekeng, e bong **Abigail**. Sethunya o kgatlhegela go itse tsala e ntsha ya ga Basha, mme se, se a mo itumedisa gore Basha o bone tsala e e nang le tswelelopele.

Go lebaka **Fana** le **Tjedza** ba ntse ba a nwa bojalwa, ba goga le motsoko, mme ba setse ba latlhegelwa ke kelelelo. Fa Tjedza a tsaya gore o nole thata, jaanong o batla go tsamaya, Fana o gana a tsamaya pele ga ba ka tlhakanela dikobo/robalana, a re fa e le sengwe ba ka tlhakanela dikobo/robalana mo koloing fa e le gore ba a patelesaga. Tjedza o ikuela gore o lapile ene o batla go robala, Fana ene o le supa le le fale, a re le goka! Fana jaanong o simolola go dirisa bokete jwa mmele, a itebatsa mabaka a ga Tjedza, a mo pateletsa go robalana.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Abigail, Tiro le Basha
Tjedza le Fana

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana
Sethunya le Basha

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho
Tjedza le Fana

Masiela/bana ba ba mo legoeleleng
Letty

PUISANO KA MOTSHAMEKO

Y **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

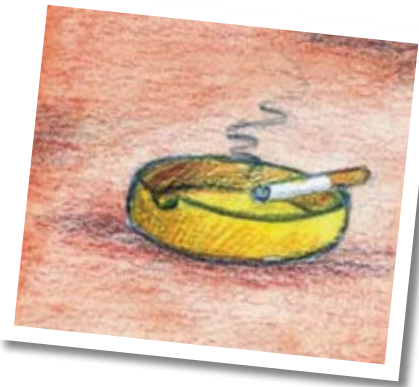
A *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Tiro o batla eng mo go Abigail? Abigail o fetola jang?
- 2 Letty o tshwengwa ke eng?
- 3 Go diragala eng fa gare ga ga Fana le Tjedza?

Y **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

A *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A o akanya gore lenaneo la Masiela/dikhutsana le bana ba ba kgokgontshiwang ba bona thotloetso mo baneng ba bangwe ba sekolo?
- 2 Botshelo jwa ga Tiro bo ka fetoga jang fa a ka reetsa dikgakololo tse Abigail a di mo fang?
- 3 A go na le banana ba ba tshwanang le Abigail ba ba gakololang balekane ba bone mo go siameng?
- 4 A go tlwaelesegile gore bana ba basimane ba pateletse basetsana tlhakanelo dikobo/thobalano?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:
Dipotso tsa banana

- 1 A o rotloetsa phetolo boitshwaro jo bo siameng mo bananeng ka tsela efe wena?
- 2 Motho a tshwana leTjedza o ka dira jang fa a betelwa? O ka dira eng wena?

Botsolotsa:

- A o itse fa petelelo e le molato wa borukhutlhi?
 - A o itse gore go pateletsa motho gore a tlhakanele dikobo/robalane le wena ke molato wa borukhutlhi?
- 3 Tjedza ga a bone gore Fana o a mo kgokgontsha fa go tla mo go tsa tlhakanelo dikobo/thobalano. O ka dira jang gore o seka wa iphitlhela o le mo seemong se se tshwanang le sa gagwe?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:
Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O rotloetsa bana ba gago gore ba iphemele mo kgokgontshong ya marato mo balekaneng ba bone jang?
- 2 A o itse ditlamelo tse di leng teng mo bathong ba ba betelwang gape ba kgokgontshiwa mo go tsa marato?

Botsolotsa:

- A o itse fa tlhakanelo dikobo/thobalano e e patelediwang e le petelelo e bile e le molato wa borukhutlhi?
- 3 O gakolotse bana ba gago go dira jang, fa ba ka tlhagoge ke mathata a go nna jaana?
 - 4 Ke eng gape se o ka se dirang o le motsadi go thusa bana ba gago go iphemela mo semong seTjedza a leng mo go sone?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go botlhokwa go itse maitlamo mme e bile o bo o a tshegetse.
- b** Tlhaloganya gore mo botsalanong jwa tlhakanelo dikobo/thobalano 'NNYAA' o raya 'NNYAA'. Molao ga o letle ope go pateletsa yo mongwe tlhakanelo dikobo/thobalano a sa batle.
- b** Fa mongwe a kile a go pateletsa tlhakanelo dikobo/thobalano o sa batle, mo tshwarise kwa mapodiseng. Go betelela ke molato.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Puisano e e seng bofitlha mo baneng ba gago e thusa go aga botsala jo bo tiileng gape e rotloetsa bana go go bolelela se se ba tshwenyang fa ba na le mathata.
- B** Fa o lemoga boitshwaro jo bo siameng mo ngwaneng, mo rotloetse gore a tsewelele fela jalo.
- B** Fa mongwe a tlhakanetse dikobo/robalane le wena ka go pateletsa, bega se kwa mapodiseng. Petelelo ke molato wa borukhutlhi.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Puleng le bana ba etetse **Blackjack** ka nako tsa maitseboa. Fa go setse go robalwa, **Temana** o gagamadiwa ke gore Blackjack ga a na kgatlhego ya go robalana le ene ntswa bana le lebaka le le lee ba sa bonane. Blackjack o ntsha maipato a gore monwana wa gagwe wa kgonopshwe o botlhoko. Mme Temana ga a kgotsofalele gore Blackjack o ka tswa a le mo maibing a monwana fela, mo go ene, sengwe se teng se Blackjack a se fitlhang. O lemoga gape gore monwana ga o kake wa fetola go tsamaya ga ga Blackjack, ka jaanong o tsamaya a paraletse. Mme o mo gakolola go ya go bona ba bongaka ka gore o belaela a ka tswa a tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano.

Kwa gaabo **Letty**, rraagwe Letty o etile, mme Letty o goroga a fitlhela rraagwe a tshameka le bomonnawe. Ba botsana matsogo ba bo ba tlotla ka bomonnawe ba ba tsenang sekolo sa bana ba ba nnyennyane 'kereche' le go boela sekolo ga ga Letty. Letty o bolelela rraagwe ka dithulaganyo tse di dirilweng tsa go duela ko dikolong tsa bone, mme a bo a mmolelela gape gore o utlwile gore o kile a eta a seyo, mme se se sulafalela rraagwe, se mo tlhabisa ditlhong. Rraagwe Letty o lela ka tlala mme o botsa gore a ga go a apeiwa. Letty o tlhalosa fa dijo di setse di budule mme e bile o bolelela bana gore ba ye go tlhapa diatla ba tle ba je. Ko pheletsong, rraagwe Letty o kopa go fiwa dijo tse dingwe go di ela "mmaabone".

Basha o nosetsa dijjwalo tsa ga mmaagwe fa **Tiro** a goroga a shakgetse e bile a pateletsa Basha gore o mo tseela kgarebe. Ka go tsietsega Basha a sa itse gore Tiro o bua ka eng, o botsa tiro gore bothata ke eng. Tiro o mo araba ka gore, go tsena kereke ga ga Basha ke lengwe la maano a go robalana le **Abigail**. Basha o leka go tlhalosetsa Tiro gore ene o tsala fela le Abigail mme e

bile ga a na dikakanyo dipe fela. Tiro ene o mo tshosetsa ka gore o tla a mo gobatsa fa a ka bo a tswelela a sala Abigail morago.

Fa go ntse jalo **Themba** o ile ko sekolong sa Mosenene mabapi le go lwa ga bana ba gagwe ba basetsana, a bo leina la ga **Bretts** e bong morutabana wa bone le tlhagelela magareng ga bone. Themba o botsa Bretts gore ke eng fa leina la gagwe le ne la tlhagelela fa Abigail a lwa le **Tjedza**. Bretts a ikganetsa gore ga a itse sepe, e bile a ipotsa gore Themba o bua ka eng. Morago ga Themba a sena go tlhalosetsa Bretts gore Abigail le Tjedza ke bo mang, jaanong Bretts o gakologelwa fa a kile a pega Abigail mo koloing ya gagwe, go tswa kwa sekolong go ya lwapeng bosigo pula e na. Bretts o aketsa Themba a re o ne a mo fa bogakolodi. Themba o amogela maaka a ga Bretts ka go mo tlotlomatsa. Fa go tsena ka ko go Tjedza, Bretts o tlhalosa fa a sa itse Tjedza mme e bile a belaela gore ke mongwe wa bana ba sekolo ba ba mo tlotlang fela jaaka batsadi bogolo jang fa ba batla dikgakololo di sele fela. Themba o tlhalosa fa a tshwenyegile thata ka ene Tjedza, Bretts ene o mo solofetsa gore o tla a mo tlhokomela gape o tla a fa Tjedza bogakolodi fa a tshokane a bo tlhoka.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*

Blackjack, Puleng le Lucretia

*Masiela/bana ba ba mo
legoeleleng*

Letty le bomonnawe

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi*

Bretts le Tjedza

*Motlhokomedi yo o nang le
seabe kwa sekoleng*

Themba

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Blackjack ga a na kgatlhego ya go robalana le Puleng. Go bakwa ke eng? O mo fa mabaka afe?
- 2 Go diragala eng ka rraagwe Letty?
- 3 Tiro o tenegeletseng Basha? O mo pateletsa eng?
- 4 Bretts o fetola Themba a reng, fa a botsa ka Abigail le Tjedza?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go tlwaelesegile gore banna ba ba nyetseng ba nne le bakapelo ko ntle ga lenyalo ka gore ga ba kgatlhegele go tlhakanela dikobo/robalana le basadi ba bone?
- 2 O akanya gore batho mo tikologong ya gago ke eng ba na le bakapelo ba ba ntsi?
- 3 A go na le bagolo ba ba dirisang bana ba masiela/dikhutsana botlhaswa mo tikologong ya gago? Ba dira jang?
- 4 Mo tikologong ya gago, ke mang yo go ka dumelwang se a se buang, bana ba sekole kgotsa barutabana, ka go reng?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa banana

- 1 Fa o ne o le mo seemong sa ga Blackjack o ne o ka dira jang?
Botsolotsa:
 - A o ka robalana le mokapelo/mosadi wa gago? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?
 - A o ka mmolelela nnete? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?
- 2 O lebeletse boitshwaro jwa ga rraagwe Letty, o ka ikutlwa jang fa o akanya batsadi ba gago le ka fa lo dirisanang ka teng

B MO BOTSHELONG JWA GAGO:

Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Fa o ne o le mo seemong sa ga Blackjack o ne o ka dira jang?
Botsolotsa:
 - A o ka robalana le mokapelo/mosadi wa gago? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?
 - A o ka mmolelela nnete? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?
- 2 O ka thusa ngwana yo o mo seemong sa ga Letty jang?
- 3 A o na le tshepho ya go dumela bana ba gago kgotsa morutabana? Ka go reng?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go diegela bongaka kgotsa go fitlha pelaelo ya gore o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, ga go kake ga nyelela fela o sa bona thuso. Go baya matshelo a gago le mokapelo wa gago mo diphatseng tsa go tshelana bolwetse gape. Inaakanye ka pela le ba botsogo fa o ka tshokane o lemoga sengwe se se pharologanyo mo bonneng kgotsa bosading jwa gago. Mme o gakolole ba o tlhakanelang dikobo/robalanang le bone go batla thuso ko go ba bongaka.
- b** Fa motho yo mo golwane mo go wena a batla go go dirisa, kopa thuso mo go bommaboipelego kgotsa bagakolodi.
- b** Tlhaloganya gore dinako tse dingwe o ka patelediwa dilo tse o sa di dirang. Itlhaloganye mme o ikitse botoka.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa o itse kgotsa o tlhaloganya gore ke wena motsadi yo o tlhokometseng bana, se itseele dikobo ka dikgoka mo go bone kgotsa wa ba pateletsa go dira sengwe se se sa ba siamelang
- B** Go diegela bongaka kgotsa go fitlha pelaelo ya gore o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, ga go kake ga nyelela fela o sa bona thuso. Go baya matshelo a gago le mokapelo wa gago mo diphatseng tsa go tshelana bolwetse gape. Inaakanye ka pela le ba botsogo fa o ka tshokane o lemoga sengwe se se pharologanyo mo bonneng kgotsa bosading jwa gago. Mme o gakolole ba o tlhakanelang dikobo/robalanang le bone go batla thuso ko go ba bongaka.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Abigail o tsena mo ntlong e a e tlhakanetseng le **Tjedza**, mme o tshoganyetsa Tjedza a tshotse molemo wa bosadi. Tjedza o tshogile o rototse matlho, go supa fa a tshoganyeditswe. Abigail o utlwa monko o o maswe, mme pele ga a botsa Tjedza gore monko ke wa eng, o lemoga gore Tjedza o tshotse molemo wa bosadi, mme o mmotsa gore a ga se one o nkgang. Tjedza ka go lemoga gore o tshwere molemo wa bosadi, o ganetsa gore molemo ke one o nkgang. Abigail o bala gore go kwadilwe eng mo molemong fa godimo, a bo a botsa Tjedza gore pele ga a goroga, o ne a dira eng? Tjedza o bua gore ene o ne a sa dire sepe, mme kwa bofelong Abigail a ntse mmotsolotsa, o lemoga fa Tjedza a ne a ikalafela malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano.

Puleng o patile **Blackjack** go ya kokelong go alafelwa bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. Fa ba ntse ba emetse go tsaya dipilisi, **Temana** o bona pampitshana e Blackjack a tshwanetseng go e fa tsala ya gagwe e a tlhakanetseng dikobo/robalaneng le ene, mme o kopa go e bona. Ka bogale Temana o botsa gore tsala e a ne a robetse le ene ke mang. Blackjack o ganetsa ka go sa bue nnete a re ga go na mosadi yo mongwe gape. Temana o tenega le go feta mme o bolelela Blackjack gore o ntse a sa itseye sentle. La bofelo Blackjack o amogela gore o tsieditse Temana. Blackjack o tswela ka gore o ne a tsaya gore o a iphitlha, e bile ga a itse mme yo a robetseng le ene, ka e ne e le gangwe fela, gape ga a itse le gone gore fa a mmatla o ka mmona kae. O tlhalosa fa monna nako tse dingwe a palelwa ke go itshokela dilo tse dingwe. O tswela ka gore go nna kgakala ga ga Temana ke gone go bakang gore fa a seyo a bo a tsaya gore o ka iphitlha gangwe fela le mongwenyana.

Re boela gape mo ga Blackjack, **Temana** o tsoga mo mosong go fitlhela e le gore go a nka mo kamoreng e ba robetseng mo go yone. Temana o lemoga gore monko o, o tswa mo go **Tiro**, yo o robetseng a tagilwe, a bo a kgwela mo bolaong. Fa a ntse a leka go mo tsosa, o ngongoregela ka fa ba robalang ka teng mo ntlong ya ga rraagwe. Fa a ntse a leka go tsosa Tiro mo borokong,

Tiro o fela pelo, ka go tenega o bolelela Temana gore a lese go mo tshwenya, e bile a mo omanya a re ga a itse gore o ne a tla go batla eng mo ga bone.

Ko sekolong se segolwane sa Mosenene go mo phuthegong ya moso le moso. Mogokgo **Tlou** ke ene a tshwereng phuthego. O tlhalosetsa barutabana le bana ba sekolo ka maduo a diphatlisiso a a tswang ko Broadklep morago ga dithobalano magareng ga bana ba sekolo le barutabana. Mongwe le mongwe o na le keletso ya go utlwa maduo, mme mogokgo Tlou o tsaya nako ya gagwe. Ko bofelong o bua gore ga go na ngwana ope kgotsa morutabana ope mo sekolong sa Mosenene, yo o amanngwang le dikgang tsa thobalano. Go utlwa dikgang tse botlhe ba goeletsa ka boitumelo. Rre Tlou o ba gakolola go ikgapa mo dilong tsa go nna jalo, a bo a rotloetsa bana ba sekolo go seka ba tlhakanela dikobo/robalana. O gakolola barutabana le bana ba sekole gore ba seka ba lebelela fela mme ba lome tsebe batho ba ba maleba fa ba ka utlwa sengwe kgotsa ba na le dikgang tse ba di itseng.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Malwetse a tlhakanelo
dikobo/thobalano*

Tjedza
Blackjack

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*

Blackjack le Puleng

*Bokapelo jo bo nang le
kgokgontsho*

Tiro le Temana

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 Tjedza o dira eng? O direla eng jalo? Mogolowe o mo tsibogela ka go dira eng?
- 2 Mmaagwe Temana ke eng a tenegeletse Blackjack?
- 3 Go diragetse eng kwa ga Blackjack magareng ga ga Tiro le Temana?
- 4 Dipatlisiso tsa kwa ga Goromente di gorogile. Dikgang tsa reng?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A mo tikologong ya gago, a go motlhofo gore bana ba ka bona dithuso tsa bongaka mo malwetseng a tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- Fa go sa kgonege, ba ka dira eng?
- 2 Blackjack o bolelela Temana gore o batla go ipatlela mokapelo yo mongwe yo a tla a nnang a tlhakanela dikobo/robalana le ene, ka ene o nna kgakala thata. A go

tlwaelesegile gore banna ba ba nang le basadi ba ba nnang kgakala le bone gore ba ipatlele bangwe gaufi go tlhakanela dikobo/robalana?

- 3 O akanya gore dipatlisiso tsa ga Goromente ke eng di boile di sena bosupi mo go se?

Botsolotsa:

- Ke eng se se dirileng gore go nne thata go gwetlha tsheko?
- Seemo se, a se ka nna teng mo tikologong ya gago? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Fa o akanyetsa gore o ka tswa o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, o ka dira jang?
- 2 Fa Tjedza e ne e le monnao kgotsa tsala ya gago, o ne o ka dira jang go mo thusa?
- 3 A o akanya gore monna fa a nna kgakala le mokapelo wa gagwe o tshwanetse go ipatlela yo o tlhakanelang dikobo/robalanang le ene gaufi? Ka go reng?

Go bonnete bo kae mo letlhakoreng la mosadi? Ka go reng?

- 4 Tiro o tenegelletse gore Temana le mmaagwe ba etile. A o kile wa diragalelwa ke se, mme se go dira gore o seka wa amogelesega mo ga lona? O ne wa dira jang?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 O ka dira jang go rotloetsa bana ba gago go kopa thuso kgotsa bogakolodi fa ba tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 2 A o akanya gore monna fa a nna kgakala le mokapelo wa gagwe o tshwanetse go ipatlela yo o tlhakanelang dikobo/robalanang le ene gaufi? Ka go reng? Go bonnete jo bo kae mo letlhakoreng la mosadi? Ka go reng?
- 3 Jaaka motsadi, o ikutlwa jang ka maduo a a tswang kwa lekgotleng legolo la tsa dithuto ka kgang ya bana ba sekolo sa Mosenene? O ne o ka fetola jang kgotsa o ne o ka dira eng?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Itlhatlhobe ka nako tshotlhe fa o belalela gore o ka tswa o tsenwe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano.
- b** Tlhaloganya gore, gore badiri ba ba maleba ba tseele mofuta ofe fela wa kgokgontsho kgato, o tshwanetse go bega se o se itseng kgotsa se o se dirilweng.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go tshephagala le ntswa o nna kgakala le mokapelo wa gago go botoka go na le sepe gape, mme fa o ka tshokane wa tlhakanela dikobo/robalana le mongwe, dirisa khondomo dinako tsotlhe.
- B** Fa o belaela gore mokapelo wa gago o ka tswa a tsenwe ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, mo rotloetse go ya go bona ba bongaka go tlathlobiwa.
- B** Bulela pelo sebaka sa go rotloetsa bana go bua ba sa fitlhe sepe dilo tse di ba tshwenyang mo botshelong jaaka kgokgontsho le go tlhakanela dikobo/robalana ga bana le bagolo.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Tjedza o tlasetswe ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano mme jaanong o leka go tla **Bretts** ka ditsela tsotlhe. O a mo lelets a mmolelela maipato a a dirileng gore a seka a tla go mmona.

Mo sebakeng se, ko ntleng ya ga **Blackjack, Puleng, Temana** le le bana ba bangwe ba phutha dilwana tsa bone ba ipaakanyetsa go boela ko Broadklep. Temana o feditse mogopolo ka go kgaosetsa loeto lwa bona fa a sena go lemoga gore Blackjack o tlasetswe ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano jo a bo tsereng mo mokapelong yo o sa itseweng.

Ko sekolong se segolwane sa Mosenene, go lebakanyana **Letty** a ntse a tla sekolong jaanong. **Kumbulani** o mmotsa ka seemo sa ko lwapeng fa e sale a simolola go thusiwa ke bommaboipelego. Letty o mmolelela gore sengwe le sengwe se tsamaya sentle. O mmolelela gape gore rraabone ga a sa tshole a ba tshwenya fa e sale a kgalemelwa ke mapodise. Kumbulani o itumedisiwa ke go utlwa se.

Ko sekolong se segolwane, Mogokgo **Tlou** o lekodisa maloko a phuthego/komiti ya batsadi le barutabana ka maduo a dipatlisiso tsa lephata la thuto ka ga matlhabisa ditlhong a thobalano, mme mo gare ga batho go teng **Themba** le **Meshack**. RreTlou o bolelela mongwe le mongwe gore lephata ga le a bona bosupi bope jo bo golaganyang ope wa baithuti kgotsa barutabana le tiragalo e e diragetseng mo Broadklep ka nako ya dikgaisano tsa metshameko ngwaga tlola.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Motlhokomedi yo o nang le
seabe kwa sekolong*
Themba le Meshack

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*
Blackjack le Puleng

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*
Letty le Kumbulani

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng Tjedza a aketsa morutabana Bretts gore ke eng a sa tla go mmona?
- 2 Ke eng Bretts a belaela gore Tjedza ga a bue nnete?
- 3 Ke eng Puleng a galefetse Blackjack?
- 4 Letty le bomonnawe ba bone jang thuso?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 Fa mongwe wa molekane wa gago a ne a thetswe bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano ke morutabana kgotsa mokapelo yo mogolwane, o ne a ka amogela jang se? O ne a ka dira eng?
- 2 A ka fa Puleng a amogelang mathata a bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano a ga Blackjack go tlwaelesegile mo motseng wa ga lona?

Botsolotsa:

- *Mokapelo o ka amogela jang dikgang tse gape?*

- 3 Bana ba ba tlhokafaletsweng ke batsadi mo motseng wa gago, ba nna le dikgwetlho tse di ntseng jang?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana***

- 1 O ne o ka dira jang fa o ne o kabo o le Tjedza?
- 2 O akanya gore wena kgotsa ba bangwe mo setshabeng le ka thusa jang bana ba ba tshwanang le Letty le bomonnawe?
- 3 Fa o ne o kabo o le Temana o bo o lemoga gore monna wa gago o na le bakapelo ba bangwe ka fa thoko o ne o ka dira jang, kgotsa o ne o ka e tsaya jang?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi***

- 1 Fa o ka lemoga gore ngwana wa gago o ratana le morutabana wa gagwe o ka tsaya jang seemo se?
- 2 O akanya gore wena kgotsa ba bangwe mo setshabeng le ka thusa jang bana ba ba tshwanang le Letty le bomonnawe?
- 3 O ne o ka ikutlwa jang fa o ne o kabo o le Temana?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Akanya ka bodiphatso le ditlamorago tsa tlhakanelo dikobo/thobalano e e sa sireletsegang. Go sa kgathalesege gore batho ba re dikhondomo di lapisa jang, fa di dirisitswe sentle nako le nako, di tla a go sireletsa mo malwetseng le boimana jo bo sa batlegeng.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Buang le bana ba lona ka dinako tsotlhe gore fa ba na le mathata e nne lona ba ntlha go itse.
- B** Go nna le bakapelo ba bantsi go baya wena le bone bakapelo bao mo diphatso tsa go tsenwa ke mogare wa HIV le malwetse a mangwe a tlhakanelo dikobo/thobalano. Tsaya boikarabelo ka go nna boikanyego mo mokapelong a le mongwe fela.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Fa **Puleng** a sena go tsamaya, **Blackjack** o kopa **Lucretia** gore a tle go mo oka, a mo omanyetsa go mo tsenya bolwetse. Lucretia o lemoga gore Temana o tsamaile morago ga go lemoga fa Blackjack a na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano.

Kwa ga Themba, **Tjedza** o na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano gape bolwetse jwa ka fa bosading jwa gagwe ga bo ise bo fole, se se dirileng gore go nkge gore phuu! mo ntleng ya borobalo. Le fa go ntse jalo, o gana go ya go bona ba bongaka, le fa **Abigail** a mo gakolotse go dira jalo.

Morago ga go omana ga ga **Basha** le **Tiro**, **Sethunya** o botsa Basha gore go diragala eng fa gare ga basimane ba babedi ba. Basha o mmolelela gore Tiro o ne a mo pateletsa a re o mo utswela kgarejwana ya gagwe e bong Abigail.

Kwa sekolong, **Bretts** o ipotsa gore Tjedza o kae, ka go le lebaka a sa mmone. Ga a tlhologanye gore ke eng Tjedza a mo tila le mo a sa tleng le ko dithutong tsa gagwe tota. Bretts o tshogela gore e se re gongwe **Fana** o boile gape.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe
Blackjack, Puleng le Lucretia

Tlhakanelo dikobo/thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi
Tjedza le Bretts

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana
Basha le Sethunya

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- B**
- 1 Ke eng Puleng a buile ka bonako jalo? Lucretia a reng ka go boa ka bonako ga ga Puleng?
 - 2 Blackjack o neela Lucretia pampitshana ya bongaka. Ke ya eng?
 - 3 Abigail o gakolola Tjedza go ya ngakeng. Ke eng Tjedza a gana go dira jalo?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- B**
- 1 Ke eng batho mo tikologong ya gago ba ka supa bakapelo ba bone ka menwana ba re ke bone ba ba tsentseng malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano?
 - 2 Ke eng go ka nna thata gore banana ba kgaolo ya gago ba ye kokelong kgotsa kokelwaneng fa ba iphitlhela ba le mo seemong se se tshwanang le sa ga Tjedza?
 - 3 A dipuisano tse di tshwanang le tsa ga Sethunya le Basha di tlwaelesegile mo motseng wa gago? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompieno.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go na le bodiphatsa fa o akanya go tlhakanela dikobo/robalana o sa itshireletsa. Tiriso ya dikhondomo sentle nako le nako fa o tlhakanela dikobo/robalana go ka thibela go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano.
- b** Go bua le batsadi ba lona ka dikgang tsa marato le tlhakanelo dikobo/thobalano go ka go fa kitso e e maleba go tsaya ditshwetso tse di babalelang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go nna le bakapelo ba bantsi le tlhakanelo dikobo/thobalano e e sa sireletsegang le bone go ka lo tsenya mo bodiphatseng jwa go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano. Go dirisa dikhondomo nako le nako fa o tlhakanela dikobo/robalana go tla a go sireletsa.
- B** Go bua le bana ka dikgang tsa marato le tlhakanelo dikobo/thobalano go ka go fa kitso e e maleba go tsaya ditshwetso tse di babalelang mme se se fokotse boimana jo bo sa rulaganyediwang le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go balelwa le HIV.

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 Ke eng se se ka go kganelang gore o tseye kalafi ya bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano? Ka go reng?
- 2 A o atle o bue le batsadi ba gago jaaka Basha a bua le Sethunya? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 O ne o ka thusa jang ngwana wa gago fa o ne o le mo seemong se se tshwanang le sa gaTjedza?
- 2 A o atle o bue le bana ba gago jaaka Sethunya a bua le Basha? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?

TSHOBOKO YA KGAOLO

Kwa ntlong ya ga **Thutego**, **Abigail** o fetsa mogopolo gore a bolelele mmaagwe, **Sekgele**, gore **Tjedza** o na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. O mo itsese fa Tjedza a gana go isa seemo se ko kokelwaneng go ya go alafiwa.

Fana o leleditse Tjedza go mo kopa gore a tle kwa ntlong ya gagwe mme ga a supi kgatlhego. Fana o mo tshosetsa ka go mo raya a re o tla a bolelela boeteledipele ka lorato la gagwe lo lo sa letlelesegeng fa a ka seke a iponagatse. O tthalosa fa ba na le lebaka ba sa tlhakanele dikobo/robalane.

Meshack o goroga mo ntlong ya ga **Blackjack** yo o ntshedseng mo pontsheng bonna jo bo 'feditsweng' ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. O dumela fa a na le bolwetse jo bo maswe jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. Meshack o gakolola Blackjack thata gore go tlhakanela dikobo/robalana le bakapelo ba ba ntsi ga go a siama. Meshack o mo fa kgakololo ya gore a fokotse bakapelo ba.

Go ntse go le jalo, kwa goora Thutego, **Themba** o itoka gore bana ba gagwe botlhe go lebege ba ikgatholosa dithuto tsa gagwe. O tshwengwa ke gore **Abigail** o tsaya nako e ntsi le kgaisadie **Kopano** le gone ga a reetse fa ba bua kgatlhanong le marato. Themba o tthalosa fa Tjedza diipato tsa gagwe tsa go tla morago mo lwapeng di sa fele.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano
Tjedza, Lucretia le Blackjack

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana
Abigail le Sekgele

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe
Blackjack, Lucretia le Temana
Tjedza le Fana

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho
Tjedza le Fana

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

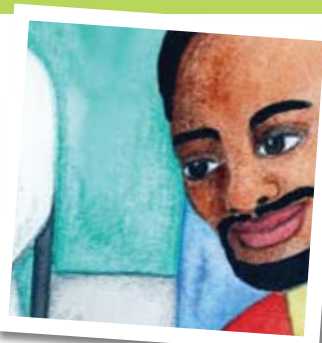
- 1 Meshack o gakolola Blackjack go dira eng, e bile, ka go reng?
- 2 Abigail o batla go bua le mmaagwe ka ga eng?
- 3 Themba o tennwe ke eng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A bana mo motseng wa lona ba ka bua le batsadi ba bone ka mathata a motsalwalebone a ka tswang a a itemogela? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?
- 2 A go tlwaelesegile mo motseng wa lona gore bakapelo ba fane matshosetsi fa ba akanya gore ga ba fane nako e e lekaneng?

Botsolotsa:

- *Ba fana matshosetsi ka ditsela dife?*
- 3 A o akanya gore batho ba tlhaloganya bodiphatsa jwa go nna le bakapelo ba le ba ntsi nako e le nngwe? Fa ba tlhaloganya bodiphatsa, ke eng ba tswela ka boitshwaro jo?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 O ka dira eng fa mokapelo wa gago a go tshosetsa?
- 2 Fa o ne o le mo seemong se se tshwanang le sa ga Abigail, a o kabo o ne wa bua le mmago mabapi le motsalwanao wa mme? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?
- 3 Fa o ne o na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, a o itse gore o ka ya kae mo motseng wa gago go kopa thuso?
- 4 A o ka bolelela mokapelo wa gago fa o ka lemoga gore o tsenwe ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 A o ka bua le bana ba gago ka tshosologo ka dikgang tsa marato?

Botsolotsa:

- *Ke eng o akanya gore go botlhokwa go bua le bana ba gago ka marato le tlhakanelo dikobo/thobalano?*

- 2 O ka dira jang fa o ka lemoga gore ngwana wa gago o simolotse go ratana e bile o simolotse le go tlhakanela dikobo/robalana.

Botsolotsa:

- *A go tlwaelesegile mo Botswana gore batsadi ba amogele seemo ka go omanyana le go betsa bana ba bone fa ba tenegile?*
- *A o akanya gore se se ka ba thusa go emisa boitshwaro jwa bone?*
- *Ke efe tsela e e ka tsisang maduo a a siameng go itebagantswe le kgang e?*

- 3 O ka gakolola Tjedza o reng?

Botsolotsa:

- *A o akanya gore go bua le ene go ka thusa?*
- *O akanya gore dilo di ka bo di nnile pharologanyo jang fa Sekgele le Tjedza ba ne ba na le botsalano jo bo siameng?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Ithuteng go bua le batsadi ba lona ka dikgang tsa marato le tlhakanelo dikobo/thobalano. Ba tla a le fa kitso e lo e tlhokang go tsaya ditshwetso tse di maleba.

- b** Fa o na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, batla thuso ya bongaka e o e tlhokang. Dirisa khondomo nako yotlhe e bile sentle le mmata mongwe le mongwe wa tlhakanelo dikobo/thobalano go tla malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go balelwa HIV, le boimana jo bo sa rulaganyediwang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go botlhokwa go nna le botsalano jo bo rileng le bana ba gago. Fa o ntse jalo, le bana ba gago go raya gore nako le nako o tla a kgona go itse se se diragalang mo matshelong a bone. O tla a nna wa ntlha go lemoga sepe fela se se sa tlwaelesegang mo boitshwarong jwa bone ka gore o a ba tlhaloganya. Go botlhokwa gape go bua le bana ba gago ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano. Go dira jalo go tlaa ba thusa go fokotsa ditlamorago tse di diphatsa.

- B** Bana ba ithuta se batsadi ba se dirang. Nna sekao. Fokotsa palo ya bakapelo ba gago go kaetsa bana ba gago ka fa go fokodiwang bodiphatsa jwa go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano ka teng, go balelwa le HIV.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Ko ntlong ya ga **Sethunya**, Sethunya o bua le **Stanley** gore a bue le **Basha** ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano, bogolo jang ka ga kgang ya gore **Tiro** o pateletsa Stanley gore o mo tseela mosetsana wa gagwe. Sethunya o lemoga gore Basha o tlhalela kitso e ntsi.

Go tswa ko kokelong, **Sekgele** o bua le morwadie **Tjedza** ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano. O mmolelela bodiphatsa jwa go tlhakanela dikobo/robalana mo go sa sireletsegang bogolo jang mo nakong ya mogare wa HIV le bolwetse jwa AIDS. O mo rotloetsa gore a seka a itlhaganelela go tlhakanela dikobo/robalana mme a tlhoafalele dithuto tsa gagwe. Tjedza o gakgamaditswe ke gore ga twe o tshwanetse go neela mokapelo wa gagwe karatanyana ya

bongaka gore le ene a kgone go bona kalafi. O gakgamadiwa gape ke gore mmaagwe o mo gakolola go itlhatlhobela HIV.

Fa ba tswa ko sekolong, **Basha** o bolelela **Carol** gore o batla ba tsalana/ratana go feta ga botsala.

Meshack o isitse ngwana wa gagwe **Amantle** ko kokelong go ya go tlhatlhoibiwa ke ngaka. Mogakolodi o kaya fa nako e tsile ya gore Amantle a tlhalosedibe gore 'Bad guy'/'mothaka yo o sa siamang' mo mading a gagwe ke mang. O tshogela gore batho ba ka nyenya le go kgetholola Amantle.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Sekgele le Tjedza

Sethunya, Stanley le Basha

Botsala jwa mosimane le mosetsana (go sena tlhakanelo dikobo/thobalano)

Basha le Carol

Go bega/bolela seemo sa HIV

Meshack le Amantle

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Sethunya o batla Stanley a dira eng?
- 2 Go diragala eng ka Tjedza
- 3 Meshack o tshaba eng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go tlwaelesegile gore monna fela yo e seng rraago mosimane a bue le ene ka dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng? Basadi bone go ntse jang, a go tlwaelesegile gore ba bue le basetsana ba e seng barwadiabone? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- 2 Fa batho ba amogela dikaratanyana tse di busediwang bongakeng di kaya seemo sa bone sa malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go di fa bakapelo ba bone, a ga ntsi ba a ba di fa? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- 3 Ke ka go reng mo motseng wa lona mogolo/motsadi a ka etsaetsega gore ngwana wa gagwe a itse ka seemo sa gagwe sa HIV?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 Ke afe mabaka a a ka dirang gore o tlhophe gore o tlhakanele dikobo/robalane le mongwe o sa itshireletsa?

Botsolotsa:

- A le dilo tsa lorato, madi kgotsa dimpho
- 2 O ka dira eng fa o ka nna le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, mme ba bongaka ba bo ba go fa karatanyana e e busediwang bongakeng e kaya seemo sa gago sa bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, go e fa mokapelo wa gago?
 - 3 Fa o le motsadi, mme ngwana wa gago a na le HIV, o ka dira eng?

Botsolotsa:

- A o ka batla a itse ka seemo sa gagwe sa HIV? Ka go reng? Fa go se jalo, ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Fa ngwana wa gago a ne a na le HIV, a o ne o ka mmolelela seemo sa gagwe sa HIV?

Botsolotsa:

- Ke eng se o bonang e le poelo e ntle mo go boleleleng ngwana wa gago gore o na le HIV?
 - Ke eng se se go tshwenyang ka go bolelela ngwana wa gago seemo sa gagwe sa HIV?
- 2 O ka tseega jang fa bagolo ba bangwe ba bua le ngwana wa gago ka tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- A o ka akanya mogolo mongwe yo o ka eletsang e le ene a ka buang le ngwana wa gago?
- 3 O akanya gore o ka bua le ngwana wagago ka seemo sa gagwe sa HIV a le dingwaga di kae?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go itse seemo sa gago sa HIV go raya gore o ka tla go tsenwa ke mogare o fa o ise o go tsene, go itshireletsa mo go oketseng mogare ka go go tsena gape fa o setse o na le one, le gone go sireletsa batho ba bangwe gore o seka wa ba tsena.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go thusa bana ba gago go bona dithuso tsa bongaka le thotloetso e ba e tlhokang go botlhokwa. Se fetole ka go tenega fa ba go bolelela mathata a bone, mme ka tsela e, ba tlaa tla kwa go wena nako e ba batlang thuso.

TSHOBOKO YA KGAOLO

Oduetse le bokgaitsadie, **Tjedza** le **Abigail**, ba nosi mo lwapeng. Oduetse o tsaya sebaka se go kgaogana kitso e nnyenyane ya a nang nayo le bokgaitsadie. O ba kopa gore ba nne ba ema ba bangwe nokeng nako tsotlhe.

Lucretia o kopa **Blackjack** gore a le bale ka maitemogelo a gagwe ka bolwetse jwa gagwe jwa tlhakanelo dikobo/thobalano jo bo fetileng mme a mo letle a mo gakolole ka fa tlhakanelo dikobo/thobalano e leng monate ka teng. Blackjack o felela a ipoketse go e dira, mme a dirisa khondomo. Blackjack a ikemisetsa gore ba nne le tlhakanelo dikobo/thobalano e e sireletsegileng go thibela malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano le HIV e le mo teng.

Abigail o gakgamalela gore go ratana ga gagwe le **Kopano** go tsisitse kgotlhang magareng ga gagwe le batsadi ba gagwe. Kopano o tlhalosa gore ba fedise lorato lwa bone ka gore le mo diretse mathata.

Carol le **Letty** ba itlhokoletsa ditlhatlhobo tsa makgaolakang. Letty o a tsietsega ga a itse gore o tla a kgona go tshwara sengwe le sengwe ka nako ya ditlhatlhobo. Carol o mo tshephisa fa a tla kgona gape le gore itlhokotso ya bone e tla a ntsha maduo a eletsegang.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*

Lucretia le Blackjack

*Botsala jwa mosimane
le mosetsana (go sena
tlhakanelo dikobo/
thobalano)*

Kopano le Abigail

*Kgatelelo ya balekane e
e siameng*

Carol le Letty

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

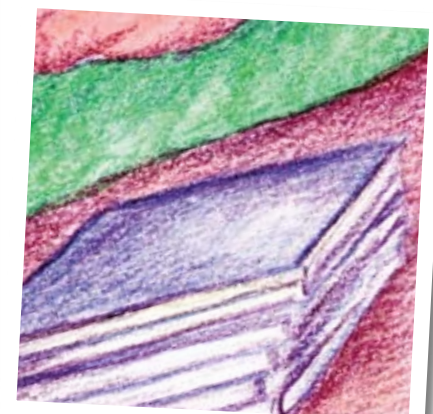
B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Ke eng Oduetse a rotloetsa bomonnawe go sireletsana?
- 2 Ke eng Blackjack a gana go tlhakanela dikobo/robalana le Lucretia a sa dirise kgondomo?
- 3 Ke eng fa Abigail a tenegile?
- 4 Letty o tshwenyegile ka ga eng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 A go tlwaelesegile mo tikologong ya/motseng wa lona gore nyatsi ya ga rre a seka a dirisa

khondomo kgotsa itshireletso epe fela fa go tlhakanelwa dikobo/robalanwa? Ke eng a ka ikutlwa jaana? Maduo a go tlhoka go dirisa khondomo e ka nna afe mo bobeding?

- 2 A go na le batsadi ba ba tshwanang le ba ga Lucretia mo tikologong ya/motseng wa lona ba ba sa batleng bana ba bone ba nna le botsalano le batho ba bong jo bongwe, go sa kgathalesege gore a ke botsala jo bo senang tlhakanelo dikobo/thobalano? O akanya gore ke eng ba ikutlwa jaana?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 A o ka tlhakanela dikobo/robalana le mokapelo wa gago a sena go alafelwa malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano go supa gore o a mo rata? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

Botsolotsa:

- *Ke ditsela dife gape tse go ka supiwang lorato ka tsone?*
- *A go dirisa khondomo go ka supa lorato?*

- 2 O ka a fa batsalwalewena kgakololo le neneketso jang?
- 3 O ka ema nokeng jang tsala e e mo seemong se se tshwanang le sa ga Letty?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 A o ka tlhakanela dikobo/robalana le mokapelo wa gago a sena go alafelwa malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano go supa gore o a mo rata? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

Botsolotsa:

- *Ke ditsela dife gape tse go ka supiwang lorato ka tsone?*
- *A go dirisa khondomo go ka supa lorato?*

- 2 O ka rotloetsa jang bana ba gago go supa lorato le go rotloetsana jaaka Oduetse a dira le batsalwanae ba basetsana?
- 3 O ka nna le dingongorego dife fa morwa kgotsa morwadio a ne a na le tsala ya bong jo bongwe?

Botsolotsa:

- *O ka dira jang ka dingongora tse o nang le tsone?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Ditsela di di ntsi tse di ka supang gore o rata motho, mme, go tlhakanela dikobo/thobalano o sa itshireletsa le motho gone, ga go supe lorato.
- b** Go na le botsalano bo le bo ntsi, le botsala jo bo sa amaneng le tlhakanelo dikobo/thobalano. Fa o le monana, go nna le ditsala tsa bong jo bongwe go a itumedisa, mme ga go a tshwanela go amana le tlhakanelo dikobo/thobalano.
- b** Bana ba ba latlhegetsweng ke batsadi ba bone ka ditsela tse di farologaneng ba tlhoka kemo nokeng mo go ba ba nnang le bone. Go nna teng, lo ba thusa go bala, ke sengwe se lo ka se dirang go ba thusa go dira sentle ko sekolong le go fenya dikgwetlho tse ba di itemogelang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Ditsela di di ntsi tse di ka supang gore o rata motho, mme, go tlhakanela dikobo/thobalano o sa itshireletsa le motho gone, ga go supe lorato.
- B** Go na le botsalano mefuta mentsi, le botsala jo bo sa amaneng le tlhakanelo dikobo/thobalano. Banana le bagolo, ba ka nna le botsala jo bo nang le boleng le batho ba bong jo bongwe, mme ba sa tlhakanele dikobo/robalane.
- B** Akanya ka diphatsa le ditlamorago tsa go nna le bakapelo ba le ba ntsi mme o gakologelwe gore go nna boikanyego mo mokapelong a le mongwe yo o itlhatlhobetseng HIV, go tlaa fokotsa bodiphatsa jwa gore o tsenwe ke mogare wa HIV le bolwetse jwa AIDS.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Tjedza o feletse a dumela go kopana le **Bretts** kwa matlong a barutabana a sekolo se se golwane sa Mosenene. Go nka monko o o maswe mme Bretts o botsa ka one . O tlhalosa ka fa a neng a mo tlhoafaleitse ka teng mme o mmotsa gore ke eng a ntse a tla go kopana le ene. Tjedza o mmolelela gore o ntse a sa ikutlwe sentle. Bretts o batla ba tlhakanela dikobo/robalana mme Tjedza o a gana, a ipata ka gore ga a ikutlwe sentle. Bretts o mo manyetsa go mo tsietsa mme Tjedza o mo papamaletsa gore ga go a nna jalo.

Fa go ntse jalo, **Amantle** le mogakolodi ba ko ntlong ya boitekodisetso. Mogakolodi o batla go bolelela Amantle go le go nnye ka seemo sa gagwe sa mogare.

Oduetse o kopana le **Tiro** ko go tlhatswediwang dikoloi teng. Tiro o gakgametse go mmona a kgweetsa koloi ya ga rraagwe Tjedza. Oduetse o bolelela Tiro gore o tsena ko mmadikolo mme o etile ka gore ba mo malatsing a boitapoloso a makhutshwane. Tiro o itumela thata go utlwa se mme o bolelela Oduetse gore o itse mafelo otlhe a go itlosiwa bodutu kwa go one mo Serobing. O iphesa go mo isa ko mafelong otlhe a ma ntle le go mo kopanya le basetsana ba ba ntle fa a batla.

Carol le **Basha** ba palame khombi go tswa sekolong go ya lwapeng. Basha o nna fa thoko ga ga Carol. O mmolelela ka fa go leng monate ka teng fa ba le mmogo, mme a sa batle gore go felele mo khombing fela. Carol o mmotsa gore o leka go reng. Basha o mmotsa gore a ga a batle sengwe se se fetang botsala jo ba nang le jone mo bogompionong. Carol o mmolelela gore ga a batle sepe kwa ntle ga se e leng botsala fela. Basha o mmotsa gore a ga a na dikeletso mo go ene. Carol o mmolelela gore o kgathala ka ene, e bile o itumelela botsala jwa bone. Basha o nganga gore ga se sepe fa ba ka ratana ka gore ditsala tsa bone tsothle di dira jalo. Carol o tlhalosa gore ga a rotloedibe go dira sengwe ka gore ditsala tsa gagwe di a se dira. A re ene o na le dilo tse a iteileng sehuba gore o batla go di dira mo botshelong jwa gagwe. A re o batla go fetsa sekolo, a bo a tswelela a ya go atlega ka go ya ko mmadikolo.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Tjedza le Bretts

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Carol le Basha

Tiro le Oduetse

Go nwa di-ARV sentle le go bega/bolela seemo sa HIV
Amantle le Mogakolodi

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 Bretts o batla eng mo go Tjedza?
- 2 Tjedza o fitlhela Bretts eng?
- 3 Mogakolodi o bua eng le Amantle?
- 4 Basha o sokasoka Carol ka ga eng? Carol ene o fetola a reng?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go na le basetsana/basadi ba ba lobelang bakapelo ba bone fa ba na le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano?

Botsolotsa:

- Ke eng ba ka dira jalo?
- Go ka diragala eng fa ba ka bua gore ba na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano?
- A go loba bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano go diphatsa kgotsa ga go diphatsa

di kalo go na le fa mokapelo wa gago a akanya gore o mo tsietsa ka mongwe?

- 2 Mo kgaolong ya/motseng wa gago a go tlwaelesegile gore basimane le basetsana ba nne le botsalano jo ba sa tlhakaneleng dikobo/robalaneng? a

Botsolotsa:

- *Ke eng se se dirang gore go nne thata gore ba dire jalo?*
- 3 Go diragala eng fa ngwana 'yo o sa siamang' a tsalana le ngwana 'yo o siameng'. Ke mang yo o rotloetsang yo mongwe mo boitshwarong, ka go reng?

b MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Fa o ne o na le bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, a o ne o ka bolelela mokapelo wa gago ka jone? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- 2 A go bapalediwa seTiro a se solofetsang Oduetse go tlwaelesegile? O ka dira jang fa o bapalediwa gore o ka batlelwa basimane/basetsana?
- 3 O akanya gore o ka a fa thuso e e ntseng jang mo ngwaneng yo e leng la ntlha a itse ka seemo sa gagwe?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Fa o kabo o na le ngwana wa mosetsana a tshwana leTjedza, o ne o ka tsaya jang seemo?

Botsolotsa:

- *O ne o ka mo lemotsha jang gore botshelo jwa gagwe bo mo diphatseng?*
- 2 O akanya gore o ka a fa thuso e e ntseng jang mo ngwaneng yo e leng la ntlha a itse ka seemo sa gagwe?
 - 3 Carol leTjedza ke basetsana ba ba bedi ba ba farologaneng. O akanya gore se ke eng/Ke eng o rialo?

Botsolotsa:

- *A o akanya gore botsalano jwa bone le batsadi ba bone bo na le seabe?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompieno.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Itebaganye le maikaelelo a gago a isago. Tlhakanelo dikobo/thobalano e ka ema pele.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa bana ba gago melawana mme o ba thuse go ala maikaelelo a bone. Go itebaganya le isago go ka ba dira gore ba tile go itsenya mo diphatseng gompieno.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Ko bonnong joora Thutego, **Sekgele** o bala baebele mo kamoreng ya borobalo. **Themba** o ikopanya le ene go buisana ka mathata a ko lwapeng. Themba o swabile nko go feta molomo fa a sena go utlwa ka fa **Abigail** le **Tjedza** ba tlhakanelang dikobo/robalanang ka teng. O ntsha moonwa wa gore ba ba gamole tlhaloganyo ka ntateng ya boitaolo jwa bone mme Sekgele ga a dumalane le ene. O mo tlhalosetsa gore basetsana ba e santse e le banana, gape ba santse ba gola mme Themba ga a dumalane le ene ka a re ba tshwanetse go ba gagamaletsa melao gore ba seka ba itaola, o gatelela ka gore le baebele e dumalana le ene.

Le fa go ntse jalo, **Kopano** le Abigail ba ko kerekeng go kopa kgakololo mo go Moruti ntateng ya botsalano jo bo aparetsweng ke mathata. Ba mo tlhalosetsa gore ga ba sa tlhole ba kgona go nna ba le mmogo ntateng ya gore batsadi ba ga Abigail ba kgatlhanong le botsala jwa bone. Abigail o bolelela Moruti go re lebaka la gore a bo a ntse a sa iponatse ko kerekeng, o a bo a tshwerwe ke tsa sekolo. Moruti o ba tlhalosetsa gore o itse mathata a bone ka gore rraagwe Abigail o ne a mo etetse ntateng ya botsala jo jwa bone.

Ko ntlong ya bo **Letty**, mmaboipelego o ba etetse go tla go bona ka fa Letty le bomonnawe ba tsogileng ka teng. Letty o mmolelela gore ene le bomonnawe ba dira ka natla ko sekolong.

Mmaboipelego le ene o itumelela go utlwa gore rraagwe Letty ga a sa tlhole a ba kgokgontsha morago ga go tshwarwa.

Bretts o kopile **Neo** (ngwana wa mophato wa ntlha) go sala fa morago fa nako ya go ruta e wela. O mo kopa gore a mo tseise dibuka go di isa kwa ntlong ya gagwe. Morago ga go leta gore baithuti ba bangwe ba tswe mo ntlong ya borutelo, o mmolelela maikaelelo a gagwe.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Sekgele, Themba, Tjedza le Abigail
Abigail, Kopano le Moruti

Masiela/bana ba ba mo legoeleleng

Letty le bomonnawe

Tlhakanelo dikobo/thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Bretts le Neo

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- B**
- 1 Ke eng Themba a galefetse barwadie?
 - 2 Themba a re ene le Sekgele ba dire eng ka seemo se?
 - 3 Moruti o fa Abigail le Kopano kgakololo efe mabapi le mathata a bone?
 - 4 Ke eng Bretts a kopile Neo go ya kwa ga gagwe?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- B**
- 1 A go na le batsadi mo kgaolong ya/motseng wa gago ba ba akanyang gore go siame go otlhaya bana pele ga go bua le bone?

Botsolotsa:

- O akanya gore se se na le seabe se le kae mo botsalanong jwa bone le bana ba bone?
- Mo boitshwarong jwa bana gone seabe se kae?

- 2 A go tlwaelesegile gore banana ba kope kgakololo kgotsa thuso mo bathong fela ba e seng batsadi ba bone?

Botsolotsa:

- *A o akanya gore ke selo se se siameng kgotsa se se sa siamang?*
- 3 A go tlwaelesegile gore bana ba batliwe ke barutabana ka mokgwa o Bretts a batlang Neo ka one?

Botsolotsa:

- O akanya gore ba ka dira jang go gana go batliwa mo?
- O akanya gore go ka dirwang ka barutabana ba ba rubelelang bana ba sekole?

b MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Ke eng se se gogelang bana mo go rataneng le bagolo?

Botsolotsa:

- *A banana ba gogelwa mo tlhakanelo dikobong/thobalanong le bagolo ke go batla madi kgotsa dimpho, kgotsa o akanya gore dinako tse dingwe go a bo go na le lorato mo teng?*
- 2 Batsadi ba rotloetsa jang kgotsa ga ba rotloetse jang banana mo go tseneng mo diphatseng tsa go tlhakanela dikobo/robalana le bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe?
 - 3 O ka leba jang rre yo mo tona yo o setseng a ratana le mosetsana wa monana mme gape a batla go nna le mosetsana wa bobedi wa monana?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O akanya gore batsadi ba dire jang fa ba belaela gore ngwana wa bone o tlhakanela dikobo/a robalana?
- 2 A o botsa bana ba gago gore ba tsalana le mang ga bokapelo? A o kopa go kopana le bakapelo kgotsa ditsala tsa bone?
- 3 Boitshwaro le ditiro tsa batsadi di rotloetsa jang kgotsa ga di rotloetse jang banana go inakanya le boitshwaro jo bo sa babalesegang?

Botsolotsa:

- *O akanya gore puisano e go butsweng dipelo e ka nna le seabe se se ntseng jang mo botsalanong jwa batsadi le bana ba bone?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa batsadi ba gago ba sa go dumele kgotsa ba ntsha dingongora tse o ka sekeng o itebaganye le tsone o le nosi, kopa mogolo mongwe yo o mo tshephang go go thusa go bua le batsadi bag ago.
- b** Fa morutabana kgotsa mogolo mongwe a go batla ka tsela e e sa letlelelweng, bolelela mongwe gore a tle a seka a go digela diphatsa.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Bua le bana ba gago o butse pelo o bo o age botsalano gore ba kgone go kopa thotloetso ya gago fa e tlhokega.
- B** Gantsi, masiela le bana ba ba itlhokomolositsweng ba mo diphatseng tsa go dirisiwa botlhaswa. Fa o ka lemoga boitshwaro jo, netefatsa gore o bolelela ba ba lebaneng gore ba tle ba thusiwe.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Kwa sekolong se se golwane sa Mosenene, **Tiro** o tshwarwa ke modisadikago a tlhakanela dikobo/robalana le ngwana mongwe mo sekolong. Tiro le mmata wa gagwe ba a tshoga ba bo ba leka go sia. Modisadikago o ba thibela fa lebating. Modisadikago o ikgatholosa Tiro mme o kopa mosetsana gore a fe maina a bone ka botlalo fa a sa batle go tsena mo mathateng. O kwala maina a bone ka botlalo a ntse a tlhalosa fa a ne a sa batle go tlhakanela dikobo le Tiro. Tiro o leka la bofelo go sokasoka monna gore a ba itshwarele, mme o gana nnang ya banyana.

Blackjack o sebetse **Meshack** gore **Lucretia** o simolotse gape; ga a batle gore ba dirise khondomo fa ba tlhakanela dikobo/robalana. Meshack o gakgamaletse go utlwa se morago ga gotlhe mo go ba diragaletseng. Lucretia a o santse a ka bua selo se se ntseng jalo. Blackjack a re Lucretia o mo aketsa gore o ne a ya go bona kalafi. O bolelela Meshack gore a re ga go na mosola wa gore ba dirise khondomo ka gore botlhe ba fodile. Meshack o mo gakolola go ema nokeng tshwetso ya gagwe ya go dirisa khondomo.

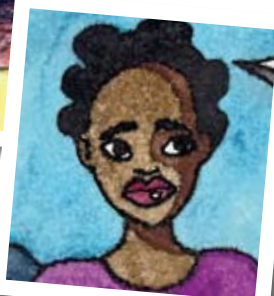
Ko sekolong, ka nako ya dijo tsa motshegare, **Carol** o botsa **Tjedza** ka ga sephono sa ga **Bretts** se sesha. Tjedza ga a itse gore Carol o bua ka ga mang. Carol o mmolelela gore go na le magatwe a gore Bretts o na le mokapelo yo moshale. Ka go fufega, Tjedza o latofatsa seo, a netefatsa e le ene fela mo botshelong jwa ga Bretts.

Ko ntlong ya **Kopano**, Kopano le **Abigail** ba mmogo. Rraagwe Kopano a bo a goroga moragonyana foo. Kopano le Abigail ba bua ka ga sekolo, kereke, malwapa a bone le botsala jwa bone. Abigail o itumeletse gore Kopano ga a ka a itlhoboga ka botsala jwa bone. Kopano o itumeletse gore Abigail o dumetse go tla le ene ko ntlong ya gagwe. O supa fa a eletsa gore rraagwe o kabo a se bogale, e bile a ne a ka letlelela botsala jwa bone, a bua gore go tshwenyegiwe ka Tjedza ka ke ene yo a sa itshwareng sentle.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe
Bretts, Tjedza le Neo

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang
Blackjack le Meshack
Blackjack le Lucretia

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- B**
- 1 Tiro le mosetsana ba tshwerwe ba dira eng
 - 2 Meshack o tshwentswe ke eng?
 - 3 Ke eng Tjedza a tenegile?
 - 4 Ke eng Abigail a itumetse?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- B**
- 1 Le fa a sena go tlhaselwa ke bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano, Lucretia o gana go dirisa khondomo. A go na le batho ba ba tshwanang le Lucretia mo kgaolong ya/motseng wa gago?

b MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 Banana mo tikologong ya/motseng wa gago ka tlwaelo ba tlhakanela dikobo/robalana kae?

Botsolotsa:

- *A ba tlhakanela dikobo/robalanela mo sekolong?*
 - *Ke eng ba tlhakanela dikobo/robalanela koo?*
 - *Go diragala eng fa ba tshwarwa?*
- 2 Fa o ne o le Blackjack o ne o ka leka go sokasoka Lucretia jang gore a dirise dikhondomo?
- ### **Botsolotsa:**
- *O ka dira jang fa mokapelo wa gago a tswelala ka go gana go dirisa dikhondomo?*
- 3 Carol o leka go bolelela Tjedza gore botshelo bo molemo go feta banna le tlhakanelo dikobo/thobalano e e diphatsa. O ne o ka leka jang go thusa Tjedza fa e ne e le tsala ya gago?
 - 4 Fa o ne o le Tjedza o bo o lemoga gore mokapelo wa gago o ratana le motho wa bobedi, o ka ikutlwa jang? O ka dira eng?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Banana mo tikologong ya/motseng wa gago ka tlwaelo ba tlhakanela dikobo/robalana kae?

Botsolotsa:

- *A ba tlhakanela dikobo/robalanela mo sekolong?*
 - *Ke eng ba tlhakanela dikobo/robalanela koo?*
 - *Go diragala eng fa ba tshwarwa?*
- 2 Fa o ne o le Blackjack o ne o ka leka go sokasoka Lucretia jang gore a dirise dikhondomo?
- ### **Botsolotsa:**
- *O ka dira jang fa mokapelo wa gago a tswelala ka go gana go dirisa dikhondomo?*
- 3 Tjedza o tenegile ka gore Bretts o batla mokapelo wa bobedi. O le mogolo, fa o lemoga gore mokapelo wa gago o ratana le motho wa bobedi, o ka ikutlwa jang? O ka dira eng?
 - 4 O akanya eng ka maikutlo a ga rraagwe Kopano mo go tsalaneng ga ga

morwawe Kopano le Abigail (mo go sa tlhakanelweng dikobo/robalanweng)? A o ka ikutlwa jaana? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Dikhondomo ke konokono mo go sireletseng kगतलhanong le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go balelwa le HIV, le boimana jo bo sa rulaganyediwang. Go botlhokwa go di dirisa sentle le ka nako yotlhe fa go tlhakanelwa dikobo/robalanwa.
- b** Ikgaphe go nna le bakapelo ba ba sa go tlotleng.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Tlhakanelo dikobo e e sa sireletsegang e diphatsa ka gore go na le borai jwa go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go balelwa HIV, le boimana jo bo sa rulaganyediwang. Le fa bakapelo boobedi ba kailwe fa ba sena malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, e bile ba lebagane le mokapelo a le mongwe, itshireletso e tshwanetse go dirisiwa go fitlhela ba tlhatlhobelwa HIV.
- B** Rotloetsa bana ba gago go aga botsalano jo bo sa amaneng le tlhakanelo dikobo/thobalano le bong jo bongwe. Go nna le ditsala tse di ntseng jaana go ba thusa go aga puisano e e nametsang le bong jo bongwe e bile go ba kaetsa gore o ka nna le botsalo jo bo mosola e bile bo na le lorato mme go sena tlhakanelo dikobo/thobalano

TSHOBOKOYA KGAOLO

Ko sekolong se se golwane sa Mosenene, **Tiro** o seegetswe fa thoko mabapi le go tlhakanela dikobo/robalana mo dikagong tsa sekole. O tshwanetse go ipega ko ofising ya ga mogokgo **Tlou** mabapi le go sa iponatse ga batsadi ko bokopanong jwa bone. Morutabana **Kumbulani** le ene o teng.

Kopano o fitlhela rraagwe fa pele ga mathudi. Rraagwe Kopano o ikgatlha ka ene a re o akanya gore **Abigail** o ka nna mosadi yo a siameng mo isagong. Kopano o mo tlhalosetsa gore ene le Abigail ba ineetse mo Modimong mme gape ba kgatlhanong le go tlhakanela dikobo/robalana ba ise ba nyalane. Rraagwe o itumelela go utlwa se mme o mo kgothatsa gore a tshware botsala jwa bone ka manontlhotlho.

Stanley o tsere kgakololo ya ga **Sethunya** ya go buisana le **Basha** ka tsa tlhakanelo dikobo/thobalano le go ratana. O ikopanya le Basha yo o nosetsang ditlhare mo lwapeng mme o ikopela go mo thusa. Fa ba ntse ba tswelletse ba nosetsa, o botsa Basha gore a o a ratana. Basha o a latola, a re o kgatlhanong le go ratana a santse a le mmotlana. Stanley o mmotsa gore a o akanya gore ga a kitla a ratana. Basha a iketlile, o mo tlhalosetsa gore nako tse dingwe o nna le maikutlo a tlhakanelo dikobo/thobalano. Stanley o mo tlhalosetsa gore ke tlohego go diragalelwa jalo kgotsa le go batla basetsana. O mo tlhalosetsa gore se ke sesupo sa gore o a gola. Le fa go ntse jalo, o mo gakolola gore a ikgaphe mo diemong tse di ka bakang gore a tlhakanele dikobo/robalane a santse a le mmotlana. O mo tlhalosetsa gore go tlhakanela dikobo/robalana a sale mmotlana, go ka mo tsenya mo diphatseng tsa go nna le malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano kgotsa le one mogare wa HIV. O tswelela a mmolelela gore a seka a reetsa thaka tsa gagwe ba ba ka mo rotloetsang go nna le boitshwaro jo bo sa siamang mme a tloge a tshelale go ikotlhaa ko morago. Basha o mmotsa gore ke a dire jang go tila thotloetso e e sa siamang ya thaka tsa gagwe.

Ka nako ya bosupa, sesupa nako se tsibosa nako kwa lwapeng la ga **Meshack**. **Amantle** o itlhaganelela go tsaya melemo. Meshack o mo lebelela ka kelotlhoko go bona gore o nwa molemo ka selekanyo se se siameng le gore o meditse dipilisi.

O mmotsa gore a ga a a tlodisa go nwa molemo mme Amantle o mo tlhalosetsa gore ga a kake a lebala go tsaya kalafi.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*

Stanley le Basha
Kopano le Rraagwe

*Go nwa di-ARV sentle le go
bega/bolela seemo sa HIV*
Amantle le Meshack

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

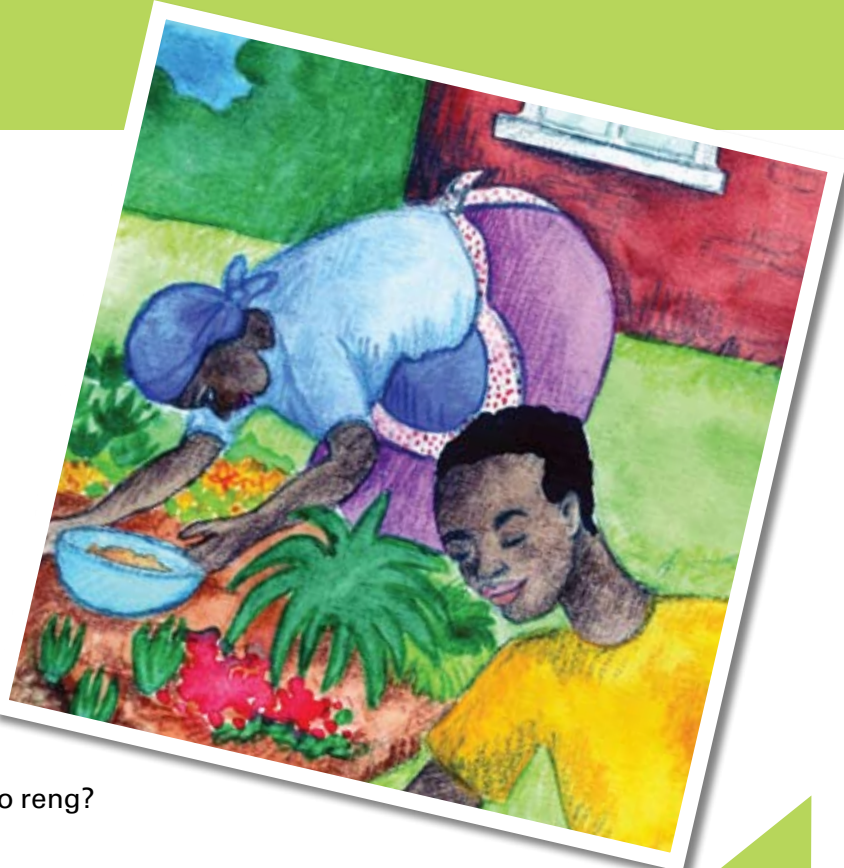
B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Tiro o diragalelwa ke eng mo kgaolwaneng e?
- 2 Kopano o bolelelang rraagwe
- 3 Stanley le Basha ba bua ka ga eng?
- 4 Ke eng Meshack a tlhokomela Amantle fa a a nwa melemo ya gagwe?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Ke mathata afe a banana ba ba mo motseng wa gago ba iphitlhelang mo go one, sengwe se se tshwanang le sa ga Tiro?

Botsolotsa:

- Go diragala eng ka bone?
- A ba fetola boitshwaro jwa bone? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

- 2 A go na le batsadi/ batlhokomedi ba ba buang le bana ba bone jaaka Stanley a bua le Basha? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

Botsolotsa:

- Go ka nna le dipoelo kgotsa maduo a a ntseng jang fa go ne go na le bagolo ba ba ntsi ba ba buang le banana jaana?

- 3 Ke eng go ka nna botlhokwa gore bana ba ba nwang di-ARV ba bolelelwe nnete gore ke eng ba a nwa melemo e?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 O ka leka jang go gakolola tsala ya gago e e mo seemong se se tshwanang le sa ga Tiro?

Botsolotsa:

- A o ka mmontsha jang gore boitshwaro jwa gagwe bo na le ditlamorago tse di sa siamang mo isagong ya gagwe?

- 2 Ke bofe bomolemo jwa puisano ya batsadi le bana ka ga dikgang tsa tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 3 O akanya gore botshelo jwa gago bo ka nna le pharologanyo e e kae fa o ne o kgona go bua le batsadi ba gago jaaka Stanley le Basha?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Ke bofe bomolemo jwa go bua le bana ka tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 2 Ke eng se se ka go thusang gore o kgone go bua le bana ba gago jaaka Stanley a bua le Basha?
- 3 Bomolemo e ka nna bofe fa o ne o na le botsalano le bana ba gago, jo bo tshwanang le jwa ga Kopano le rraagwe?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go botlhokwa go bua le batsadi ba lona ka ga tlhakanelo dikobo/thobalano. Se se tla a go thusa go nna le kitso e e lolameng ka nako e e siameng.
- b** Go tlhopha gore ditsala tsa gago ke bo mang le gore o itsalanya le bo mang go ka ama isago ya gago. Tlhopha ditsala tse di ka amang botshelo jwa gago mo go siameng, e seng ka ditsela tse di sa siamang.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go kgona go bua le bana ba gago ka ga tlhakanelo dikobo/thobalano le go ratana go ba fa sebaka sa go bona kitso e e maleba, go na le kitso e ba e tsayang mo balekaneng ba bone kgotsa ditsala. Rurifatsa gore bana ba gago ba utlwa molaetsa wa gago o o batlang ba o utlwa.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Lucretia o ile kwa ntlong ya ga **Blackjack** go mo tlhatswetsa le go phepafatsa ntlo jaaka Blackjack a ne a mo kopile. O leka go lotlolola lebatli mme o lemoga fa le sa lotlelwa. Fa a bula lebatli o dumedisiwa ke modumo wa setshwantsho sa mo tshikinyego. O fitlhela Tiro a lebeletse setshwantsho sa motshikinyego. A re o a lwala mme Lucretia ga a mo dumele. Tiro o mmontsha karatanyana ya maitirelo ya bongaka a re o letleletswe gore a seka a ya sekolong. Lucretia o a belaela.

Kwa sekolong se se golwane sa Mosenene, fa go tshwarelwang dithapelo teng, Mogokgo, Rre **Tlou** o buisa bana ba sekolo. O supa fa a swabisiwa nko ke ditiro tse di maswe tsa bana ba sekolo, a bo a fa sekai ka molato o o dirilweng ke **Tiro**. O tlhalosa fa Tiro a tshwerwe a tlhakanetse dikobo/robalane le mosetsana mongwe mo sekolong ka nako ya ithutuntsho ya metshameko mo ntlwaneng nngwe ya boithutelo. Mo puisong e, baithuti ba a sebaseba le go ngunanguna ka boitshwaro jwa ga Tiro jo bo sa siamang. Rre Tlou o bua a gatelela, a ba gakolola gore boitshwaro ga bo letelelwe mo sekolong. O tswelela a ba tlhalosetsa gore fa mongwe a ka tshwarwa a dira jalo, o tla a di gama a sa di tlhapela.

Morago ga letsatsi le leele la sekolo, **Basha** le **Carol** ba tsamaela ko maemelong a dikhombi. Basha o lemoga fa a na le Carol, mme ga a itumela jaaka Carol. Kgang ya teng e a mo ketefalela. Fa a sena go hemela ko godimo, o simolola go bolelela Carol ka bokamoso jo bo nametsang jo a nang le jone. O leka ka bokete go tlhalosetsa Carol ka dithuto tse a nnileng le tsone le Stanley, mme o mmolelela fa a batla go tsaya maikarabelo a bokamoso jwa gagwe. Carol o itumela thata gore jaanong Basha o lemogile gore jaanong ke nako ya gore a itebelelele go na le go mo sala morago.

Kwa matlong a barutabana a sekolo se se golwane sa Mosenene, **Tjedza** o fitlhela **Bretts** le **Neo** mo ntlong ya ga Bretts. Tjedza o kgalela Neo go utswa motho wa gagwe. Basetsana ka bobedi ba simolola go omana le go goelelana. Ntwa e bo e simologa magareng ga bone. Bretts o mo

mathateng, ga a itse gore a dire jang. Bretts o gakolola Tjedza gore o na le seemo se a tshwanetseng go itebaganya le sone pele; mme ke sone mo nakong e Neo a leng fa. Basetsana boo babedi ba lebana mo matlhong, ba tletse tshakgalo. Bretts o ba kopa go tsutlaganyolola paka ya bone ya sekolo e ba e apereng mme e re ba tswa ka kgoro ba itire jaaka ekete ke ditsala.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi
Bretts, Tjedza le Neo

Botsala jwa mosimane le mosetsana (go sena tlhakanelo dikobo/ thobalano)
Carol le Basha

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG** – go diragala eng? *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- B** 1 Ke eng Lucretia a gakgamaditswe ke go bona Tiro ko lwapeng?
- 2 Mogokgo wa sekolo se se golwane sa Mosenene o tlhalosetsa bana eng?
- 3 Ke eng Basha a itsaya ka mo go sa tlwaelesegang kgatlhanong le Carol? Basha o bolelela Carol eng?
- 4 Go diragetse eng fa gare ga ga Bretts, Neo le Tjedza?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG

B YA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke afe mabaka a a dirang gore bana ba kgaolo ya/motse wa gago ba seegelwe fa thoko kgotsa ba kobiwe mo sekolong?
- 2 A go na le diemo tse di tshwanang le tsa ga Bretts, Neo leTjedza mo kgaolong ya/motseng wa gago?

b MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 A go seegela fa thoko kgotsa go koba ngwana fa a tlhokile maitseo jaakaTiro ke one mokgwa o o siameng wa go itebaganya le seemo?

Botsolotsa:

- *O ne o ka tsibogela mathata a jang fa e ne e le tsala ya gago kgotsa motsalwa le wena?*

- 2 FaTjedza kgotsa Neo e ne e le ditsala tsa gago, o ne o ka ba gakolola jang?

Botsolotsa:

- *Ke eng se se ka go tshwenyang se amana le bone le seemo?*

B MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 A go seegala fa thoko kgotsa go koba ngwana fa a tlhokile maitseo jaakaTiro ke one mokgwa o o siameng wa go itebaganya le seemo?

Botsolotsa:

- *O ne o ka batla sekole se tsibogela mathata a jang?*

- 2 O ne o ka leka go thusa jang ngwana wa gago wa mosetsana fa e ne e leTjedza kgotsa Neo?

Botsolotsa:

- *O ka dira jang go rurifatsa gore bana ba gago ba seka ba wela ka lemena le le tshwanang le la basetsana ba babedi ba?*

- 3 O ne o ka dira jang fa o ne o ka itse gore mongwe wa ditsala tsa gago o dira se Bretts a se dirang? O ka laola seemo se jang?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o santse o le mo sekolong, go botlhokwa go tlhoafalela dithuto tsa gago mme o fetse sekolo. Tlhakanelo dikobo/thobalano e ka leta go fitlhela o fetsa sekolo e bile o na le boikarabelo jwa go emela ditlamorago tse di ka tsisiwang ke tlhakanelo dikobo/thobalano (boimana jo bo sa rulaganyediwang le megare, go balelwa HIV.

- b** Itlotle. O seka wa letlelela batho ba ba tona go go dirisa.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Ka thotloetso ya gago bana ba gago ba ka tsaya ditshwetso tse di babalelang mo matshelong a bone.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Blackjack o tsena ko ga gagwe o fitlhela **Lucretia** a tlhatswitse diaparo tsa gagwe, o phepafaditse ntlo e bile o apeile dijo tsa maitseboa. Blackjack o akgola se se dirilweng mme Lucretia o itumeletse gore maiteko a gagwe a lemogilwe. O simolola go bolelela Blackjack ka "sick-leave" ya ga **Tiro**, mme Blackjack o bolelelela Lucretia gore ga a itse sepe ka "sick-leave" ya ga Tiro. Lucretia, o belaela gore go na le sengwe se se belaetsang ka polelo ya ga Tiro ya gore ke eng a ne a le ko lwapeng. Lucretia "ka go itshamekela" a re ba dire ngwana. Blackjack o itlhaganelela go gana a bo a gatelela gore ba dirise dikhondomo nako le nako.

Kgabagare ko kgwebong e go tlhatswiwang dikoloi teng, Tiro o a itagisa, o goga motokwane e bile o nwa bojalwa. O nnetse go ntsha melao, a laola basimane ba bangwe e bile a tla a ba sotla. O simolola go kgatlhegela koloi ya manobonobo e e phekileng foo. Basimane ba bangwe ba a kgatlhega jaaka Tiro a simolola go galaletsa koloi ya teng. A re o batla go e tsaya a ye go e lekeletsa. Basimane ba bangwe ba tswelela ka go mo rotloetsa, ba mo galaletsa. Mongwe wa basimane o a mo tlhagisa gore mong wa koloi e, o bogale, mme Tiro o a mo tlhokomologa, a bo a mmolelela gore mong wa koloi ga a re sepe - **Themba** ke rraagwe mokapelo wa gagwe, e bile ga a kake a mo golafatsa. Basimane ba gagametse gore Tiro e bile o na le mokapelo. Tiro

o ema ka dinao go tswa mo setilong sa gagwe, a bo a kopa dilotlele tsa koloi gore a tle a tseye koloi a iphokise phefo. Mosimane yo mongwe o leka go mo emisa a mmolelela gore o iphitisitse nnotagi le motokwane jalo ga a kake a kgweetsa sentle, bogolo jang mong wa koloi a sa mo letlelela. Tiro o a mo tlhokomologa a bo a kgweetsa a tsamaya.

Morago ga sekolo ko Mosenene JSS, **Tjedza** le **Carol** ba ya lwapeng. Tjedza o bua ka fa a sa rateng go palama khombi ka teng, a eletsa gore o kabo a kgweetswa go ya lwapeng. Carol o botsa ka tshotlo gore ke eng **Bretts** a sa mo ise lwapeng ka gore a re o a mo rata. Carol o botsa Tjedza gore kana o santse a itshwere ka ngwana wa mophato wa bongwe o magatwe a reng o ratana le ene. Ka maswabi Tjedza o mmolelela gore magatwe a teng ke boammaaruri; e bile o tshwere Bretts le mosetsana, e bong **Neo**, ko ntleng ya gagwe letsatsi lengwe, ba bo ba lwa. Carol o gagametse a bo a bolelela Tjedza gore a akanyetse go kgaogana le Bretts ka gore o a ba tshamekisa bobeding jwa bone. O botsa Tjedza gore a o itse bodiphatsa jwa go nna le bakapelo ba feta bongwe ka nako e le nngwe.

Basha o ipaakanyetsa go robala fa mmaagwe, **Sethunya**, a tsena mo kamoreng ya gagwe. A re o batla go bua le ene ka dikgang tsa marato le go nna le bakapelo. Basha o dumela ka go ngosela. O kopa Basha gore a mmulegele. Basha o bolelela mmaagwe gore o ne a leka go kopa Carol go nna mokapelo wa gagwe, mme o ganne. Sethunya a re o ne a akanya gore Basha o kgatlhegela **Abigail**. Sethunya o mo gakolola gore o santse a le monnye go re o ka tsena mo botsalanong jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. Basha a re o itse ka ga tseo tsotlhe e bile o tswelela ka go mmolelela gore o ne a buisana le **Stanley** bodiphatsa jwa teng, o solofetsa mmaagwe gore o tlele go itebaganya le dithuto tsa gagwe.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Tiriso botlhaswa ya bojalwa le ditagi

Tiro

Tlhakanelo dikobo/thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Tjedza, Neo le Bretts

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Bretts, Tjedza le Neo

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Basha le Sethunya

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Tiro le basimane ba bangwe kwa go tlhatswiwang dikoloi teng

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng se Lucretia a se kopang mo go Blackjack?
Botsolotsa:
 - *Blackjack o tsibogela se jang?*
 - *O akanya gore ke eng Blackjack a tsiboga ka fa a dirileng ka teng?*
- 2 Ke eng Tjedza a ngongorega? O eletsa gore go ka diragala eng?
- 3 Ke eng se Basha le mmaagwe ba buang ka sone?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Mo tikologong ya/motseng wa gago, a go motlhofo gore banana ba ba dingwaga di kwa tlase ba kgone go bona ditagi le nnotagi?
- 2 Tiro o lekeletsa dilo ka go tsaya koloi ya ga rraagweTjedza a e kgweetsa a le mo sediding. Ke dife dilo tse di diphatsa tse banana ba tikologo ya gago ba di dirang ba le mo sediding sa bojalwa kgotsa ditagi?
- 3 Tiro o rotloediwa go tswa mo tseleng ke basimane ba bangwe mo matlhatswetsong a dikoloi. Banana mo tikologong ya/motseng wa gago ba raelana ka ditsela dife?

Botsolotsa:

- *Ba rotloetsa ba bangwe gore ba dire eng?*
- *Kgatelelo e e lwantshiwa jang*

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 O ne o ka dira jang fa o ne o le mongwe wa basimane kwa matlhatswetsong a dikoloi, mme, mongwe wa ditsala tsa gago a ntsha mogopolo wa go tsaya koloi ya mongwe a e kgweetsa go ijesa monate, bogolo jang fa a le mo sediding sa nnotagi?
Botsolotsa:
 - *A o ne o ka rotloetsa kakanyo e? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?*
- 2 Fa o ne o le Blackjack mme o lebagane le seemo se a leng mo go sone o ne o ka itebaganya jang le sone?

- 3 O akanya gore ke engTjedza a ka batla go nna le Bretts? Fa o ne o le tsala ya ga Tjedza o ne o ka mo gakolola jang?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 O ka thusa jang bana ba gago fa ba ne ba dirisa bojalwa le ditagi botlhaswa, jaaka Tiro a dira?
- 2 O akanya gore o ka ruta le go kgothatsa bana ba gago jang gore ba kgone go tila go dirisiwa botlhaswa ke batho ba ba tona mo go bone, ba e leng gore ba a bo ba batla go ba sotla fela?
Botsolotsa:
 - *Botsalano jwa gago le bana ba gago bo ka tokafadiwa jang go dira gore se se nne motlhofo?*
- 3 O tlhoka eng go go thusa wena le ngwana wa gago go ikutlwa lo phuthologile go bua ka botsalano le tlhakanelo dikobo/thobalano?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompieno.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa o le mo sediding kgotsa o tagilwe ga o kake wa laola ditiro kgotsa boitshwaro jwa gago ka botlalo mme o ka nna wa tsaya ditshwetso tse di sa siamang kgotsa wa dira dilo tse o tlaa di ikotlhaelang.
- b** Phuthologang go bua le batsadi ba lona; bontsi jwa sebaka ba lo fa dikgakololo tsa nnete.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Netefatsa gore nako le nako o nna o itse se se diragalang mo botshelong jwa ngwana wa gago, go balelwa le kwa sekolong, gore fa a sa itshware sentle, o kgone go mo gakolola mme o mmusetse mo tseleng e e siameng.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Abigail le **Kopano** aba iketlile kwa ga Kopano morago ga kereke. Bobedi jo bo bua ka bo rraabone, ba bo ba tshwantshanya go tsiboga ga bone mabapi le botsalano jwa bone, jo bo se nang tlhakanelo dikobo/thobalano. Kopano o mmolelela gore rraagwe ga a na mathata le go eta ga gagwe. Rraagwe o tlhologanya gore botsalano jwa bone ga bo na diphatsa dipe. Abigail ga a kgone go dumela se a se utlwang. O tswela Kopano pelo, o elets a o kare rraagwe o kabo a tlhologanya le ene. Kopano o solofetsa go rapelela rraagwe Abigail gore le ene a bone dilo ka pharologanyo. Abigail o dumalana le ene gore tota thapelo e a tlhokafala go rurifaletsa rraagwe gore e le ruri ga ba dire sepe se se phoso.

Amantle o ile tshidilong maikutlo, mme jaaka gale mogakolodi o a mo amogela a bo a mmotsa gore o ikutlwa jang. Morago ga go itekodisanya, mogakolodi o bolelela Amantle gore o tlele go mo tlhalosetsa ka 'mothakanyana yo o sa siamang'/'bad guy' gape. O tlhalosetsa Amantle gore "bad guy" ke HIV. O botsa Amantle gore a o kile a bona khutshwafatso e (HIV). Amantle o a e lemoga a bo a botsa gore a o na le HIV mo mmeleng. Mogakolodi o a mo rurifaletsa. Amantle o thubagana ka selelo.

Morago ga sekolo ko Mosenene, setlhoph a sa bana ba sekolo, ba iketlile fa kgorong ya sekolo jaaka fa ba ntse ba palama dikhombi go ya malwapeng. **Carol** le **Tjedza** ba tloga ba tsena mo khombing, fa koloi e ema fa go bone. **Fana** o tswa mo koloing a bo a kopa Tjedza gore a seka a palama khombi. Tjedza o mmolelela gore a tswe mo go ene. Fana o a mo phamola a bo a mmolelela gore o tla le ene. Tjedza o mo kopa gore a mo tlogele a mmolelela fa a tshwanetse go goroga ko lwapeng ka nako. Mokgweetsi wa khombi o botsa basetsana ba babedi gore a ba tla le ene kgotsa nnyaa. Fana o laola Carol gore a tsene mo khombing a tsamaye. Tjedza o leka go gana, mme Fana o mo tshosetsa ka gore o tlaa mmetsa ka mpama fa pele ga ditsala tsa gagwe.

Tjedza o mo kopa go ela tlhoko puo ya gagwe ka gore go na le batho mo tikologong, ba ba reeditseng. Fana a re ga a tshwenyege. Tjedza o mo kopa gore ba tsene mo koloing ya gagwe gore ba nne le nako ya go ipua ba sa utswelwe ke ope dikgang. Fana o a gana. O botsa Tjedza gore a o tshaba gore **Bretts** o tlaa ba bona ba le mmogo. Tjedza o latola seo, a re o na le sengwe se se botlhokwa se a batlang go se mmolelela.

Themba o tla kwa ga **Blackjack** le **Tiro**. Tiro o a lela, mme go a bonala gore o biditswe mo go feteletseng. Blackjack o botsa Themba gore bothata ke eng. Themba o tlhalosetsa Blackjack gore Tiro o utswile koloi ya gagwe ko matlhatswetsong a dikoloi a bo a ya go nna le kotsi ka yone. Blackjack o tlhamalela ko go Tiro yo o santseng a lela ka tshakgalo. Themba o kopa Blackjack go iketla pele, a bua fa a setse a otlhaile Tiro mo go tlhoafetseng; o na le molomo o o thubegileng le leitlho le le rurugileng fela thata. Blackjack o manyetsa Tiro boitshwaro jwa gagwe jo bo makgasa, mme o tshosetsa go mo koba gotlhelele ko matlhatswetsong a gagwe a dikoloi. Themba o tlhalosa gore o tsisitse Tiro ko lwapeng go tla go itsese Blackjack ka matlhotlhapelo a gagwe. Blackjack o tshwaela gore Themba a ise Tiro ko kgotleng a ye go otlhaiwa ke kgosi.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Puisano fa gare ga mogolo/motsadi le ngwana

Abigail le Kopano (ka borraabone)

Tiro le Blackjack

Go bega/bolela seemo sa HIV

Amantle le Mogakolodi

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Tjedza le Fana

Themba le Tiro

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 Ke eng se Kopano le Abigail ba buang ka sone?
- 2 Go diragetse eng ka nako ya kgakololo le Amantle? Ke eng a ne a tenegile?
- 3 Go diragetse eng fa gare ga ga Fana le Tjedza morago ga sekolo?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A go na le batsadi mo tikologong ya gago ba ba tsayang bana ba bone jaaka rraagwe Abigail a mo tsaya?

Botsolotsa:

- Go dira jaana go ka tsisa mathata afe?
- 2 A go tlwaelesegile gore basimane/ banna ba nne dikgoka mme ba tshosetse basetsana jaaka Fana a dira ka Tjedza mo tikologong ya/motseng wa gago?

Botsolotsa:

- Fa go ntse jalo, ke eng ba nna dikgoka ka tsela e e ntseng jaana?
- O akanya eng ka se?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Tjedza o kopane le Fana mo bathong kwa ntle ga sekolo, mme o phamola lelogo la gagwe a bo a tshosetsa go mo fa mpama. Fa o ne o le teng, o kabo o lekile jang go mo thusa?

Botsolotsa:

- O kabo o ne wa tsiboga jang fa e ne e le wena o leng mo seemong se se tshwanang le sa ga Tjedza?
- 2 A o akanya gore Themba o ne a dira sentle go otlhela Tiro go utswa koloi ya gagwe?

Botsolotsa:

- O ka bo a dirile jang gape?
- Fa Tiro a kabo a utswile koloi ya gago, o kabo o dirile eng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 O akanya gore ke eng rraagwe Abigail a belaela botsala jwa gagwe le Kopano?

Botsolotsa:

- O ka dira eng go fokotsa go tshwenyega kgotsa dipelaelo tsa gagwe?
- 2 A o akanya gore Themba o ne a dira sentle go otlhela Tiro go utswa koloi ya gagwe?

Botsolotsa:

- O ka bo a dirile jang gape go netefatsa gore Tiro o tlhaloganya seemo sa ditiro tsa gagwe?
 - Le fa go tlwaelesegile mo Botswana gore batho ba e seng batsadi ba bana ba otlhaya bana, fa o ne o le motsadi wa ga Tiro, a o ne o ka wela dibete ka se Themba a se dirang?
 - A go na le sengwe se o ne o ka eletsa gore Themba a se dire?
 - A o tsaya gore go betsa/otlhaya ngwana ke kgokgontsho?
- 3 Fa o ne o le motsadi wa ga Tjedza, o ne o ka thusa Tjedza jang gore a tile seemo sa gagwe?

Botsolotsa:

- A o akanya gore botsalano jo bo nonofileng le batsadi fa bo ne bo le teng bo kabo bo thusitse?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go nwa bojalwa go ka lebega go kgalha, mme ga ntsi maduo a gone ga a mantle. O ka felela o ikotlhaya e bile o tlhabiwa ke ditlhong tsa se o se dirileng o tagilwe.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa ngwana wa gago a na le mogare wa HIV mme o sa itse gore o ka mmolelela jang, kopa baitseanape gore ba go thuse. Ba botsogo ko kokelwaneng le sepatela ba ka go thusa.
- B** Go a kgonagala gore lekawana le morweetsana ba nne mo botsalanong jo bo se nang tlhakanelo dikobo/ thobalano. Fa o na le ngwana yo o reng o mo botsalanong jwa go tshwana le jo, le motho wa bong jo bo farologaneng le jwa gagwe, bua le bone ka phuthologo o tle o kgone go tlhaloganya se se diragalang.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Go mo maitseboeng. **Letty**, bommonawe le **Mma Lorato** ba eme fa pele ga ntlo ya gaabo Letty ba lebeletse ka lerato lebatl la ditshipi le le sa tswang go tsenngwa. Mma Lorato o ba solofetsa fa go sena ka fa sekebekwa sepe se ka thubang go tla go ba tlhasela kgotsa go ba utswela. O ba bolelela gape gore go tokafatsa tshireletsego ya bone mo go tla itsa rraabone go utswa dijo tsa bone. Letty o dumalana le ene a bo a tshwaela gore ga a batle go bona rraagwe gope gaufi le fa ba nnang teng. O lebogela Mma Lorato kemo nokeng ya gagwe, mme ene o mmolelela gore jaaka moagedi yo o nang le maikarabelo o a tlamega go ba fa thuso epe e ba e tlhokang. O ba kopa gore ba ikutlwe ba phuthologile go ka tla ko go ene fa ba na le matshwenyego ape fela.

Kwa ga **Blackjack**, Blackjack le **Lucretia** ba batla go tlhakanela dikobo/robalana. Blackjack o batla go tsaya khondomo, mme Lucretia o mo kopa gore a seka a e dirisa fa ba tlhakanela dikobo/robalana, o tlhalosa gore o batla ngwana. O tswela ka go gatelela gore ga a batle go dira sepe se se ka mo tsenyang mo kotsing ya go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano gape. Blackjack o bua ka botlhokwa jwa go dirisa khondomo, a tlhagisa fa nngwe ya botlhokwa jo bo tona jwa tiriso ya khondomo e le thibelo ya mogare wa HIV. Lucretia o mmolelela gore se a se batlang fela ke go mo tsholela ngwana. Blackjack o gatelela gore fa go sa dirisiwe khondomo, ga ba na go tlhakanela dikobo/robalana. Lucretia o tlhasela Blackjack a bo a mmolelela gore o mo senyetsa nako. Blackjack o mmolelela gore ga a na maikemisetso a go tshola ngwana le ene. O mmolelela ka bodiphatsa jwa tlhakanelo dikobo/thobalano e e sa babalesegang. Lucretia o bolelela Blackjack ka fa a sa mo direleng sentle ka teng ka gore ene o mo thusa matlhoki otlhe a gagwe, mme Blackjack ene o palelwa ke go mo direla jalo. Lucretia o gatelela gore ngwana o tlaa tiisa botsalano jwa bone. O tswela ka gore Blackjack a mo tshodise ngwana go supa fa a mo rata e le ruri. Blackjack o tswela ka go gatelela fa a sena go tlhakanela dikobo/robalana ntle le tshireletso, e bile o na le bana ba ba mo lekaneng ga a kake a kgona ba yo mongwe gape. Lucretia o tshosetsa gore o tlaa mo tlogela fa a sa dire se a se mo kopang mme se ga se tshose Blackjack. O bua fa a setse a ipaakanyeditse go baakanya dilo magareng ga gagwe le mosadi wa gagwe wa pele yo e leng mmaago bana ba gagwe, go na le go ipaya mo diphatseng tsa go tsenwa ke bolwetse jo bongwe jwa tlhakanelo dikobo/thobalano.

Oduetse o bileditse **Tjedza** ko kamoreng ya gagwe, gore a mmotse ka botsalano jwa gagwe jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. Tjedza o ganela gore o mo botsalanong jwa mofuta oo. Oduetse

o mmotsa gore go diragala eng fa gare ga gagwe le **Fana**. O mo tlhalosetsa gore o mmone letsatsi le lengwe a na le Fana ko bareng. O iphemela ka gore ga a ya ko bareng ka go rata ga gagwe, Fana o ne a mo gogela teng morago ga sekolo. Oduetse o mmolelela gore a tlogele go taboga fa morago ga basimanyana mme a tlhoafalele dithuto tsa gagwe. Tjedza o leka go ipuelela mme Oduetse o mo tlhagisa ka botsalano jwa tlhakanelo dikobo/thobalano le ditlamorago tsa teng.

Tiro o boetse sekolong morago ga go seegelwa fa thoko. Morutabana **Kumbulani** o a mo amogela a bo a mmolelela gore o solofela gore o ithutile sengwe. Tiro o mo rurifaletsa fa a fetogile. Kumbulani o mo gakolola gore o tshwanetse go obamela melao ya sekolo, fa a ka palelwa ke go dira jalo o ka nna a kobiwa. O mo tlhagisa ka boitshwaro jo bo diphatsa jo bo ka feletsang bo mo senyetsa botshelo le bokamoso. Tiro o gatelela gore ene o fetogile. Kumbulani o mmolelela gore ba lephata la dikgakololo (Pastoral dept) mo sekolong, ka ba dirile lenaneo la go mo sokolola. O bolelela Tiro gore o

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*

Tjedza, Fana le Bretts

*Tiriso botlhaswa ya bo
jalwa le ditagi*

Tiro

tshwanetse go itshupa ko ofising ya gagwe letsatsi le letsatsi, mo go diretsweng go sekaseka/ela tlhoko go tla sekolong ga gagwe le go tswela ga gagwe mo sekolong. Fa Tiro a tsamaya, morutabana Kumbulani o lemoga fa a tlhota. O mmotsa gore bothata ke eng. Tiro o mmolelela fa a ne a le mo kotsing ya koloi mme a bolaisegile mo leotong. Tiro o dumela gore o ne a iphititsitse ditagi le nnotagi e bile ga a gakologelwe sepe, e bile ke lone lebaka le le dirang gore a batle go fetoga.

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go diragala eng kwa ga bo Letty? Ke eng se Mma Lorato a se lebeletseng ka lorato?
- 2 Ke eng se Lucretia a se pateletsang Blackjack?

Botsolotsa:

- O batla gore a dire eng?
- 3 Oduetse le kgaisadie Tjedza ba bua ka eng?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Fa dikai tsa thotloetso tse di neelwang bana ba masiela le ba ba mo legoeleleng/diphatseng mo tikologong ya/motseng wa gago.
- 2 Lucretia o batla go tsholela Blackjack ngwana ka gore o dumela gore se seka

ba atumalanya. A go na le batho ba ba akanyang go tshwana le ene mo tikologong ya/motseng wa gago?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 A o akanya gore go tshola ngwana le motho go ka le atumalanya?

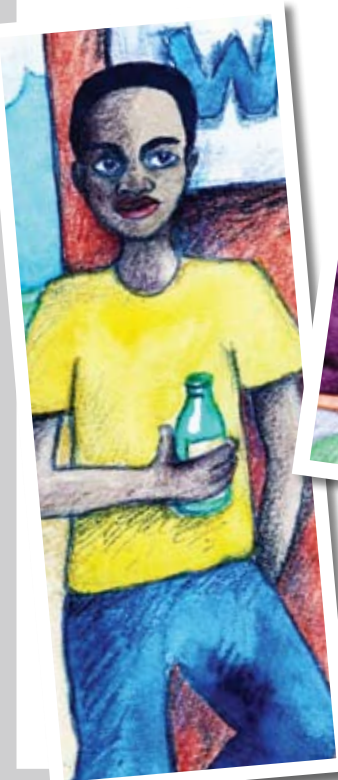
Botsolotsa:

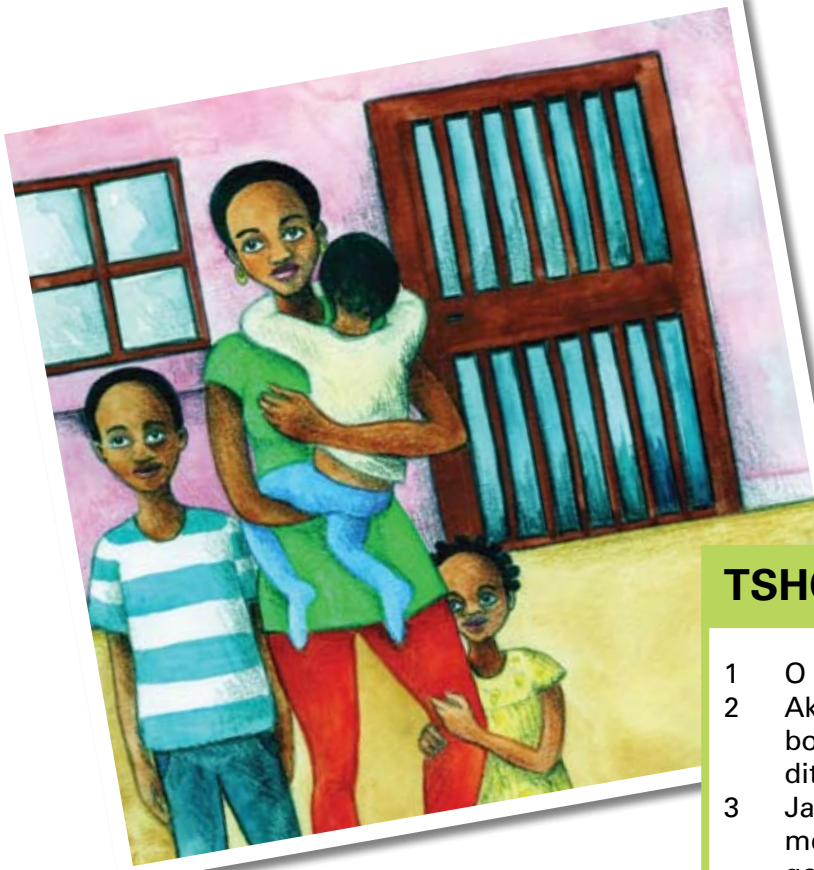
- Ke eng o akanya jalo?
- Ke eng o sa akanye jalo?

- 2 Fa o ne o le mo seemong se se tshwanang le sa ga Blackjack, o ka bo o ne o itebagantse le seemo sa teng jang?

Botsolotsa:

- A o dumalana le mabaka a a fileng?
- Fa o sa batle ngwana, o ka a fa mabaka afe?

- 3 Tiro o tsene mo mathateng a mantsi, mme o solofetsa go fetoga. Jaaka monana, o akanya gore Tiro o ka thusiwa jang gore a fetoge?

Botsolotsa:

- Ke mang gape ko ntle ga barutabana ba gagwe yo o ka mo thusang le gore jang?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 A o akanya gore go tshola ngwana le motho go ka le atumalanya?

Botsolotsa:

- Ke eng o akanya jalo?
- Ke eng o sa akanye jalo?

- 2 Fa o ne o le mo seemong se se tshwanang le sa ga Blackjack, o ka bo o ne o itebagantse le seemo sa teng jang?

Botsolotsa:

- A o dumalana le mabaka a a fileng?
- Fa o sa batle ngwana, o ka a fa mabaka afe?
- Fa Blackjack e ne e le tsala ya gago, o ne o ka mo gakolola jang?

TSHOBOKO

- O ithutile eng mo karolong e?
- Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Tila go ithola boleng jwa boitshwaro jwa gago go kgotsofatsa mokapelo kgotsa molekane.
- b** Ka dinako tsotlhe o ne o ema pele o ikakanya ka ditlamorago tsa ditshwetso tsa gago pele o di tsaya.
- b** Fa o sa kgone go bua le mokapelo wa gago o butse pelo, go raya gore ga se motho yo o go lebaneng.
- b** Fa go na le sengwe se se go tshwenyang, kgotsa o na le bothata bongwe jo o sa kgoneng go bua le batsadi ba gago ka bone, o kgona go bua le bo kgaisadio ka jone.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa monana a na le mathata a ditagi le bojalwa o ka nna a tlhoka thuso e e fetang e batsadi ba gagwe ba kgonang go mo e fa. O seka wa tshaba go kopa thuso mo motseng/tikologong mo barutabaneng, baruti, bommaboipelego le ba bangwe.
- B** Akanya ka fa o ka thusang ka teng go netefatsa gore bana ba gago ba tsaya ditshwetso tse di siameng ka botsalano/bokapelo jwa bone.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Themba o bolelela **Sekgele** ka tshenyo e e mo koloing ya gagwe e e dirilweng ke **Tiro**. O tshwenngwa ke botlhokatsebe jwa gaTiro. Sekgele o dumalana leThemba gore bana ba malatsing a, ba dule mo tseleng. O botsaThemba gore o rarabolotse jang kang ya tshenyo e e neng e dirilwe mo koloing, mme o gakgamadiwa ke tharabololo ya monna wa gagwe, monna wa gagwe ga a kgathale. A re batsadi ba bewe molato ka boitshwaro jwa banana ba malatsi a, a a swabisang. O boa gape a bua ka matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano a a neng a diragetse ko sekolong se se golwane sa Mosenene, le go iphetisa nnotagi le go dirisa diritibatsi ga banana e le sesupo se se papametseng sa botlhokatsebe le boitshwaro jo bo sa kgatlheng mo sechabeng. A re jaaka batsadi, ba tshwanetse ba ema ka dinao mme ba busetsa bana ba bone mo tseleng, le go ba ruta tsamaiso e e leng yone. O amogana le mosadi wa gagwe tshutiso e ba e dirileng ko PTA, mabapi le go rarabolola kang ya matlhabisa ditlhong ya tlhakanelo dikobo/thobalano mo sekolong. O bona phoso mo lephateng la thuto gore ba bo ba paletswe ke go ba tswa thuso. Sekgele o mo gakolola gore ga se lephata la thuto le ba tlhotseng, mme ke bana ba sekolo le barutabana ba ba sa dumelang go fa bosupi. Sekgele o na le mogopolo wa gore ba tshwanetse go nna fa fatshe le bana ba bone, ba bue le bone ka tlhakanelo dikobo/thobalano le ditlamorago tsa go itsenya mo go yone.

Amantle o bolelela rraagwe, **Meshack**, ka sebaka se a nnileng le sone le mogakolodi. O mmolelela gore mogakolodi o mmoleletse leina la motho yo o bosula yo o mo mading a gagwe. Amantle o bolelela rraagwe gore o itse fa a na le mogare wa HIV, mme rraagwe a seka a tshwenyega ka gore mogakolodi o mo netefaditse gore fa a ka tsaya kalafi ya gagwe ka fa go tshwanetseng, o tlaa kgona go gatelela mogare a bo a tshela lebaka le le leele. O solofetsa rraagwe gore o tlaa nna ngwana yo o siameng mme a sale morago kgakololo ya ngaka. Rraagwe o mo solofetsa fa a tlaa mo neela thotloetso yotlhe e a e tlhokang, mme o mo kgothaletsa go tsaya kalafi ya gagwe nako le nako.

Ko sekolong sa Mosenene, Tiro o kgaogana le tsala ya gagwe, **Basha**, mathata a a neng a tsena mo go ene ka nako e a neng a seegetswe fa thoko ko sekolong. O tlhalosetsa Basha gore o thudile ka koloi ya mongwe ko matlhatshwetsong a dikoloi mme mong wa koloi eo o ne a mmetsa mo go maswe. Basha ga a kgatlhege o mo omanyetsa go nna fela a le mo mathateng. Tiro o bolela fa a ithutile mo go seo. A re o batla go fetoga mme a nne ngwana yo o siameng jaaka Basha.

Kwa matlong a barutabana, **Bretts** o rokotsa **Tjedza**, o leka go mo supegetsa gore o rata ene e seng **Neo**. Tjedza o itshwarelela ka gore Bretts o rile o ba rata botlhe. O iphemela ka gore o ne a sa batle gore Neo a ba tsosetse mathata. O bayaTjedza lefoko, a re ka gore o a mo itlhokomolosa ke sone se a felelang a batla mongwe ka gore o a bo a sena gore o ka reng. Tjedza o leka go gana, mme o simolola go mo suna. O mmolelela gore o mo rata mo go maswe. Tjedza le ene o mmolelela gore o a mo rata, e bile o kopa maitshwarelo go re a bo a ne a tsosa modumo kwa ga gagwe fa a ne a fitlhela Neo teng.

Themba, Meshack le maloko a mangwe a boeteledipele jwa PTA ba bua ka matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano le tswelelopele. Ba buisana ka boitshwaro jo bo diphatsa jo

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*

Amantle le Meshack
Tiro leThemba

*Go nwa di-ARV sentle le go
bega/bolela seemo sa HIV*

Amantle

*Tlhakanelo dikobo/
thobalano fa gare ga batho
ba ba fetanang ka dingwaga
tse di ntsi*

Tjedza le Bretts

*Motlhokomedi yo o nang le
seabe kwa sekolong*

Themba le Meshack

bana ba bone ba itsenyang mo go jone. Themba a re o ne a sa itse gore mongwe wa bana ba ba fitlhetsweng ba tlhakanetse dikobo/robalane mo ntlwaneng ya borutelo e ne e le Tiro. A re ga a na le fa e le pelaelo epe mo tlhaloganyong ya gagwe gore mosimane yo o molato, morago ga gore a tseye koloi ya gagwe e e turang mme a thule ka yone. Ba baya molato selo se go tweng tlhabologo gore ke yone e ntshang bana ba bone mo tseleng. Meshack ga a dumalane le ene, a re Themba o kabo a ne a sa betsa Tiro mme a bua le ene. A re puisano ke yone molemo wa nnete mo botlhokatsebeng jwa banana. Themba o botsa gore motho o bua jang le ngwana yo o mo senyeditse di-tsa-gagwe. Mme yo mongwe o dumalana le ene a re bana ba bone ga ba sa tlhole ba reetsa ope ka lebaka la dilo tse go tweng ditshwanelo tsa batho. Meshack o santse a dumela gore go tshwanetse gore go buiwe le bana e seng fela go ba betsa. Ba tsaya tshwetso ya go ema kgatlhanong le botlhokatsebe mme ba busetse sechaba sa bone mo tseleng. Themba o gakolola ba bangwe gore ba seka ba lebala moonno wa bone wa go tseela dikgato barutabana ba ba tsenang mo botsalanong jwa tlhakanelo dikobo/thobalano le bana ba sekolo. Ba dumalana ka bongwefela jwa pelo gore ba tshwanetse go nna matlho le ditsebe tsa sechaba sa bone, mme ba sireletse bana ba bone.

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 Ke eng seThemba le Sekgele ba buang ka sone?
- 2 Ke eng seTjedza le Bretts ba buang ka sone?
- 3 Meshack o tsibogetse Amantle jang?
- 4 Ke eng batsadi ba bangwe ba sa itumela ko bokopanonong jwa PTA?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 A dikole mo tikologong ya gago di na le mokgatlho wa batsadi le barutabana wa PTA? Fa go ntse jalo, a batsadi ba na le seabe mo PTA?
- 2 Meshack a re o akanya gore go boThemba a tsibogetse kgang ya gaTiro ka go mmetsa go ne go se maleba. A o akanya gore go betsa ke nngwe ya mefuta e e siameng ya go laya?

Botsolotsa:

- Ke ditsela dife gape tse ngwana a ka otlhaiwang ka tsone?
- Ke ofe mofuta o o akanyang gore o ka suga ngwana?

- 3 Bana ba ba nang le mogare wa HIV mo tikologong ya/motseng wa gago ba itse jang ka seemo sa bone? A go a tshwana kgotsa ga go tshwane le ka fa Amantle a itsileng ka teng?
- 4 Batsadi kwa phuthegong ya PTA ba pega ba bangwe molato ka go tlhoka tsebe ga banana. A o akanya gore ba bua nnete?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Seemo se se ko sekolong sa Mosenene ke se se tlhoafetseng. O akanya gore se ka rarabololwa jang?

Botsolotsa:

- Fa o ne o le mo seemong se e leng gore o na le bosupi/kitso nngwe e e ka thusang ba ba mo molaong, a o ne o ka a fa bosupi kgotsa nnyaa? O ne o ka dira eng?

- 2 Fa o ne o na le mogare wa HIV, o ne o ka batla go itse jang seemo sa gago? Ka go reng?
 - 3 A o akanya gore go botlhokwa go bolelela
- #### **Botsolotsa:**
- Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- 4 O ka gakolola tsala e e tshwanang le Tiro jang, e e tsenang mo mathateng a mantsi mme a sa akanye ka ditlamorago?

B MO BOTSHelong JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Meshack o ne a sa sosologa go bolelela morwadie seemo sa gagwe sa HIV. O ka dira eng fa o ne o le ene?

Botsolotsa:

- *Ke eng o ka dira jalo?*

- 2 A o akanya gore tsela e Amantle a itsileng seemo sa gagwe sa mogare ka yone e ne e mo siametse? Ke eng o rialo?
- 3 O akanya eng ka tsibogo ya ga Meshack mo go Amantle?

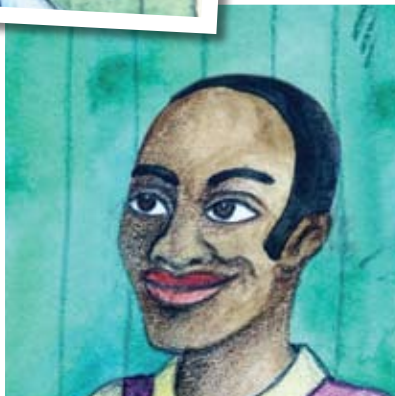
Botsolotsa:

- *A e ne e le mo go rotloetsang? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?*

- 4 Fa o ne o le Blackjack, o ne o ka tsibogela jang Themba a betsa Tiro?

Botsolotsa:

- *A o ka eletsa e le wena o betsang ngwana wa gago go na le batho ba bangwe e le bone ba mmetsang?*
- *O akanya gore ke kotlhao efe e e siametseng boitshwaro jwa ga Tiro?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Ga o itse gore ke mang yo o mo mogolaganyaneng wa gago wa batho ba ba tlhakanelang dikobo/robalanang, ka jalo, ipabalele.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Go sa kgathalesege gore setlhogo se thata jang; le fa e le ka ga ngwana wa gago a na le mogare wa HIV, bua le ene ka phuthologo gore o kgone go mo thusa go batla tharabololo, le go itebaganya le dikgwetlho tsa botshelo.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Kopano o kopana le **Carol** mo tseleng a tswa kwa sekolong. O botsa Carol gore a o ka tshwarisanya tsela le ene a bo a kgaogana lefoko la Modimo. O ipolelela Carol a bo a mmotsa gore a o itse ka Jesu wa Nnasaretha. Carol o mmolelela fa a itse ka Jesu go tswa kwa dithutong tsa gagwe tsa sekolo sa tshipi. Kopano o itumelela se. O mmotsa gore a ga a batle go kopana le Jesu le go mo itse go feta jaaka a mo itse. Carol a re ga a tlhomamise. Kopano o mo laletsa go tla ko kerekeng ya bone gore a nne le tshedimose tso. Carol a re o tla a ikutlwa a siilwe ka dintlha ka gore o na le lebaka le le lee le sa ye ko kerekeng. Kopano a re o tlaa nna le ene. Carol o ntse ga a ise a tseye tshwetso a re o tlhoka nako ya go akanya. O simolola go rerela Carol ka go fa botshelo jwa gagwe boleng ka go direla Modimo. Carol o ntse ga a kgone go tsaya tshwetso. Kopano o mo rurifaletsa gore fa a ka tla ga a kake a ikotlhaela tshwetso ya gagwe.

Bretts o leleditse **Neo** morago ga dithuto. O mo kopa gore a tseye dibuka a di ise kwa ga gagwe. Neo o simolola go ntsha mabaka otlhe go leka gore a seka a tsamaya. A re o na le bokopano ka nako ya dijo tsa motshegare. Bretts o leka go mo tshosa a mmotsa gore a o gana go romiwa ke ene. Neo o a gana, a bo a simolola go lela, a bua fa a sa batle go tsena mo mathateng ka go nna a ya kwa matlong a barutabana kgapetsa kgapetsa. Bretts o ipaya e kete ga a itse se a buang ka sone. Neo o a mo papamaletsa gore ga a sa tlhole a batla go nna bo botsalanong le ene, ga a na kgatlhego mo go rataneng ga bone. Bretts o mmolelela gore a tlogele bopelotshetla le bomatla. O mmotsa gore a ga a batle go fenya ditlhatlhobo tsa gagwe. Neo a re o a batla, mme e bile botsalano bo ka mo kgoreletsa mo dithutong tsa gagwe. Bretts ga a dumalane le ene, a re botsalano jwa bone bo ka tokafatsa matshwao a gagwe le seriti sa gagwe.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Kopano le Carol

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Bretts le Neo

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Bretts le Neo

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana

Kumbulani, Mma Mogapisi le Tiro

Mma Mogapisi le **Kumbulani** ba fa **Tiro** tshidilo maikutlo ya setlhopho. Ba mmolelela ka ditlamorago tsa botlhokatshebe. Ba kgaogana le ene bodiphatsa jwa boitshwaro jo bo diphatsa le gore bo ka ama jang isago ya gagwe. Morutabana Kumbulani o mmolelela gore ga a siiwa ke nako go ka fetoga e bile o ka simolola sesha jaaka a solofeditse. Tiro o ba bolelela gore o batla go fetoga go nna moithuti yoo molemo. Mma Mogapisi o mmotsa gore o eletsa go fetoga jang. O bolela fa a batla go tlhoafalela dithuto tsa gagwe. Kumbulani o mo gakolola gore baithuti ba ba molemo ba tsena sekolo nako le nako, ba tlotla barutabana ba bone mme e bile ba dira tiro ya bone ya sekolo. Tiro o bua gore o a itse gore baithuti ba ba molemo ga ba goge motsoko le fa e le go nwa bojalwa jaaka a dira. O bua gore ene o dirwa ke gore ga a na kgakololo go tswa mo batsading ko lwapeng. Mma Mogapisi o mmolelela gore jaaka barutabana ba foo go mo fa dikgakololo le go mo thusa.

Melaetsa ya konokono ya kgaolo le batshameki ba ba e senolang

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng se Kopano le Carol ba buang ka sone?
- 2 Ke eng se se diragalang fa gare ga ga Neo le Bretts?
- 3 Ka nako ya bogakolodi fa gare ga Tiro, Kumbulani le Mma Mogapisi, Tiro o ba bolelela eng mo sephiring?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke mang yo o mo seeming se se maleba go kaela banana tsela e e siameng?
Botsolotsa:
 - *Banana ka bobone? Batsadi?*
 - *Ke seabe sefe mo boitshwarong jwa bana, fa se le teng, se se tsisiwang ke tikologo ya bone?*
- 2 Barutabana le batsadi ba ka tshwaragana jang go kaela bana tsela e e siameng?

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana*

- 1 Go lebega Neo a le mo seemong se se leng thata e le ruri. O ne o ka dira jang fa o ne o le mo seemong se se tshwanang le sa ga Neo?
- 2 Akanya ka botshelo jwa gago; dikeletso tsa gago le ditoro tsa gago. A se Bretts a se buang se ne se ka go tswisa pelo fa o ne o le mo seemong se se tshwanang le sa ga Neo?

Botsolotsa:

- *Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?*
- 3 Boitshwaro jo bo diphatsa bo ka ama isago ya gago ka ditsela dife?
Botsolotsa:
 - *Go nna le kitso e, go ka go rotloetsa gore o tsaya ditshwetso tse di ntseng jang, kgotsa o itshwara ka ditsela tse di ntseng jang, fa di le teng?*

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi*

- 1 Tiro a re botlhokatsebe jwa gagwe bo dirwa ke go tlhoka kgakololo ya batsadi.

- Fa o akanya ka botsalano jwa gago le bana ba gago, o ka dira eng go bo tlabolola?
- 2 O kopana le mathata afe fa o leka go ruta bana ka boitshwaro jo bo nang le boikarabelo?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa mongwe yo mo golwane, kgotsa morutabana, a leka go go kopa go ya kwa ga gagwe, o seka wa dumela.
- b** Fa batho ba ba tona mo go wena; e ka tswa e le barutabana kgotsa batsadi ba gago, ba tshwenyegile ka dilo dingwe tse o di dirang mo botshelong jwa gago, ba reetse mme o sekaseke se se ka go latlhegelang fa o ka reetsa kgakololo ya bone.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Elatlhoko bana ba gago. Fa go lebega go na le bothata bongwe mabapi le bana ba ba ka fa tlase ga tlhokomelo ya gago, tshwenyega mme o leke go seka seka gore o ka ba thusa jang. Le fa ba sa go bolelele ka tlhamalalo, nna o etse tlhoko, o reetse o bo o botse go fitlhela o netefatsa gore sengwe le sengwe se siame.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Rraagwe **Letty** o tsena kwa lwapeng mme o gakgama lelela lelati la ditshipi le le tse tsweng go tokafatsa tshireletsego mo lwapeng la bana ba gagwe. O bolelela Letty fa a sa rate gore go bo go tse tswa lelati la ditshipi ka gore le dira ntlo ya bone gore e lebege jaaka kgolegelo. Letty o mo tshalosetsa gore ba tlhoka tshireletso yotlhe e ba ka e kgonang ka gore borukutlhi bo ile magoletsa mo malatsing ano. Rra Letty a re ba ka bo ba ne ba mmolelela fa magodu a ne a ba tsenya dingalo. O ithaopa go lebelela ntlo fa ba le ko seko long ka jaana a sa bereke. Letty o mmolelela gore Mma **Lorato**; moagisanyi wa bone o ba tlhokomelela ntlo fa ba le ko seko long. Rra Letty o tenwa ke se a bo a gatelela gore Mma Lorato o bosula e bile ga a tshwanelwa go tshephiwa. Letty o tlhalosa gore Mma Lorato o siame, e bile o na le kutlwelobotlhoko mo go bone. Rra Letty o bolela fa Mma Lorato a leka go ba kgaoganya ka maaka a matala. O bolela gore ga a kgone go bona tiro ka ntlha ya go senngwa leina ke Mma Lorato ka dipuo tsa gagwe tse di senang boammaaruri. Letty ga a dumalane le rraagwe. O gakgamadiwa ke gore a re o ntse a batla tiro le ntsa a ise a ko a bereke. Le fa go ntse jalo, o mo kgothatsa gore a nne a batle tiro gore a kgone go ikemela ka nosi le go ba tlhokomela.

Blackjack o bolelela **Meshack** gore **Lucretia** o mo tsenya dingalo ka go mo kopa gore a mo tsholele ngwana. Meshack o mmolelela gore ga a bolo go mmolelela gore a kgaogane le Lucretia ka gore ga a mo siamela. Blackjack o mo gakolola gore lebaka la gore a bo a santse a na le ene ke ka gore Temana o nna ko toropong jaanong Lucretia o nna fela a le teng.

Bretts o ntse mo bareng a le nosi, o a nwa. **Fana** o a tsena, a setswe morago ke ditsala tsa gagwe ba tsositse modumo. O bona Bretts a bo a mo latela. Bretts o mmolelela a digile maikutlo gore o itumelela seno sa gagwe. Fana o tlontlolola Bretts mo pele ga batho botlhe. O mmita gore ke modiidi wa nta ya tlhogo, yo o setse-setseng bananyana morago ka gore o palelwa ke go bechetsa balekane ba gagwe. Bretts o leka go mo itlhokomolosa. Fana o tswelela ka go roga Bretts a mmita mainaina. Bretts o mmolelela gore a tlogele go bolela go sa itshepha ga gagwe mo bathong mme a kgaogane le mokapelo wa gagwe. Fana o a ikgatla e bile o bua gore **Tjedza** o nna fela a ngongorega a re Bretts ga a kgone go mo rekela sepe, dipuo tse di tlabisa Bretts ditlhong a bo a itidimalela.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Blackjack, Lucretia le Puleng

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Bretts le Fana

Tiro le Abigail

Letty le rraagwe

Kwa lwapeng loora Thutego, **Tiro** o leka go tsena mo kamoreng ya ga **Abigail** ka fensetere. O a relela a bo a wela mo tankeng e a neng a e palame. **Oduetse** o utlwa modumo, a bo a akanya gore ke legodu. O tla a tabogile a bo a mo tlasela. O mo kgaola ka lebole. Tiro o wela kwa a bo a kua mo botlhokong jwa gagwe. Oduetse o mo kitla ka le lengwe, mme Tiro o ikopela boitshwarelo. O bolelela Oduetse gore ke mang, Oduetse a bo a emisa go mo keteka. O botsa Tiro gore e le gore maikaelelo a gagwe ke eng. Tiro o ipaya e kete o ne a tlile ko go rraagwe, go tla go ikopela boitshwarelo ka tshenyo e a e dirileng mo koloing ya gagwe. Oduetse o mmotsa gore ke eng a ne a leka go dirisa fensetere go tsena mo ntlong. O botsa Tiro gore ke eng a itlhophetse go tsena ka fensetere ntsa go na le lelati. Tiro o bua maaka a re o ne a tshaba go dirisa lelati le le ko pele. Oduetse o bolelela Tiro gore a tlogele maaka mme a mmolelele gore ke eng a leka go kukunela mo ntlong ya ga bone. Tiro o felela a bua gore tota o na le maikutlo a lerato mo go Abigail mme o ne a ithaya a re Abigail o mo kamoreng e a neng a leka go tsena mo teng. Oduetse o tshwenngwa ke gore Tiro o kile ya bo e le ngwana yo o kutlo e bile a le botlhale, mme jaanong o dule mo tseleng e bile o nna fela a le mo mathateng.

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 Ke eng se se shakgaditseng Rra Letty? O raya Letty a reng?
- 2 Ke efe kgakololo e Meshack a e e fang Blackjack?
- 3 Bretts le Fana ba ngangisana ka eng?
- 4 A boitshwaro jwa ga Tiro bo supa fa a fetogile?

b MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:

B Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana

- 1 O kare kgang tota ke eng ka ga rraagwe Letty? O ka abelana dipolelo dife (o sa bue maina a batho) tse di tshwanang le seemo sa ga Letty?
- 2 A o kile wa utlwa ka basadi ba ba tsenyang banna ba bone mo kgatelelong ya go ba tsholela bana, ka maikaelelo a go baya banna bao gaufi le bone?

Botsolotsa:

- A maiteko a a tle a tswa maduo?
- Ke dikgwetlho dife tse jaanong banna ba tlaa di itemogelang?
- Dinyatsi tsa "di-small house" di lebagane ke dikgwetlho dife

b MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana

- 1 Lucretia o bolela fa a rata Blackjack e bile a re ngwana o ka ba atumalanya. Fa o ka iphitlhela o le mo seemong se se tshwanang le se, a o ka akanya ka tsela e e tshwanang?

Botsolotsa:

- A o ne o ka dumela fa o le Blackjack? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- A go tshola ngwana le motho ke tsela e e siameng ya go mo dira gore a go rate, kgotsa ba itlame go nna le wena? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

- 2 Fa o ne o le Lucretia o ne o ka dira eng?

Botsolotsa:

- Go ka nna diphosego le diphatsa dife mo go se a se kopang?

- 3 A go siame go thuba o tsena mo ntlong jaaka Tiro a dirile? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?

B MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi

- 1 Banana dinako tse dingwe ba iphitlhela mo diemong tse di tshwanang le tsa ga

Lucretia. O ka a fa monana

Botsolotsa:

- A go tshola ngwana le motho ke yone tsela e e tshwanetseng ya go mo dira gore a go rate a bo a go ineela? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- 2 Mo bonaneng jwa gago, o kile wa nna, kgotsa mongwe yo o mo itseng a nna, mo seemong se se tshwanang le sa ga Blackjack le Lucretia?

Botsolotsa:

- Go ne ga diragala eng ka bone nako e ntse e tsamaya? O ka thusa bana ba gago ka ditsela dife gore ba tile go iphitlhela ba le mo seemong se se tshwanang le se?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiano.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Batla ditsela tse di babalesegileng tsa go intsha bodutu. Tila go nwa bojalwa le go ja ditagi ka gore dilo tse di tlaa go kgoreletsa mo dithutong tsa gago mme go tlaa gogela kwa ditshwetsong tse di sa siamang. Tila go nna le mokapelo yo o setseng a ratana le mongwe ka gale.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Bua le bana ba gago o ba tlhalosetse gore go bolawa ke bodutu ke tlhologo, mme, go na le dilo tse di ntsi tse ba ka di dirang go na le go simolodisa marato le motho yo o setseng a ratana ka gale.
- B** Tila go simolodisa marato le nyatsi ya "small house" kgotsa mokapelo yo mongwe ka gore mokapelo wa gago wa sennela ruri o nna kwa motseng o mongwe kgotsa o bolawa ke bodutu. Go dira jalo go ka go tsisetša mathata a dikakanyo mme le yone kgonagalo ya go tsenwa ke malwetse a tlhakanelo dikobo/thobalano, go balelwa le HIV.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Morago ga kereke, **Kopano** le **Abigail** ba ya lwapeng. Kopano o bua thata a sa kgwe mathe ka mosetsanyana Carol. A re mosetsanyana o ne a solofetsa fa a ne a mo rerela. Abigail o gakgametse gore a o ka akanya jalo morago ga bokopano jwa ntlha. Kopano a re go na le sengwe ka ene se se mo okang. O bolelela Kopano go nna kelotlhoko a seka a fitlhela a wetse ka lemena. O mo gakolola gore a rapele a kope kgakololo ko Modimong. Kopano ga a dumele gore e ka nna sepe se se maswe, a re mosetsana o molemo. O tswela ka go mmolelela gore o rata boitshwaro jwa gagwe, gape o ne a mo laeditse ithutuntsho ya baebele, e bile o tlhomamisa gore Abigail o tla a mo rata le ene.

Rre **Kumbulani** o tsile go bona mogokgo. Fa ba sena go nna fatshe ba dumedisanya, Rre **Tlou** o lebogela Kumbulani thuso ya gagwe ka ditlhotlhomiso tsa matlhabisa ditlhong a tlhakanelo dikobo/thobalano. O mmotsa gore morwa wa bone wa sesinyi o itshwara jang morago ga go seegelwa fa thoko. Kumbulani o bolelela Tlou gore ba simolotse tshidilo maikutlo le mosimanyana e bile o tshepisa go fetoga. Kumbulani o itsese Tlou gore Tiro a re o lemogile gore go tlhoka tsebe go mo tsenya mo dipharagobeng. A re le fa a na le tshepo le tumelo ya gore a ka fetoga, o akanya gore ba sekaseke ka fa lelwapa lwa boTiro le ntseng ka teng. Kumbulani o tswela ka gore o bereka le morutabana, Mma Mogapisi go rarabolola bothata jo. Mogokgo o itumedisiwa ke gore **Mma Mogapisi** o tshwere ka natla go rarabolola mathata a baithuti.

Morago ga go bona fa semausu sa gagwe se thubilwe, **Meshack** o kuile mokgosi kwa mapodiseng. O bontsha mapodise motlhala wa magodu o tsamaela ko morago ko semausung sa gagwe, dikgato tse dingwe di di tona, tse dingwe tsone di di nnye. Meshack a re magodu ba tsene ka lebatl la ditshipi le le thubilweng. Mapodise ba mo kopa gore a lotlolole lebatl ba tle ba bone gore go utswilwe eng. Fa a bula lebatl o lemoga fa dithoto tsotlhe di seo, bonnye jo bo setseng bo gasagasame fa fatshe. Go na le mokwalo gape mo lebotaneng. Mapodise a tshepisa go tlhotlhomisa ka bogodu jo.

Themba o bua le bana ba gagwe Abigail, **Tjedza**, le **Oduetse** ka tshwetso e e tserweng morago ga botlhaswa jwa tlhakanelo dikobo/thobalano jo bo diragetseng ko sekoleng sa Mosenene JSS. O ba bolelela gore botlhaswa jo bo sentse leina la sekolo le motse ka kakaretso. O ba bolelela gore jaaka e le maloko a PTA ba na le masole mo motseng ba ba tla a tsomang dinokwane tseo. Themba o ba bolelela gore o ka utlwa botlhoko tota fa ba ka amega mo ditirong tse di botlhaswa tseo. Oduetse o ba bolelela ka bogodu jwa gaTiro mme a sa umake leina la gagwe. Se se gakgamatsa Abigail, Tjedza le Themba. Themba o ba bolelela go nna kelotlhoko mme ba ikgaphe mo ditirong tse di maswe tse di ka nyenyafatsang leina la bone. Themba o ba solofetsa go ba otlhaya fa ba ka mo swabisa. O bolelela bana ba gagwe gore o berekile ka natla go goroga fa a leng teng ke sone se ba tshelang sentle. O ba bolelela gore ba supe tebogo ka go tsaya boikarabelo le go tshwara ka natla mo dithutong tsa bone go nna le bokamoso jo bo itumedisang. O ba bolelela gore ba itse gore sengwe le sengwe se ba se dirang se supa ka fa ba ntseng ka teng kwa lwapeng.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*

Kopano le Carol

*Puisano fa gare ga mogolo/
motsadi le ngwana*

Themba, Abigail, Tjedza le
Oduetse

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng?**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 Ke eng se Abigail a tlhagisang Kopano ka sone?
- 2 Ke eng se Kumbulani a tlileng go bona Rre Tlou ka sone?
- 3 Semausu sa ga Meshack se diragaletswe ke eng?
- 4 Themba o bua eng le bana ba gagwe?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- 1 RreTlou le Kumbulani ba leka go direlaTiro gotlhe mo ba ka go kgonang. Ke efe kemo nokeng e e fiwang bana ba sekolo ba ba nang le mathata mo tikologong ya gago?
- 2 Batsadi le barutabana ba ka bereka jang mmogo go thusa baithuti gore ba nne botoka mo dithutong tsa bone le gore ba tswe mo mathateng?
- 3 Batsadi ba na le seabe sefe mo go reng banana ba gola jang le gore ba itshwara jang?

Botsolotsa:

- *A batsadi/bagolo ba rwele boikarabelo jwa gore bana ba bone ba itshwara jang?*
 - *A go itshwara botlhaswa ke sesupo sa gore batsadi ba godisitse ngwana jang?*
- 4 Batsadi ba ka thusa jang bana ba bone ka boitshwaro jwa bone, gore ba tseye ditshwetso tse di botoka tse di ka agang isago ya bone?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana**

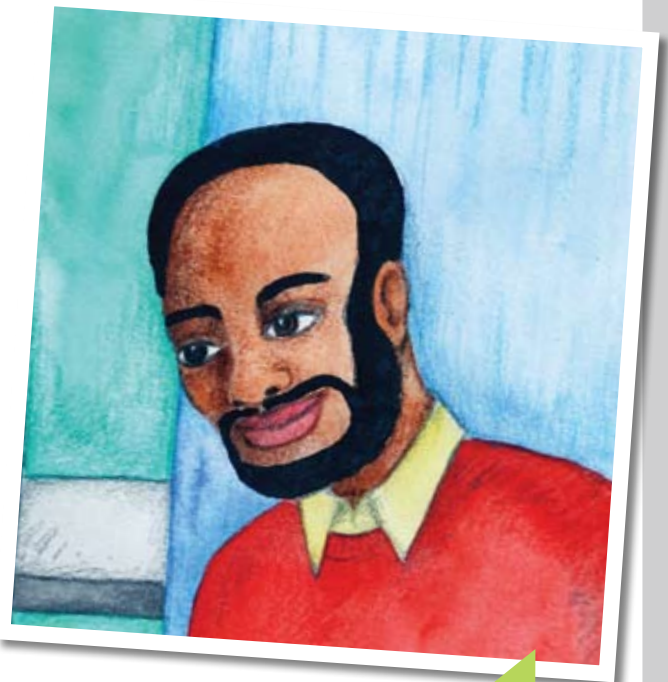
- 1 A o akanya gore boitshwaro jwa monana bo supa ka fa batsadi ba gagwe ba mo godisitseng ka teng? A se se amile boitshwaro jwa gago?
- 2 Kopano o ka lebanwa ke dikgwetlho dife fa a leka go ngaparela tsholofetso ya go itima tlhakanelo dikobo/thobalano ka ntlha ya lorato la gagwe mo go Carol?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi**

- 1 Fa o akanya, ke efe kemo nokeng eTiro a ka e tlhokang mo bagolong mo motseng/ tikologong go fetola boitshwaro jwa gagwe?
- 2 A o dumela goreThemba o bua nnete fa a re ka fa bana ba itshwarang ka teng ba supa se lolwapa la bone lo leng sone.

Botsolotsa:

- *A o kile wa nna le puisano e le bana ba gago? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Fa batsadi ba gago ba eletsa go abelana le wena matshwenyego a bone ka wena, ba fe sebaka sa gore ba go thuse. Mo ngwaong ya Botswana, ga go motlhofo gore batsadi ba kgaogane le wena maikutlo a bone, jaanong fa ba kgaphelwa ntle ba ka emisa gotlhelele go buisana le wena ka tshosologo.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Fa o bua le banana, se bue jaaka e kete ke batho ba ba sa kgoneng go ikakanyetsa kgotsa ba tsaya ditshwetso tse di siameng. Mo boemong jwa seo, bua le bone ka go supa fa o ba godisa boleng, mo go tlaa ba dirang gore ba ikutlwe ba tshephiwa e bile ba tlotliwa.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Basha o gakgamaletse go bona **Carol** mo Kerekeng. A re o ne a ikutlwa go tla kerekeng. Basha o a etsaetsega o mmotsa gore go bakilwe ke eng gore a tle kerekeng. Carol o tlhalosa gore o laleditswe ke **Kopano**. O bolelela Basha gore dithuto tsa Sekeresete di ka ba thusa go ikgapa mo ditirong tse di maswe mme ba nna mo tseleng e e siameng.

Lucretia o latedisa dikeletso tsa gagwe tsa go batla go tshola ngwana le **Blackjack**. O gatelela thata gore ba emise go dirisa khondomo mme ba tshole ngwana. Blackjack ga a dumalane le seo, a re ga go na sepe se se tlhoafetseng se se tshwanetseng go tswa mo botsalanong joo jaaka fa ba sa dumalane ko tshimologong. O mmolelela gore o rata mmabana ba gagwe **Puleng** tota. Lucretia ga a tshosediwwe. O bolelela Blackjack gore o batla go mo tsholelela ngwana gore a ke nyatsi kgotsa jang ga se kgang. Blackjack o mmolelela gore botsalano bo kampa jwa fela. O mmolelela gore o kgaogana le ene ka o gana go dirisa khondomo, gape o batla ngwana ene a sa dumalane. Lucretia o mo rapelela gore a seka a mo tlogela, mme Blackjack ga a reetse.

Abigail o ipaya yo o tshwenyegileng ka **Tjedza**. O botsa ka botsogo jwa gagwe morago ga bolwetse jwa tlhakanelo dikobo/thobalano jo a neng a na le jone. Tjedza o mmolelela gore o tsogile a tswe mo dikgannyeng tse di sa mo ameng. Tjedza o shakgadiwa ke se, mme o bolelela Abigail gore a lese go ipaya yo o botoka ka o itse gore o ratana le Kopano. Abigail o leka go tlhalosa fa Kopano e le tsala fela mme Tjedza ga a reetse. O kopa Abigail gore a mo tlogele ka ga a ikutlwe sentle.

Sethunya le **Stanley** ba ipaakanyetsa go robala. Sethunya o didimetse mo go sa tlwaelesegang. O bolelela Stanley gore Basha o boletse gore o batla go ratana le Carol. A re o tshwenngwa ke se se ka bo se diragetse fa Basha a ne a tswela fela a tsena mo botsalanong. Stanley o mmotsa gore o tshosiwa ke eng tota tota. Sethunya o tswela ka gore Basha o sa le mo nnye go ka ratana. Stanley o gakgamadiwa ke dikgang tse. Sethunya a re o boifa gore le fa a ntse a gakolola Basha o ka raelwa ke ditsala le balekane ba gagwe. Stanley o mo rurifaletsa gore Basha ga a kake a mo swabisa. O mo gakolola gore go ratana ga go reye tlhakanelo dikobo/thobalano.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

*Bakapelo ba ba ntsi nako
e le nngwe*

Lucretia le Blackjack

*Kgatelelo ya balekane e
e sa siamang*

Abigail le Tjedza

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG** – go diragala eng? *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- B**
- 1 Carol o lebega a itumeletse go bo a ne a etetse ko kerekeng, o bolelela Basha eng?
 - 2 Blackjack o tsaya tshwetso ya go dira eng go rarabolola bothata jo a bo tlisediwang ke Lucretia?
 - 3 Ke eng Sethunya a tshwenyegile ka Basha?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:** *Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana*

- B**
- 1 Tjedza o akanya gore ka gore Abigal le Kopano ba tsaya nako e ntsi ba le mmogo, go raya gore ba a ratana. A se ke se se akanngwang ke batho,

fa ba bona ditsala tsa bong jo bo sa tshwaneng?

- 2 A o akanya gore bagolo le kereke ba ka tshwaragana go ema nokeng batho mo motseng wa/tikologong ya gago?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana**

- 1 A o akanya gore go tsena kereke go ka go thusa go nna mo tseleng e e siameng mme wa ikgaphe go dira dilo tse di sa siamang? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?
- 2 Batho ba le bantsi ba akanya gore go tshola ngwana go tla a ba atumalanya thata le bakapelo ba bone mme go tiise botsalano jwa bone thata. A o akanya gore selo se ke boammaaruri?

Botsolotsa:

- *Ke a fe mangwe a mabaka a a ka dirang gore o akanye gore selo se ke yone tharabololo?*
- 3 A o akanya gore batsadi ba gago ba tshwanetse ba go tshepha go itseela ditshwetso? Ke eng o akanya jalo?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi**

- 1 Sethunya o tshwenyegile ka Basha, morago ga gore a mmolelele gore o ne a eleditse go tsena mo maratong le Carol. A o tshwenyegile sentle? Ke eng o akanya jalo?

Botsolotsa:

- *Fa ngwana wa gago a ka go bolelela fa a na le maikaelelo a go tsena mo maratong a o ka tshwenyega ka ene?*
 - *O ka dira eng go reba tlhaloganyo ya gago le gape go dira gore ngwana wa gago a babalesege?*
- 2 Bontlha bongwe jwa matshwenyego a ga Sethunya bo dirwa ke gore Basha o ka tswa a rotloediwa ke balekane ba gagwe, le fa a ntse a na le botsalano jo bo phuthologileng le ene. Jaaka motsadi o akanya gore o ka dira go ema fa kae mo go tshomamiseng gore bana ba gago ba babalesegile?

Botsolotsa:

- *O akanya gore ke efe nako e e siameng gore o tshephe bana ba gago gore ba ka tsaya ditshwetso tse ba ka di emelang?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Botsalano ga se fela jwa tlhakanelo dikobo/thobalano. Batla botsalo jo bo siameng mo botshelong jwa gago mme o swele dikano tsa gago ka boammaaruri.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Bua o phuthologile le bana ba gago ka botsalano/bokapelo. Ba rotloetse go nna le botsalano jo bo siameng le bong jotlhe. Ba thuse go sosologa go ganana le kgatelelo kgotsa thotloetso ya balekane (e e sa siamang) mme ba swele dikano tsa bone ka boammaaruri.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Mogokgo wa sekolo sa Mosenene, Rre **Tlou** le mapodise ba latela Bretts ko ntlong ya borutelo. **Bretts** o ba kgatlhantsha fa lebating. Mogokgo o kopa **Tiro**, a tthalosa fa a batliwa ke mapodise gore a ba thuse ka ditlhotlhomiso dingwe. Bretts o botsa a tshwenyegile gore Tiro o dirile eng. Mogokgo o mmolelela gore ke mmelaelwa mo borukutlhing go lo gongwe. Tiro o botsa a sa tshwenyege gore o tshwarelwa eng. Mogokgo o mmolelela gore mapodise ba tla a mo tthalosetsa sengwe le sengwe ba tsena ko diofising tsa bone.

Meshack le **Amantle** ba itumeletse dijo tsa maitseboa. Meshack akgola Amantle gore ke ngwana yo o nang le botho. O mo rotloetsa gore a tswelile ka go tsaya melemo sentle le gore a seka a tswa mo go nneng ngwana yoo molemo. Amantle o itumelela kakgolo ya ga rraagwe. Meshack o itumelela go gola ga gagwe a bo a tswelile ka go mo kopa gore a tswelile ka go nna ngwana yo o siameng. Amantle o solofetsa go gakologelwa seo nako le nako. Amantle o bolelela Meshack gore o tla a tsaya melemo ya gagwe nako le nako go lwantsha mogare o o mo go ene gore o seka wa fetoga AIDS. Amantle ka matlhagatlhaga o tthalosetsa rraagwe gore fa o na le mogare o bo o sa tseye dipilisi tsa gago tsa di-ARV ka fa tshwanelong, mogare o a gola o bo o felela e le bolwetse jwa AIDS.

Kwa sekolong sa Mosenene, go nako ya dijo tsa motshegare fa **Tjedza** a tla kwa go **Carol** go mo ikgantshetsa ka matshwao a gagwe. O dirile sentle fela thata mo thutong e a e rutiwang ke

Bretts. O bolelela Carol gore a ratane le barutabana gore a tle a kgone go tshwara matshwao a a kwa godimo jaaka ene. Carol o mo tthalosetsa fa a sena kgatlhego mo go rataneng le barutabana ka gore ba dirisa bana ba sekolo. Mogokgo wa sekolo Rre **Tlou** o biditse malomaagwe Tiro, **Blackjack**, go tla go mmolelela gore Tiro o tserwe ke mapodise go ya go botsolotsiwa.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Tlhakanelo dikobo/ thobalano fa gare ga batho ba ba fetanang ka dingwaga tse di ntsi

Tjedza le Bretts

Puisano fa gare ga mogolo/ motsadi le ngwana

Meshack le Amantle

Kgatelelo ya balekane e e sa siamang

Tjedza le Carol

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKONG – go diragala eng? Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 Go diragetseng kwa sekolong sa Mosenene ka nako ya dithuto?
- 2 Ke eng Meshack a le motlotlo ka morwadie?
- 3 Ke eng se Amantle a se tthalosetsang Meshack ka HIV le AIDS?
- 4 Ke eng Tjedza a ikgantsha ka matshwao a gagwe?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO: Dipotso**
B *tša bagolo/batsadi le banana*

- 1 A go na le kgethololo e e amanang le seemo sa HIV mo tikologong ya/motseng wa gago? A batho ba fitlha go nwa melemo ga bone? A go na le ditlhopho tsa kemo nokeng tsa banana ba ba nang le HIV?
- 2 Go tlhoka thuto ya sekole ga ga Tjedza go ka ama jang isago ya gagwe?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa banana***

- 1 Mapodise ba tsile go tsaya Tiro kwa sekolong; o digile makgwafo e bile o iketlile, gongwe o dira se go fitlha go tlhabiwa ke dithong fa pele ga ditsala tsa gagwe. Fa e ne e le wena o ka bo o ne wa tsibogela seemo se ka tsela e e ntseng jang?
- 2 Tjedza o akanya gore o dirisa Bretts, ke sone se a tshwarang matshwao a a kwa godimo mo dithutong. A o bona sentle? Ke mang yo o dirisang yo mongwe fa e le ene le Bretts?

Botsolotsa:

- *A o ka ratana le motho yo o mo tona mo go wena gore o tswelile pele, e ka tswa e le ka dithuto tsa gago kgotsa kwa tirong? Ka go reng? Fa e se jalo, ka go reng?*
- 3 Tjedza o rotloetsa Carol go ratana le barutabana gore a kgone go tshwara matshwao a a kwa godimo? Fa o ne o le Carol, o ne o ka tsibogela se jang? A o ne o ka reetsa Tjedza, bogolo jang fa o ne o sa dire sentle mo sekoleng mme a go bolelela gore ke yone fela tsela e le nngwe ya go pasa?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO: *Dipotso tsa bagolo/batsadi***

- 1 Meshack o itumedisiwa ke kitso yotlhe e Amantle a nang le yone ka AIDS le HIV. A bana ba lona ba na le kitso e e tshwanang ka HIV/AIDS?

Botsolotsa:

- *Bana ba lona ba tsaya kae kitso ka HIV, AIDS, tlhakanelo dikobo/thobalano le go ratana?*
 - *O ka netefatsa jang gore kitso e ke e e leng boammaaruri?*
- 2 O ka leka jang go fokotsa kgakololo e e sokameng e ngwana wa gago a e tsayang mo balekaneng ba gagwe?

Botsolotsa:

- *A o akanya gore go nna le botsalano jo bo nonofileng le bana ba gago go ka thusa? Jang?*
- *A o akanya gore go nna le puisano e e sosologileng le bana ba gago go ka thusa? Jang?*

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompiono.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Go nna motho yo o se nang maitseo, a nna a dira borukutlhi jo bo nnyennyane nako le nako, go dira gore e nne wena mmelaelwa wa ntlha fa mapodise ba batla dirukutlhi tse di dirileng melato e e tlhoafetseng.
- b** Go fiwa matshwao a a kwa godimo ka lebaka la gore o tlhakanela dikobo/robalana le morutabana, go raya gore o feletsa o sa ithuta sepe mo sekolong.
- b** Ga go ka fa molaong gore morutabana a fe ngwana matshwao a a kwa godimo ka lebaka la gore a bo a tlhakanela dikobo/robalana le ene, ke molato o o ka otlhaelwang ka fa molaong.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Nna le seabe mo thutong ya bana ba gago, o ye sekoleng, o kopane le barutabana mme o ba botse ka tswelelopele ya bana ba gago.
- B** Tlhalosetsa bana ba gago gore ba tshwanetse go amogela thuto e e tlletseng kwa sekoleng, le gore go lofela dithuto, go tsietsa kgotsa go tsaya epe fela tsela e khutshwane ya go dira dilo go tlaa ba utlwisa botlhoko mo isagong.

TSHOBOKOYA KGAOLO

Maloko a PTA le Rre **Tlou** ba kopane go tla go begelana gore seemo ke eng mabapi le ditlhotlhomiso tsa kgang ya matlhabisa ditlhong ya tlhakanelo dikobo/thobalano. Ba bua fa ba bone tsela e solofetsang. Batsadi ba itumelela go utlwa se. Tlou o tswela ka go tlhalosa gore ba tshware kgang e ka matsetseleko gore ba seka ba felela ba tshositse batho ba ba thusang ka ditlhotlhomiso. O kopa gore ba tswela ka ditlhotlhomiso ka go ka tswa go na le dilalome tse dingwe tse ba sa itseng ka tsone. Maloko a mangwe a PTA a dumalana le ene ba bo ba ba bolelela fa ba tshwanetse go tswa ka maano go emisa matlhabisa ditlhong a. Tlou o bolelela fa go le botlhokwa go sireletsa baithuti le batho ba bangwe mo tikologong, mo boitshwarong jo bo diphatsa jo bo ka felelang bo kgoreletsa go nna mmogo ga bone. O bolelela gore ga ba a tshwanela go remelela fela mo barutabaneng le baithuti, mme gape ba lwantshe tlhakanelo dikobo/thobalano ya bagolo le bana (batho ba ba sianang ka dingwaga tse di ntsi) e e jwelelelang mo motseng wa bone. Ba dumalana go tswa ka melaetsa le go dira ditshupetso tse di ka thusang banana go gana go gatelelwa ka tlhakanelo dikobo/thobalano. Ba tshwaela gore mapodise, bommaboipelego le barutabana ba bangwe ba itsisewe ka ditshwetso tse ba di tsereng gore le bone ba thuse go diragatsa megopolo e e dumalanweng. Tlou o kopa batsadi gore ba dirisane mmogo go lwela go busetsa kutlo le molao mo tikologong ya bone.

Meshack o fitlhela **Blackjack** a tlhoafetse a foroma ditena, mme o mmolelela gore o ikaeletse go atolosa ntlo ya gagwe ka jaana e na le kamore e nngwe fela. Meshack o mmolelela gore ga a bolo go ipotsa gore o tla a tsaya leng tshwetso eo. Blackjack o gatelela gore o batla go ikagela ntlo ya gagwe ka boene gore a tle a kgone go gapa mosadi wa gagwe **Puleng** maikutlo gape. Meshack o tshega se, a bo a mmotsa gore go diragetseng ka **Lucretia**. Blackjack o mmolelela gore o tsere tshwetso ya go kgaogana le ene ka gore o ne a gatelela gore ba tlhakanele dikobo/robalane ba sa dirise khondomo gore a tle a kgone go ima ngwana wa gagwe. Meshack o mmolelela gore semausu sa gagwe se thubilwe mme mapodise ba santse ba tswelletse ka ditlhotlhomiso.

Tiro o na le lepodise, le tswelletse ka go mo mmotsolotsa. Lepodise le botsa Tiro ka botlhajana gore a mmolelele gore o beile kae dithoto tse a di utswileng kwa semausung sa ga Meshack.

Tiro o latola gotlhelele, a re ga a itse sepe ka dithoto tse di utswileng. Lepodise le mmotsa gore o ne a le kae ka bosigo jwa borukutlhi joo. O bolelela Tiro gore tsala ya gagwe e buile gore o ne a na le ene kwa ga Meshack. Tiro o lemoga fa a le mo mathateng mme o simolola go ithapedisa, o kopa lepodise gore le mo fe sebaka a itlhatswe leina.

Tjedza ka boitumelo o bolelela **Bretts** gore o itsholofetse ngwana wa gagwe. Bretts o gakgamadiwa ke se. O mmotsa gore a o a tsietsega. Tjedza o netefatsa gore ka boammaaruri o itsholofetse. O mmotsa gore ke eng se se mo rurifaletsang gore o itsholofetse. Tjedza o mmolelela gore o ntse a sa ikutlwe sentle mme a tsaya teko ya boimana. Bretts o mmolelela a gagamaditse lentswe gore a tseye maduo a teko eo ya boimana a a ise ko go **Fana**, mme a mmolelele fa a tsile go nna motsadi. Tjedza o simolola go lela, a bo a ikana gore Bretts ke ene rraago ngwana. Bretts o kgopisiwa ke se, a bo a tshosetsa gore o tlaa mo otlhaya fela thata fa a sa emise go mmaya molato o e seng wa gagwe.

MELAETSA YA KONOKONO YA KGAOLO LE BATSHAMEKI BA BA E SENOLANG

Bakapelo ba ba ntsi nako e le nngwe

Blackjack, Puleng le Lucretia
Tjedza, Bretts le Fana

Bokapelo jo bo nang le kgokgontsho

Tjedza le Bretts

PUISANO KA MOTSHAMEKO

b **MO MOTSHAMEKOng – go diragala eng?**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Ba lekgotla la batsadi le barutabana ba buisana ka eng?
- 2 Ke eng se Meshack a fitlhelang Blackjack a se dira?
- 3 Tiro o lebisitswe molato wa eng?
- 4 Tjedza o lelelang?

b **MO MOTSENG/TIKOLOGONG YA GAGO:**

B **Dipotso tsa bagolo/batsadi le banana**

- 1 Re ka okeletsa banana bokgoni jang go ba thusa go tila go dirisiwa mo go tsa tlhakanelo dikobo/thobalano?
- 2 Go tlwaelesegile go le kae gore batho mo tikologong ya/motseng wa gago ba fokotse palo ya bakapelo ba ba tlhakanelang dikobo/robalanang le bone.
- 3 A go tlwaelesegile gore banna ba itatole maikarabelo a boimana, jaaka Bretts a itatola ngwana wa gaTjedza.

Botsolotsa:

- Monna o ka dira jalo ka go reng?

b **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa banana**

- 1 Ke dife dingwe tsa dilo tse di ka buiwang kgotsa tsa diriwa tse di ka rotloetsang banana go fetola boitshwaro jo bo diphatsa?
- 2 A o na le ditsala kgotsa o kile wa nna le ditsala tse di sa go gakololeng ka fa tshwanelong? Abelana dipolelo (go sena go umaka maina!)
- 3 O ne o ka tsaya jang kang e, fa e ne e le wenaTjedza?

Botsolotsa:

- Fa o ne o ka gakololaTjedza, o ne o ka reng?

B **MO BOTSHELONG JWA GAGO: Dipotso tsa bagolo/batsadi**

- 1 A o akanya gore bagolo mo tikologong ya/motseng wa gago ba ka tshwaragana go agela banana seemo sa kemo nokeng?
- 2 O akanya gore o ka thusa jang bana ba gago go lemoga mme ba katoga ditsala tse di seng molemo?

TSHOBOKO

- 1 O ithutile eng mo karolong e?
- 2 Akanya ka se o ka se fetolang mo botshelong jwa gago o se nyalana le dithuto tse.
- 3 Jaaka fa o tswa, nna ka kakanyo ya melaetsa ya konokono ya dithuto tsa gompieno.

SE SE LEBANENG BANANA

- b** Ka nako yotlhe o akanye ka ditlamorago tse di ka tlisiwang ke ditshwetso le boitshwaro jwa gago.
- b** O ka tsamaelana botoka ka dikeletso le maikaelelo le mokapelo wa gago fa dingwaga tsa gagwe tsa matsalo di le gaufi le tsa gago.

SE SE LEBANENG BAGOLO/BATSADI

- B** Okeletsa bana ba gago bokgoni gore ba nne le boikarabelo. O seka wa ba rulaganyetsa isago mme, o rulaganye isago ya bone le bone.
- B** Bagolo ba ba emang nokeng, e le batsadi, barutabana kgotsa maloko a morafe, ba ka tlisa pharologanyo e e nametsang mo botshelong jwa monana mme se sa mo thusa go tsaya ditshwetso tse di babalelang.

